

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Pedagogická fakulta

Katedra společenských věd

Diplomová práce:

**Židé v Jihlavě a v moravské části
jihlavského okresu**

Zpracovala: **Jana ŠINKOVSKÁ**

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Jan Podlešák**

Jihlava

listopad 2008

PROHLÁŠENÍ O SAMOSTATNÉM VYPRACOVÁNÍ

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Jihlavě 10.11.2008

..... Jana Šinkovská

PODĚKOVÁNÍ

Zde bych chtěla poděkovat

PhDr. Janu Podlešákovi za jeho rady a věcné připomínky k mé práci

a DiS. Jaroslavu Škrobákovi za pomoc při vyhledávání map.

ANOTACE

Diplomová práce je věnována historii židovského obyvatelstva Jihlavy a okolních moravských obcí. Těžiště práce je kladeno na historii a současný život židovských občanů daného regionu a na zobrazení dějin a současného stavu židovských památek regionu (včetně zaniklých objektů).

Práce vychází ze studia celostátní a regionální literatury a dobových pramenů (archivní materiál, tisk). Zároveň podstatnou částí práce je osobní seznámení se se současným stavem dochovaných židovských památek v regionu.

Tato práce je komparací historických poznatků. Ve většině případů ukončila židovské osídlení nacistická rasová perzekuce, a tudíž navázání na historii současným židovským osídlením regionu současnými poznatky nebylo možné. Naopak v části věnující se židovským památkám bylo možné na historické prameny navázat poznatky o současném stavu a konkrétními zjištěními přímo v jednotlivých obcích.

ANNOTATION

This diploma thesis is devoted to the history of Jewish inhabitants of Jihlava and surrounding Moravian villages. The core of the work lies in the history and present life of this regions' Jewish population and in depicting the history and present condition of the regions' objects of Jewish cultural heritage (including long perished objects).

The work draws on research into nation-wide as well as regional literature and period sources (archive materials, press). At the same time, a substantial part of the work reflects the author's personal knowledge of the present condition of objects of Jewish cultural heritage preserved in the region.

This work is a comparison of historical sources. In most cases, the Jewish population came to an end due to Nazi racial persecution; therefore, it was not possible to link the present condition to the history of the region's population. On the other hand, the part dealing with objects of Jewish cultural heritage enabled linking historical sources with the present conditions and particular findings in individual villages.

OBSAH

1. ÚVOD.....	6
2. VYMEZENÍ OBLASTI	7
3. JIHLAVA	11
3.1. Historie židovského osídlení	13
3.2. Židovské památky	23
4. TŘEŠŤ	30
4.1. Historie židovského osídlení	31
4.2. Židovské památky	35
5. BATELOV.....	39
5.1. Historie židovského osídlení	39
5.2. Židovské památky	43
6. BRTNICE	47
6.1. Historie židovského osídlení	48
6.2. Židovské památky	51
7. PUKLICE	55
7.1. Historie židovského osídlení	56
7.2. Židovské památky	57
8. NACISTICKÁ GENOCIDA ŽIDŮ DANÉHO REGIONU.....	59
9. ZÁVĚR	71
10. SUMMARY	81
11. PRAMENY	84
12. PŘÍLOHY	86

1. ÚVOD

V této práci píši o Židech a židovských památkách v Jihlavě a okolí. Zaměřila jsem se na moravskou část jihlavského okresu, proto po upřesnění oblasti pokračuji výčtem míst na Jihlavsku, kde se židovská kultura nachází nebo se v minulosti nacházela. V jednotlivých kapitolách se věnuji obcím, ve kterých se zachovaly poslední zbytky památek po židovském obyvatelstvu.

Kapitoly jsou dále členěny do podkapitol podrobně rozebírajících jednotlivosti vztahující se k dané obci. Vždy po obecném úvodu a seznámení s jednotlivou obcí následuje kapitola o historii židovského osídlení v této konkrétní obci. V této kapitole postupuji chronologicky od první zmínky o osídlení přes zakládání židovských náboženských obcí, škol, spolků a přes významné osobnosti až k tragickému konci za okupace a v ojedinělých případech do současnosti.

Další část práce v rámci každé obce je kapitola o židovských památkách. Opět se držím historického sledu. Vždy jako první popisují ghetto, synagogu, hřbitov a v závěru kapitoly se zmiňují o památnících či pamětních deskách připomínajících, že židovští občané byli součástí života v obci a byli nacisty zavražděni.

Této tematice se nevěnuje přílišná pozornost a zdroje, ve kterých by se dalo najít co nejvíce informací, buď vůbec nejsou, anebo jsou jen obtížně dostupné. Proto jsem musela sama v jednotlivých obcích tak trochu pátrat a hledat. A však nakonec se mi podařilo shromáždit dostatečné množství informací k napsání této práce. Práce je zpracována komparační metodou. Pro komparaci jsem použila dostupných celostátních a regionálních materiálů.

V rámci daného regionu jsem se v mé práci zaměřila na obce Jihlava, Třešť, Batelov, Brtnice a Puklice.

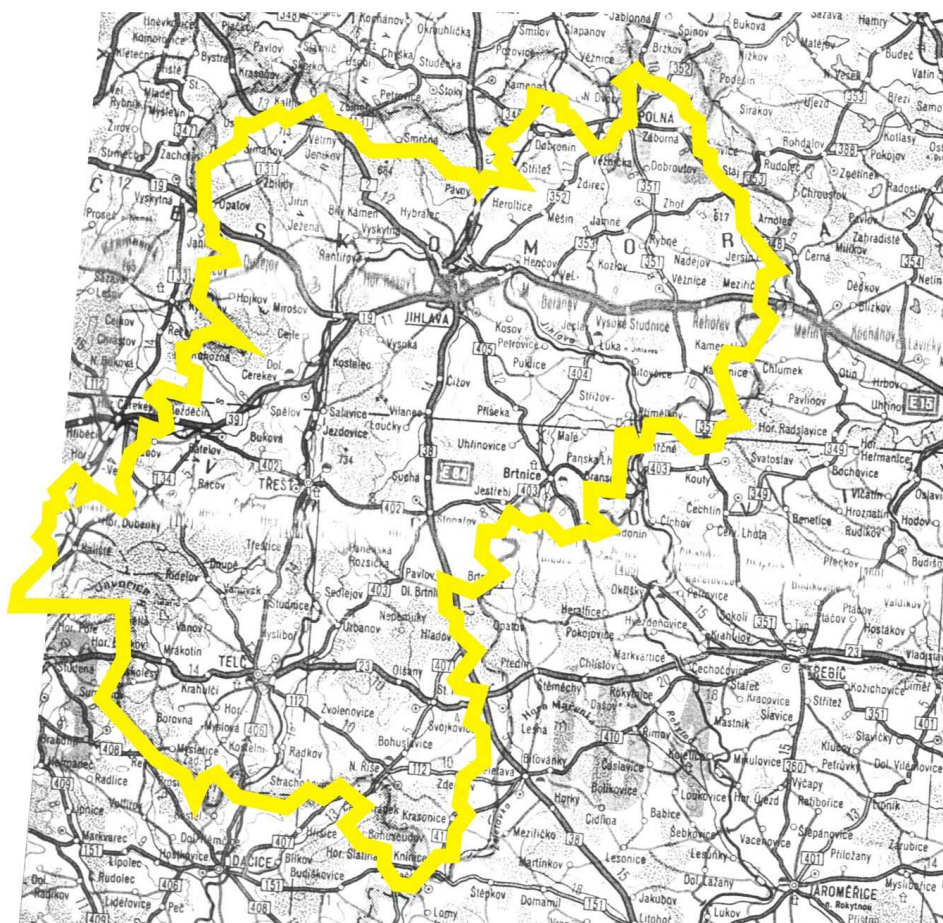
2. VYMEZENÍ OBLASTI

Zásadním a prvním krokem při psaní této práce bylo vytyčit oblast, o které budu psát. Vyznačit hranice bývalého jihlavského okresu nebylo problémem. Zásadní problém nastal při určení Zemské hranice mezi Moravou a Čechami. Po neúspěšných pokusech např. na Katastrálním úřadě v Jihlavě jsem objevila několik map, ze kterých jsem složila jednu, která zahrnovala Zemskou hranici, hranici okresu a obce s židovskými památkami.

V první fázi vytyčování oblasti jsem hledala mapu, kde by byla zakreslena hranice jihlavského okresu. Ač v roce 2003 došlo ke zrušení okresních úřadů a okresy byly zachovány jako statistické a územně-orientační jednotky, nebylo jednoduché najít v dostupných mapách takovou, ve které by byly okresní hranice zakresleny. Nicméně se mi podařilo nalézt několik map a jejich komparací získat hranici okresu Jihlava.

Viz přílohu č. 01 - mapy okresu.

Obr. hranice okresu Jihlava

V druhé fázi vytyčování oblasti jsem hledala mapu, kde by byla zakreslena Zemská hranice. Tato část se ukázala jako nejobtížnější. Dostupné mapy, jako např. „Mapa Království českého“ z roku 1847, či „Politická a místopisná mapa Království českého“ z roku 1883, nebo mapa z císařského otisku stabilního katastru, nebyly dosti podrobné a při zvětšení oblasti jihlavského okresu nebylo možné tyto zdroje použít.

Viz přílohu č. 02 - mapy Zemské hranice.

Bohužel jsem nenašla uspokojivé výsledky ani na Katastrálním úřadě v Jihlavě. Snažení úředníků pomoci mi by se dalo shrnout do dvou bodů. Za prvé zemská hranice už neexistuje, a tak není ani zakreslena v žádné mapě

(kterou oni znají). Za druhé v Jihlavě jsou hraniční kameny, tak ať si je vyhledám a pospojuji.

Viz přílohu č. 03 - fotografie hraničního kamene.

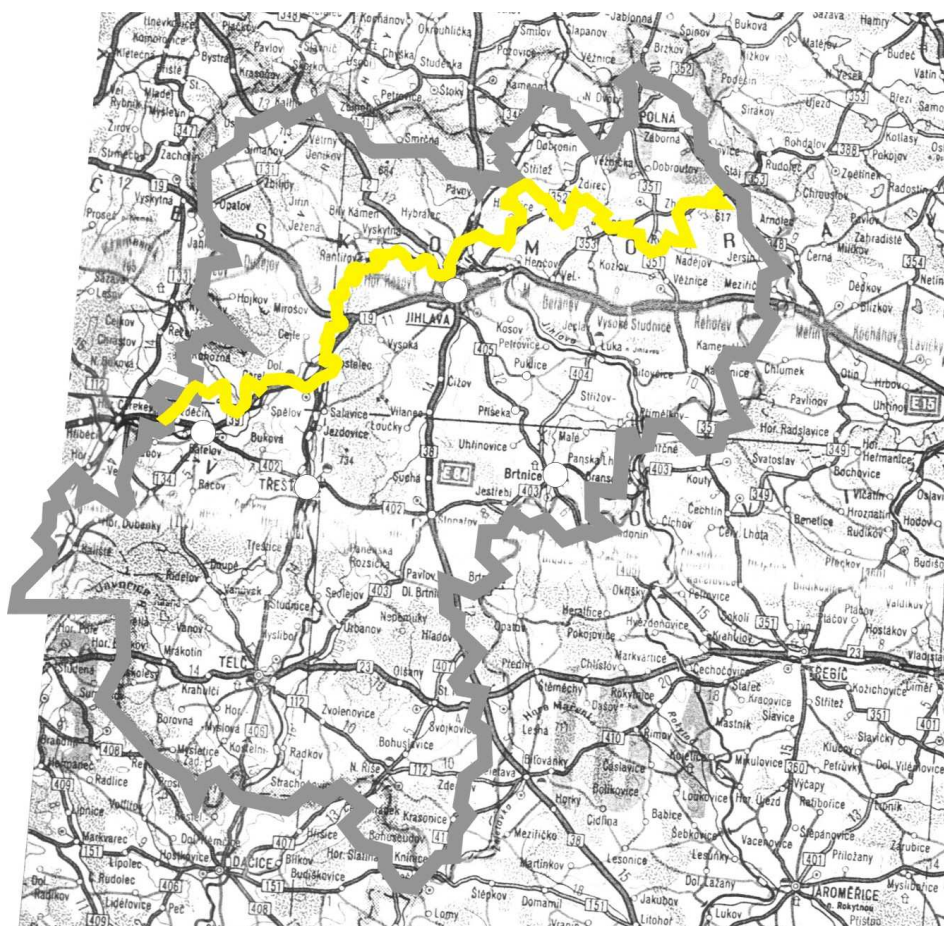
Pak jsem objevila „Příruční mapu Markrabství moravského a Vévodství slezského“ z roku 1888.

Viz přílohu č. 04 - mapa z roku 1888.

Tato mapa byla dostatečně podrobná a také v dobrém rozlišení, abych ji mohla zvětšovat. Při dalším pátrání jsem našla i jiné mapy, na kterých byla zakreslena zemská hranice.

Viz přílohu č. 05 - mapy zemské hranice.

Obr. zemské hranice

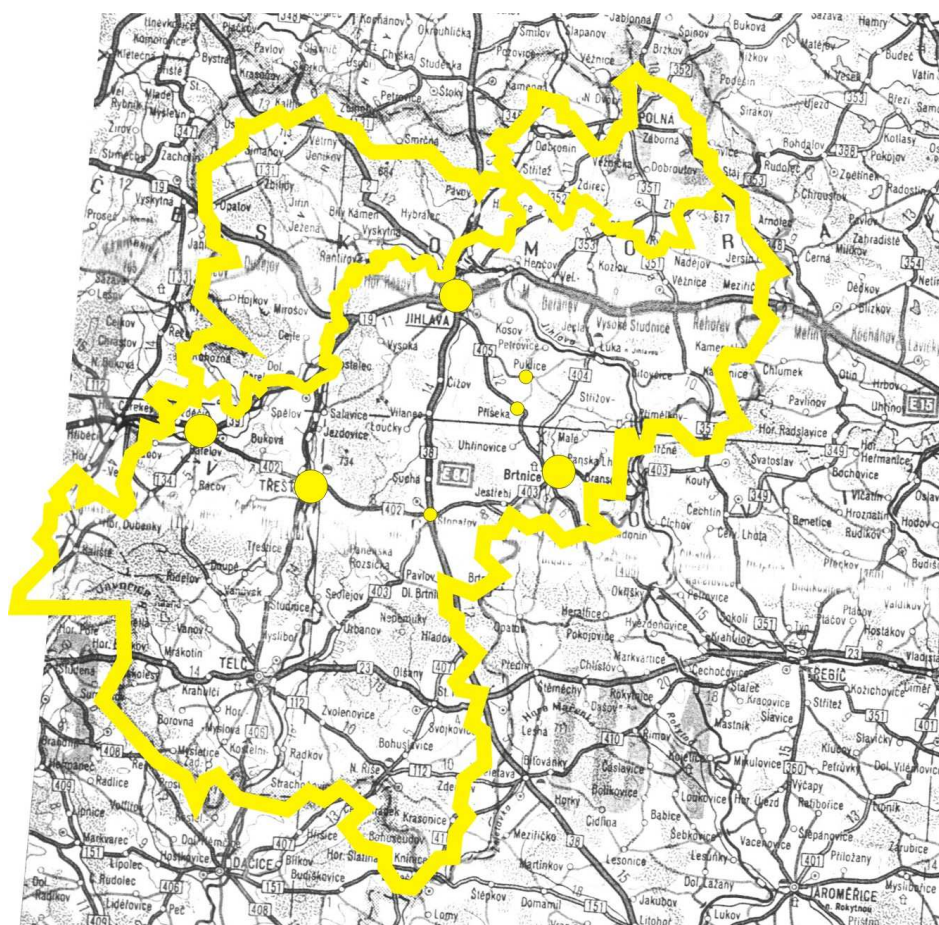

A v poslední fázi vytyčování oblasti jsem musela najít obce, kde se zachovaly doklady o židovském osídlení těchto obcí. Zmínky o židovském osídlení byly dostupné téměř ve všech obcích, a pouze v Jihlavě, Třešti, Batelově, Brtnici a Puklicích se zachovalo dostatečné množství pramenů a památek, důkazů o přítomnosti Židů. Dalšími obcemi, kde je např. židovský hřbitov, ale chybí dostatek pramenů, jsou Příseka a Stonařov.

Viz přílohu č. 06 - obce s židovskou historií.

Rozhodnutí zabývat se jen moravskou částí jihlavského okresu vyplývá z potřeby vyhnout se výkladu o Polné na Jihlavsku, která je známá tzv. „hilsneriádou“ a o které bylo již mnoho napsáno. Po sumarizaci všech mapových podkladů jsem složila obraz mapy oblasti s židovskou historií v moravské části jihlavského okresu.

Obr. oblasti

3. JIHLAVA

Prvním místem, které má bohatou židovskou historii a které budu v této kapitole charakterizovat, je krajské město Jihlava. Město na rozhraní Čech a Moravy na řece Jihlavě s 50 958 obyvateli (2001). Hospodářské a kulturní centrum Českomoravské vrchoviny.

„Od doby, kdy kolem roku 1029 byla Morava trvale připojena k Čechám pod nadvládou Přemyslovců, dochází také k užšímu hospodářskému sepětí obou zemí a k zvýšenému úsilí překonat přirozenou přírodní překážku na zalesněné českomoravské hranici [...]“¹ „[...] dosud jen nepatrně nebo vůbec nezalidněná území zachvacuje zvláště od začátku 13. století silná kolonizační horečka, s níž k nám přichází i mnoho cizích osadníků, [...]“² První zmínky o Jihlavě jsou již z 12. století. „Nejdůležitější komunikací, jež od počátku směřovala od severu k jihu Vysočinou, byla však stezka zvaná haberská, významná komunikační tepna mezinárodní povahy, zmíněná už roku 1101 v Konstantinově kronice; s ní se v oblasti Jihlavy, u Brtnice, spojovala stezka od jihu z Bítovska. Starožitnost osídlení právě v místech, kde tato důležitá haberská stezka překračovala při vstupu z Moravy do Čech řeku Jihlávku, dosvědčuje existence původní slovanské osady Staré Jihlavy. Vznikala patrně ve druhé polovině 12. století nad soutokem potoka Jihlávky s řekou Jihlavkou [...], rozložena kolem strategické výšiny s kostelem Jana Křtitele [...], k jeho farnosti náleželo několik dalších osad v okolí [...]. Výhodná její poloha na haberské stezce při přechodu této komunikace přes řeku Jihlávku nepřinesla však obci, patrně se zeměpanským dvorcem jako střediskem lesního a zemědělského statku a tržištěm i celnicí, do třicátých let 13. století většího rozmachu [...]. Roku 1234 dal markrabí moravský Přemysl Starou Jihlavu [...] za Třebov, [...] roku 1240 získal však toto zboží novou výměnou zpět král Václav I., který si takto opatřil pozemky pro založení kolonizačního a horního města Jihlavy. [...] význam Staré Jihlavy založením

¹ Bartůšek, A. a kol.: Umělecké památky Jihlavy, Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1960, s. 11.

² Tamtéž, s. 12.

nového města poklesl do té míry, že už trvale zůstala předměstskou osadou [...].“³ Jihlava se tak dočasně ocitla v rukou církevních institucí.

Viz přílohu č. 07 - mapa zemských cest.

Toto období však netrvalo dlouho. Nalezení stříbrných ložisek a samotný rozvoj dolování stříbra vedl k založení nového královského horního města. „Zajištěním vlastnictví bohatých rudných nalezišť, jež byla asi ve čtvrtém desetiletí 13. století odkryta právě na území dnešního města Jihlavy, sledoval panovník cíl založit horní město s důlním podnikáním, [...]“⁴ Od 40. do 90. let 13. století byla Jihlava nejvýznamnějším střediskem těžby stříbra, zároveň zde patriciát z Prahy (Eberhartovci) a Brna vedl mincovnictví a další činnosti. Kolem 1250 bylo kodifikováno horní a městské právo, které patří k nejvýznamnějším v Evropě (přeneseno do Kremnice v Uhrách). Městem je Jihlava od 1. poloviny 13. století. Město se stalo křižovatkou obchodních cest, které protínaly město – náměstí a vystupovaly z města v pěti směrech – „branami Českou, Brtnickou, Matky boží, Špitálskou a fortnou Křížovou.“⁵

Historické jádro Jihlavy je městskou památkovou rezervací (1951), vyniká hlavně církevními stavbami a měšťanskými domy z 16.–17. století. Zajímavou dochovanou památkou města je také i městské opevnění s branami.

³ Bartůšek, A. a kol.: Umělecké památky Jihlavy, Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1960, s. 12.

⁴ Tamtéž, s. 15.

⁵ Tamtéž, s. 16.

3.1. Historie židovského osídlení

Židovské osídlení Jihlavy je doloženo od poloviny 13. století, Židovská obec se synagogou existovala údajně už před polovinou 14. století. Roku 1425 byly židovské rodiny vypovězeny z města (usadily se v okolí, čímž snad vznikly další židovské obce v okolí). Ve 2. polovině 15. století znovu žilo v Jihlavě několik židovských rodin, ale ty byly z města opět vypovězeny roku 1506. V 18. století a v 1. polovině 19. století směly ve městě bydlet jen ojedinělé rodiny (např. roku 1837 to bylo 17 osob). Roku 1848 žilo v Jihlavě 99 osob židovského vyznání (asi 0,6 % obyvatel), roku 1869 už 1090 osob (5 %), roku 1890 dokonce 1497 osob (6 %), roku 1930 pouze 1025 osob (3 %). Novodobý náboženský spolek se ustavil roku 1858 (roku 1856 zřízena první modlitebna) a roku 1876 byl změněn v samostatnou židovskou náboženskou obec. Po 2. světové válce byla židovská náboženská obec obnovena a později změněna na synagogální sbor, který v 70. letech 20. století zanikl. V Jihlavě se narodili německy píšící spisovatelé Ernst Sommer (1888–1955 Londýn) a Louis Fürnberg (1909–1957 Výmar). Dále odtud pocházeli pařížský a vídeňský bankéř Karl von Morawitz (1846–1914), organizátor rakouského, čínského a sovětského zdravotnictví a sociální péče Julius Tandler (1869–1936 Moskva), divadelní režisér a herec Carl Meinhard (1875–1949 Buenos Aires) a zpěvák-tenorista Jára Pospíšil (1905–1979 Praha). Do svých 17 let žil v Jihlavě hudební skladatel Gustav Mahler (1860 Kaliště–1911 Vídeň).

K židovskému osidlování na našem území docházelo již v 9. století. Židovští kupci se pohybovali hlavně po zemských stezkách. Směřovali k obchodním a správním centrům, jež vyrůstala na důležitých obchodních křižovatkách a strategicky důležitých místech, a usidlovali se tam. Ve 13. století se Židé objevují v nově vznikajících centrech obchodu a řemesel, ve městech, jako byla i Jihlava. V této době žili v Jihlavě pravděpodobně jen jednotliví Židé. Jejich přítomnost je však doložena pouze nepřímo.

První historicky doložená zmínka o osídlení Jihlavy Židy pochází z 25. srpna 1345. Tehdejší moravský markrabě Karel, příští císař a český král, nařídil listinou Jihlavským, aby přijali do města Židy, kteří o to požádají. Tento rok můžeme považovat i za vznik židovské obce. Markrabě chtěl tímto opatřením podpořit soukenictví po zániku stříbrných dolů. A nově přistěhované Židy osvobozuje od daní. Tito Židé, kteří se většinou přistěhovali z Brna, se usadili v III. městské čtvrti a usídlili se ve dvou ulicích. Zbudovali zde synagogu se židovskou školou.

Protože v květnu roku 1353 byla Jihlava postižena obrovským požárem, při kterém byl zničen i městský archiv, nezachovaly se z tohoto období žádné písemné záznamy. Víme jen, že po požáru 9. června 1353 bylo markrabětem moravským Janem Jindřichem jihlavské obyvatelstvo osvobozeno na pět let od daní a výslovně osvobodil na tutéž dobu i Židy ode všech daní, poplatků a úroků.

Ze zápisů městských knih vyplývá, že se Židé v Jihlavě věnovali převážně obchodu s vlnou, půjčování peněz na zástavu a dalším finančním transakcím. V 60. a 70. letech 14. století dochází k velkému hospodářskému rozmachu Jihlavy. Město Jihlava je v této době velkoryse představováno. Nastává velký rozvoj řemesel, především soukenictví, a s tím úzce související nebývalý nárůst dálkového obchodu. Daří se i židovským obchodníkům. A především narůstá počet záznamů o tom, že židovští obchodníci půjčují peníze křesťanským věřitelům. Také se z městských knih dozvídáme, že židovská komunita měla ve 14. století obec s vlastní samosprávou. Bohužel se nedozvídáme nic o funkci židovského rychtáře a jeho vztahu k městské radě včetně povinností a práv.

Avšak v posledních dvou desetiletích 14. století se situace v Jihlavě dramaticky mění. V této době se totiž celá západní Morava zmítá v bratrovražedných bojích moravských markrabat Jošta a Prokopa. Z důvodu nepokojů mají jihlavští řemeslníci značné odbytové potíže. Loupení a ničení dálkového obchodu vede ke zhroucení řady

jihlavských kupeckých a bankovních domů. Stagnace obchodu a rozvoje města v 80. letech 14. století a velké hospodářské problémy na konci tohoto a začátkem 15. století se odrážejí i v počtu židovských aktivit. Snížení počtu židovských aktivit rozhodně souvisí i se všeobecným neklidem doby vlády Václava IV. (1378–1419). V této době hledá křesťanské obyvatelstvo způsob, jak se zbavit svých židovských věřitelů, a často se uchyluje k žalobám. V roce 1390 byly z moci úřední odpuštěny úroky z úroků všem křesťanům v celé Václavově říši. V roce 1394 nechal dokonce moravský markrabě Jošt zavřít všechny bohaté Židy na Moravě, aby z nich vymáhal výkupné.

I přes tyto nesnáze musím uznat, že až do husitských válek Židé na Moravě v porovnání se sousedními zeměmi žili relativně klidně, když se jim kromě jistých finančních ztrát vyhnuly obávané pogromy. V roce 1420 vypověděl Albrecht II., zeť císaře Zikmunda, obyvatele rakouských ghett ze svých dědičných zemí. A v roce 1421 je v Jihlavě zaznamenán příliv uprchlých rakouských Židů. Situace se však i pro jihlavské Židy dramaticky změnila, když se Albrecht II., stal držitelem některých moravských královských měst (Jemnice, Jihlavy, Pohořelice a Znojma) a později i markrabětem celé Moravy. Na podzim roku 1424 vyhověl žádosti jihlavských měšťanů, kteří si stěžovali na údajnou spolupráci Židů s českými kacíři, že podporují husity a přivádějí tak křesťanské obyvatele v nebezpečí. Na začátku roku 1425 jsou tedy Židé z Jihlavy vyhnáni bez náhrady za jejich nemovitosti a pohledávky. Tito Židé se většinou usadili v okolí (Brtnice, Třešť, Batelov). Jejich domy byly rozděleny mezi křesťany, židovská škola sloužila jako prozatímní městský špitál a synagoga měla být přeměněna na kapli Božího těla, Matky Boží a 10 000 mučedníků. S touto přeměnou souhlasil i papež Martin V. ve své bule z 1. února 1427. Kaple zde však byla zřízena až v roce 1506, kdy ji nechal vybudovat vlastním nákladem jihlavský sladovník Leonard Merbot, který ji společně s nadací věnoval jihlavským chudým.

Následkem těchto protižidovských opatření bylo, že v příštích čtyřech staletích směli Židé pobývat v moravských královských městech jen výjimečně, krátkodobě, a to za zvláštních podmínek. Židé nesměli v Jihlavě bydlet ani zde obchodovat. Při vstupu do města museli platit mýto, nesměli zůstat ve městě přes noc a směli do města vstoupit pouze Panenskou branou. Bylo jen málo Židů, kteří měli zvláštní výjimku na pobyt v Jihlavě.

Viz přílohu č. 08 - výřez plánu Jihlavy z roku 1785.

Středověkou existenci jihlavské židovské obce nepřipomínají dnes žádné hmotné památky. Synagoga se školou, hřbitov a další objekty byly ještě v 15. století s nenávislnou důkladností zničeny nebo zmizely v nové zástavbě následujících staletí.

„1425 – pod záminkou nadřžování husitům jsou Židé vypuzeni z Jihlavy; synagoga v Židovské ulici přeměněna v chudobinec (1427), později v kapli.“⁶ Vyhnání Židů v roce 1424 z Jihlavy znamenalo konec existence zdejší židovské komunity, ale na druhé straně královské město se svými trhy bylo pro židovské obchodníky přes všechny zákazy stále velkým lákadlem. Proto se sem, třebaže ve značně redukované míře, snažili směřovat své obchodní a finanční operace. O tomto svědčí i dva zápisy v městských knihách z 60. let 15. století o půjčování finančních částek na zástavu Židy. V březnu roku 1464 je zaznamenána žádost krále Jiřího z Poděbrad o zadržení Žida Jakuba, která je nepřímým důkazem pobytu Židů ve městě.

Velmi málo dokladů o pobytu či o obchodních stycích Židů s Jihlavou je i ze 16. století. Avšak některé dokumenty potvrzují přítomnost Židů ve městě. Například v roce 1504 král Vladislav II. Jagellonský opět vypověděl Židy z Jihlavy a o dva roky později si dokonce Jihlavští vymohli na panovníkovi majestát o „osvobození od Židů na věčné časy“. Přestože se prameny nezmiňují o pobytu nebo

⁶ Bartůšek, A. a kol.: Umělecké památky Jihlavy, Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1960, s. 51.

o židovské účasti na obchodních aktivitách, je patrné, že ve městě na přelomu 15. a 16. století nějakí Židé žili.

V 16. století neměli pravděpodobně Židé chuť žít v královských městech, jako byla Jihlava. Nebyli zde jako nežádoucí konkurence nikým chráněni a žili ve stále větším nebezpečí před silně protižidovsky smýšlejícími měšťany. Proto se raději usazovali na panstvích šlechty v okolí, která velmi dobře chápala značný ekonomický přínos, jež jí přinášely židovské poplatky, a alespoň částečně židovské obyvatelstvo chránila. Ze stížnosti jihlavských kramářů z roku 1576 na chování Židů na trzích a jejich nedovolený podomní obchod, je patrné, že se Židé z okolních míst s chutí a úspěšně zúčastňovali jihlavských trhů.

Také období 17. století je na informace o pobytu Židů v Jihlavě chudé. Zčásti to lze připsat na vrub rokům všeničící třicetileté války a rekatolizaci města. Dochované záznamy pouze dokládají občasné propustky k pobytu Židů na území města, především za účelem návštěvy trhů.

Na začátku 18. století stále Židé musejí žádat o povolení k pobytu ve městě a při vstupu do města musejí platit mýto. Jsou dána přesná pravidla a stanoveny obecné poplatky pro vstup Židů na trhy. Všechna tato nařízení byla součástí tvrdé protižidovské politiky doby Karla VI. a Marie Terezie. Avšak ke konci vlády této císařovny a především za vlády jejího syna Josefa II. dochází k určitému uvolnění těchto přísných pravidel. Někteří židovští podnikatelé a obchodníci dostávají výjimečné povolení ke stálému pobytu.

Na přelomu 18. a 19. století se do jihlavské historie zapsal Žid Johann Bondy. V roce 1808 založil nejstarší zdejší židovskou chudinskou nadaci, která byla určena chudým Židům Jihlavy a okolí a jednou šestinou také chudým jihlavským křesťanům.

Z druhého desetiletí 19. století se dochoval záznam o docházce prvních Židů mezi studenty jihlavského gymnázia. Tito Židé jsou však stále jen menšinou žijící ve městě na zvláštní povolení. Vždyť v roce 1837 žilo v Jihlavě z celkového počtu 15 843 obyvatel jen 17 Židů.

V roce 1848 bylo zrušeno omezení pobytu Židů v Jihlavě. Nastal velký příliv nových židovských obyvatel, kteří přicházeli za mnohými podnikatelskými a pracovními příležitostmi. Jestliže v roce 1848 žilo v Jihlavě 99, tak v roce 1861 už 614 a v roce 1869 dokonce již 1090 osob židovského vyznání. Začátkem 19. století byla zřízena první malá modlitebna v soukromém domě na Panenském předměstí. V roce 1856 byla vybudována nová modlitebna na tzv. Holubníku v dnešní Žižkově ulici. V roce 1858 byl založen židovský náboženský spolek, který byl 17. února 1862 povýšen na židovskou náboženskou obec. Od roku 1860 měla Jihlava svého rabína, když do této funkce 24. září 1860 nastoupil dr. Joachim Jakob Unger, který v Jihlavě působil celých 52 let. V letech 1862–1863 byl podle plánů stavitelů Eduarda Rathauského a Alexandra Theuera postaven nový, větší a reprezentační templ. Byl zbudován v historizujícím románsko-maurském slohu v tehdejší Nové ulici (na místě dnešní tržnice v Benešově ulici). „V roce 1863 zbudována synagoga v pseudomaurském slohu“⁷ Tato synagoga byla 9. září 1863 za přítomnosti jihlavského rabína dr. Joachima Jakoba Ungera a zástupce vídeňské židovské obce dr. A. Jelinka slavnostně zasvěcena. Dále byl v roce 1867 v ulici u Cvičiště na západním předměstí založen nový židovský hřbitov.

Viz přílohu č. 09 - plánek ulic města Jihlavy.

Předsedou náboženského spolku v roce 1858 byl Moritz Braun. Prvním předsedou jihlavské židovské náboženské obce se stal v roce 1862 Elias Hellmann. Od roku 1873 stál 41 let v čele obce bankovní ředitel Adolf Lieblich. Lieblich byl významnou osobností mezi jihlavskými Židy. Od roku 1865 až do 1. světové války byl členem městského zastupitelstva, dále byl ředitelem spořitelny a zasedal v okresní školní radě. Dalším důležitým členem židovské náboženské obce byl kantor, kterým byl od roku 1860 až do roku 1899 Simon Löw.

⁷ Bartůšek, A. a kol.: Umělecké památky Jihlavy, Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1960, s. 35.

Nebývalý rozvoj života jihlavského židovského obyvatelstva ve 2. polovině 19. století dokládají i Židy zakládané nadace. Kromě již zmiňované nadace Johanna Bondyho z roku 1808 tu byly chudinská nadace Kateřiny Baruchové z roku 1855, Johanna Salomona z roku 1862 a Sofie Turnovské z roku 1865. Dále tu byly náboženské nadace Judy Löwenthala z roku 1870, Samuela Bauera z roku 1876, Emmanuela Subaka z roku 1882 atd.

Do 70. let 19. století spadají počátky židovského spolkového života. Pravděpodobně nejstarším sdružením bylo pohřební bratrstvo Chewra Kadischa. Dalším sdružením byl Židovský dámský spolek (Israelitischer Frauenverein). Ještě do 1. světové války vznikaly v Jihlavě další židovské spolky. Jedním z nich byl v roce 1897 založený synagogální pěvecký sbor Schir Zion. Do této doby také spadá založení sionistického Židovského spolku Theodor Herzl. Jsou známy i jiné spolky, které zde působily, i neúspěšné pokusy o založení česko-židovských spolků, které narazily na odpor německy mluvících Židů, kteří nechtěli o asimilaci ani slyšet.

Na konci 19. století dochází k zásadní změně v působnosti jihlavské židovské náboženské obce. Doposud se její činnost dotýkala pouze města Jihlavy, ale podle nových stanov z roku 1891 se její působnost rozšiřovala na celý jihlavský soudní okres, tzn., že kromě města Jihlavy zahrnovala dalších 31 obcí.

Přelom 19. a 20. století znamenal pro jihlavskou židovskou komunitu vrchol. Tento vrchol prožívá jak v hospodářské, tak i v společenské oblasti. Jihlavská židovská náboženská obec v této době patřila mezi největší na Moravě. Bohatá židovská obec si mohla dovolit další reprezentativní stavby. A tak v roce 1896 byla provedena rozsáhlá a nákladná renovace synagogy, jejíž interiér byl dekorativně vymalován, a zároveň byla opatřena plynovým osvětlením. Dále byly do synagogy instalovány nové varhany. A tak 3. října 1896 byla synagoga nově zasvěcena. Zásadní vzhledovou proměnou prošel i židovský hřbitov. V roce 1903 zde byla postavena při vstupu velká obřadní síň. Stavba byla

realizována v novorománském slohu podle projektu stavebního rady Wilhelma Stiassného, který vyhrál architektonickou soutěž. V roce 1904 byla stavba dokončena, když po obou stranách vyrostla dvě křídla hřbitovní zdi uzavírající celý hřbitov z východní stany. Sín pak byla 8. prosince 1904 slavnostně zasvěcena jihlavským rabínem dr. J. J. Ungerem.

V průběhu první třetiny 20. století, především pak po roce 1918, byl sveden mezi jihlavskými Čechy a Němci zápas o příklon židovské menšiny k té či oné národnosti. Až do roku 1918 užívali prakticky všichni jihlavští Židé jako dorozumívací jazyk němčinu a ve volbách dávali své hlasy německým politickým stranám. Významným mezníkem i pro život jihlavského židovského společenství byla 1. světová válka. Poměrně málo známý je fakt, že na bojištích při tomto konfliktu zahynulo mnoho jihlavských Židů. Na konci války se Židé ocitli v novém státě, od kterého nevěděli, co očekávat. Situace byla v Jihlavě velmi složitá, protože mnozí Češi spojovali židovství s němečtstvím. Tak se už 8. ledna 1919 objevily na ulicích vylepené letáky, ve kterých byl zdůrazňován protičeský postoj místních Židů a Češi byli vyzýváni, aby bojkotovali židovské obchody. Na provokaci odpověděli zástupci tzv. Lidové rady židovské v Jihlavě dopisem, ve kterém zdůrazňují loajálnost vůči nové republice, ale na druhé straně se rozhodně hlásí o svá práva. Změna vnitropolitické situace pomohla v květnu 1919 konečně založit českožidovský spolek. Sdružení neslo název Spolek českých Židů pro Českomoravskou vysočinu. Avšak jihlavská židovská obec nebyla politicky jednotná. Především sionisté se snažili dělat vlastní politiku. „1920 – obecní volby dávají Němcům 22 mandátů, Čechům 19 a Židům 1 mandát.“⁸ Přes drobné politické rozepře žila jinak židovská komunita v období 1. republiky relativně klidně. K nejdůležitějším událostem patří velká oprava synagogy v roce 1921. Během ní byla zpevněna konstrukce krovu mohutnými táhly, aby

⁸ Bartůšek, A. a kol.: Umělecké památky Jihlavy, Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1960, s. 62.

se odlehčilo přetíženým zdem. Zároveň došlo k elektrifikaci celého objektu a k opravě fasády.

Viz přílohu č. 10 - dobové fotografie synagogy.

V témže roce byl pro potřeby židovské náboženské obce zásadně upraven bývalý nadační dům v dnešní Benešově ulici. V domě byl zřízen zasedací sál, který pak sloužil především synagogálnímu sboru Schir Zion, dále dvě klubovny, zimní modlitebna a v patře také byt rabína.

Viz přílohu č. 11 - plánek ulic města Jihlavy a fotografie domu.

V roce 1913 se stal druhým novodobým jihlavským rabínem dr. Friederich Weiss, který zde s přestávkou válečných let působil do roku 1920. Dr. Friedrich Weiss odchází z funkce jihlavského rabína v roce 1920. Na jeho místo je povolán z Kroměříže dr. Albert Schweiger. Ten působil v Jihlavě do roku 1926. Po jeho odchodu zůstává rabínské místo v Jihlavě téměř dva roky neobsazené. Teprve 1. ledna 1928 je jmenován rabínem dr. Arnold Grünfeld, který byl i posledním rabínem působícím v Jihlavě.

V průběhu 20. let počet Židů v Jihlavě klesal. V roce 1921 zde žilo 1180 a v roce 1930 jen 1025 Židů. Klesající trend pokračoval i v 30. letech. Jistě na počet Židů v Jihlavě měly vliv události roku 1933 v Německu. Od poloviny 30. let prudce vzrostla emigrace. Přichází rok 1939 a s ním okupace. Nastalo nejtěžší období v dějinách Židovstva. Po 15. březnu 1939 začaly i v Protektorátu platit nelidské rasistické zákony. Židé v Jihlavě reagovali na změny v sousedním Německu bojkotem německého zboží, vystoupením z německých nežidovských spolků, vystoupením židovských dětí z německých škol a organizováním peněžních sbírek na podporu židovských uprchlíků z Německa. Nacistické řádění v Jihlavě propuklo velmi brzy. Dne 8. ledna 1934 bylo šest židovských obchodů (a Husův památník) pomalováno hákovými kříži. A protižidovské akce se stupňovaly.

Dne 30. března 1939 kolem 2. hodiny ranní zapálila zfanatizovaná jihlavská německá mládež za pomoci jihlavských SA-manů synagogu.

Ještě předtím byl poničen židovský hřbitov, kde byla povalena většina náhrobků a obřadní síň byla také vypálena. Po vypálení synagogy sloužila krátce jako modlitebna jedna místnost v nadačním domě. Avšak i ona byla zanedlouho dána k dispozici německé firmě Politzer, které sloužila jako skladiště. Rabín dr. Arnold Grünfeld byl v létě 1939 zatčen gestapem a v roce 1941 zahynul v plynové komoře v Pirně nedaleko Drážďan. Židovská náboženská obec byla vyhnána ze svého domu a až do konce své existence sídlila v soukromém domě v Palackého ulici č. 30. Téměř ihned po okupaci byli na jihlavské služebně gestapa ustanoveni dva úředníci pro židovské otázky, kteří jednali pouze s jediným zástupcem jihlavského Židovstva, kterým byl dr. Karel Meisel.

Viz přílohu č. 12 - plánek ulic města Jihlavy a fotografie domu.

Likvidace jihlavské židovské komunity spadá do let 1939–1942. Byla součástí neblaze proslulého nacistického „konečného řešení židovské otázky“, podle kterého neměl zůstat v německém prostoru jediný Žid. V první fázi byly celé rodiny z Jihlavy vystěhovány do jiných míst. To však byly jenom přestupní stanice na cestě do Terezína a dál do vyhlazovacích táborů. Ze všech odvezených Židů z Jihlavy, jejichž počet je odhadován na 1000 až 1200, jich přežilo holocaust jen 32.

Po válce byla na krátkou dobu obnovena činnost židovské náboženské obce. V roce 1945 se ujímá řízení obce Otto Kohn. Na základě rozhodnutí ministerstva školství a osvěty ze dne 30. září 1946 se pak stává jihlavská židovská náboženská obec jediným reprezentantem zaniklých židovských obcí v celé oblasti. Celkový pokles židovského osídlení dokládá i dopis z 6. listopadu 1948, ve kterém se tehdejšímu ONV v Jihlavě oznamuje zřízení společného rabinátu pro Kolín, Poděbrady, Hradec Králové, Pardubice a Jihlavu se sídlem v Kolíně a rabínem dr. Richardem Federem. Tento stav trval až do 31. října 1953. Příčinou zániku židovské náboženské obce a později i synagogálního sboru byl naprostý nedostatek lidí. Své udělala také emigrační vlna v letech 1947–1950 na Západ a do Izraele i další

vystěhování na Západ v letech 1968–1969. Zbytky zničené synagogy byly v roce 1950 strženy a na místě krásného templu vzniklo tržiště. V letech 1968–1969 byl upravován židovský hřbitov, když na zkrácený pozemek byla postavena malá obřadní síň.

3.2. Židovské památky

Vznik židovských památek v Jihlavě ovlivnil zákaz pobytu Židů ve městě po roce 1425. Avšak Židé byli dobrými obchodníky, a tak do Jihlavy přicházeli z okolních obcí alespoň na krátkou dobu. Třicetiletá válka měla ničivý dopad na všechna jihlavská předměstí, a tak vznik židovských památek se dá vysledovat po skončení války. „Zatímco ve vnitřním městě se započalo s obnovou ihned po odchodu Švédů, k obnově Panenského předměstí dostalo město povolení až roku 1654.“⁹ Od té doby lze sledovat narůstající domovní zástavbu tohoto předměstí. Protože Židé mohli vstupovat do Jihlavy pouze Panenskou branou, je stěžejní oblastí pátrání po židovské historii právě toto předměstí. Pro mou práci nejzajímavější je budova jednoho ze dvou zájezdních hostinců. V tomto hostinci, zvaném Taubenkobel čili Holubník, se měla nacházet první židovská modlitebna. Hostinec se nacházel na Panenském předměstí v dnešní Žižkově ulici číslo 43 (po přečíslování č. 50).

Viz přílohu č. 13 - výřez plánu Jihlavy z roku 1876 a 1835.

Na existenci této modlitebny upozornila práce Christiana d'Elverta *Geschichte und Beschreibung der königlichen Kreis- und Bergstadt*

⁹ Hoffmann, F.: Historický kalendář města Jihlavy, Okresní archiv Jihlava, 1957, s. 17.

Iglau in Mähren z roku 1850, na straně 96, na kterou se odvolává Zdeněk Jaroš ve sborníku Dotyky.¹⁰ Z různých pramenů vyplývá, že hostinec Holubník byl postaven jihlavskými sladovníky pravděpodobně v roce 1775 a asi po 14 letech byl prodán soukromému majiteli.

Omezení pobytu Židů v Jihlavě s sebou logicky neslo i absenci židovského templu. Proto Židé přicházející do města za obchodem se na noc vraceli zpět do svých bydlišť, kde synagogy byly (Puklice, Brtnice, Batelov, Třešť nebo Polná). Tato situace pravděpodobně přispěla k myšlence zbudovat v hostinci Holubník, kde se židovští obchodníci koncentrovali, modlitebnu.

První soukromý majitel hostince byl historicky doložen podle kupní smlouvy z roku 1789.¹¹ Tato smlouva mimo jiné obsahuje zmínku o veřejné židovské kuchyni (jüdischer Garküche). Tato poznámka se objevuje i v dalších kupních smlouvách až do roku 1871, kdy dům koupili manželé Franzí Gottfried a Marie Czapovi, „kteří zde vybudovali velký hotel s odpovídajícím zázemím nesoucí ještě na počátku 20. století název hotel Czap“.¹²

Viz přílohu č. 14 - dobové vyobrazení hotelu Czap.

Domněnka, že tato kuchyně sloužila jako modlitebna, je podpořena dochovaným stavebním plánem od jihlavského městského stavitele Johanna Michalela Thoma. V tomto dokumentu je v přízemní části zakreslena velká podélná místnost se třemi okny a vlastním vchodem, které je označena jako das Judenzimmer.¹³

Viz přílohu č. 15 - plán přestavby hostince Holubník z roku 1793.

¹⁰ Jaroš, Z.: Několik poznámek k novodobé historii jihlavských Židů. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 31.

¹¹ SOkA Jihlava, Archiv města Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy, i. č. 413 – Gruntovní kniha 1783–1790, pag. 518–522. Dům je uveden s č. p. 43, platným pro Panenské předměstí.

¹² Vilímek, L.: Z historie první novodobé židovské modlitebny v Jihlavě. in Jihlavská archivní ročenka, svazek IV/2002, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv v Jihlavě, 2004, s. 49.

¹³ Thoma, J. M.: Plán přestavby hostince Holubník, 1793. SOkA Jihlava.

Ve vedlejší místnosti je naplánovaná druhá kuchyně. Vznikla tak možnost vybudovat v hostinci dvě na sobě nezávislé veřejné jídelny s vlastními kuchyněmi a vlastními vchody. Židovská jídelna tak mohla sloužit současně jako provizorní modlitebna. Takto fungovala židovská jídelna, která se přeměňovala v židovskou modlitebnu, až do roku 1863, kdy byla slavnostně zasvěcena jihlavská synagoga.

Novorománská synagoga v Benešově ulici západně od hlavního náměstí byla postavena roku 1863. Byla roku 1939 nacisty vypálena a později zbořena. Na jejím místě roku 1992 odhalena pamětní deska. Tržiště zbudované na tomto místě bylo pak zrušeno a v roce 2008 zde začal archeologický průzkum a pozůstatky základů synagogy byly odhaleny.

Viz přílohu č. 16 - fotografie pamětní desky.

Viz přílohu č. 17 - fotografie vykopávek základů synagogy.

Ghetto se synagogou bývalo do roku 1426 v Židovské ulici, vedoucí západně k hlavnímu náměstí. Bohužel kromě pojmenování ulice nezbyla do dnešní doby jediná hmotná památka na toto ghetto.

Viz přílohu č. 18 - plánek ulic města Jihlavy.

Středověký hřbitov neznámé lokalizace po vypovězení židovských rodin roku 1425 zanikl beze stopy. Písemné prameny se o něm ani v náznacích nezmiňují. Také moderní archeologické průzkumy na vytipovaných lokalitách jeho přítomnost v areálu historické Jihlavy nebo za jejími hradbami nepotvrdily.

Židovský hřbitov je významná památka připomínající existenci židovské obce. Vypovězení Židů z města a třicetiletá válka přispěly k absenci mnohých židovských památek. Proto se na počátku druhé poloviny 19. století pro zdejší židovskou náboženskou obec stalo prioritou zbudovat, kromě důstojné a velké synagogy, v blízkosti města odpovídající hřbitov. „Do této doby jim sloužil především

hřbitov v Puklicích“.¹⁴ Vůbec první písemná zmínka o výstavbě židovského hřbitova v Jihlavě a o zakoupení vhodné parcely na Panenském předměstí pochází z roku 1854. V tomto roce chtěli Židé zakoupit parcely č. 194–196. Spis popisující tuto událost se nachází v jihlavském okresním archivu a je nadepsán titulkem „Jüdischer Leichenhof“.¹⁵ Snaha o zakoupení vhodného pozemku pro hřbitov, „podpořená v roce 1860 císařským rozhodnutím o přípustnosti nabývání nemovitostí Židy“¹⁶, pokračovala ještě i v roce 1867. Jednalo se o pozemek „v bývalém katastrálním území obce Pístov, který se v té době stal součástí Panenského předměstí města Jihlavy. Pozemek se nacházel u křižovatky cest z Jihlavy do Batelova a Horního Kosova“.¹⁷ Uzavřít obchod se podařilo až po dlouhých čtrnácti letech vyjednávání. „Konečné jednání v této věci se uskutečnilo dne 3. dubna 1868 za účasti všech zainteresovaných stran. Město zastupovali MUDr. Leopold Fritz, Dr. Grüner, Adolf Kirschner, Johann Swoboda Lang. Za židovskou náboženskou obec v Jihlavě se jednání zúčastnili její předseda Leopold Schnürmann, rabín Dr. J. J. Unger, Hermann Grünfeld a Emanuel Wiener a konečně také vlastník pozemků p. č. 244, 245 a 246 F. Gottfried Czap.“¹⁸

V archivu je založen také první plán budoucího hřbitova. Tento plán obsahuje projekt první obřadní síně, kterou projektoval jihlavský stavitel Eduard Rathausky, spoluautor jihlavské synagogy a mnoha dalších významných budov. „Hřbitov byl slavnostně otevřen v roce 1869,

¹⁴ Klenovský, J.: Židovské památky Jihlavska, Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských X, 1996, s. 228.

¹⁵ SOkA Jihlava, Archiv města Jihlava od roku 1849, Hospodářská registratura 1850–1890, i. č. 126 (složka III./1).

¹⁶ Vilímek, L.: Z historie jihlavského židovského hřbitova a hřbitovních obřadních síní. in Jihlavská archivní ročenka, svazek IV/2002, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv v Jihlavě, 2004, s. 61.

¹⁷ SOkA Jihlava, Archiv města Jihlava od roku 1849, Stavební archiv, č.p. 2073.

¹⁸ Tamtéž.

tedy rok předtím, než bylo v Jihlavě založeno pohřební bratrstvo Chevra kadiša.“¹⁹

S příchodem roku 1903 přišla první radikální přestavba obřadní síně. Tehdy se realizoval projekt vídeňského architekta Wilhelma Stiassnyho.²⁰ „Stavební práce na obřadní síni započaly v polovině roku 1903 a dokončeny byly v roce 1904. Ještě téhož roku, 8. prosince, se uskutečnilo její slavnostní vysvěcení.“²¹ Avšak v jihlavských německých novinách Mährischer Grenzbote z 11. prosince 1904 byla uveřejněna pozvánka na slavnostní obřad zasvěcení síně, konaný téhož dne v půl jedenácté. A ve vydání z 20. prosince je celý obsáhlý popis obřadu.

Viz přílohu č. 19 - plán a dobová fotografie průčelí obřadní síně.

Dlouho však obřadní síň nestála. V noci ze 7. na 8. dubna 1939 byla střední část objektu, vlastní obřadní síň, protižidovskými fanatiky vypálena.²² Střední část objektu byla z rozhodnutí protektorátních úřadů odstraněna a nahrazena prostou zdí se vstupní branou na hřbitov. Ponechány byly pouze dva nízké postranní objekty označované v dalších letech jako „domky“.

Viz přílohu č. 20 - dobová foto. a plán na obnovu obř. síně z roku 1940.

Další dokument v jihlavském archivu, který se zmiňuje o hřbitovní síni židovského hřbitova, se týká složitého vyjednávání mezi židovskou náboženskou obcí a městem, které započalo v roce 1940 a skončilo v roce 1942.²³

Hřbitov včetně dvou „domků“ „se staly předmětem kupní smlouvy ze dne 11. února 1942 mezi [...] bývalou ŽNO Jihlava, a mezi městem

¹⁹ Fiedler Jiří: Židovské památky v Čechách a na Moravě. Praha, Sefer 1992, s. 82.

²⁰ SOkA Jihlava, Archiv města Jihlava od roku 1849, Stavební archiv, č. p. 2073.

²¹ Jaroš, Z.: Několik poznámek k novodobé historii jihlavských Židů. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 35.

²² SOkA Jihlava, Okresní úřad – ONV Jihlava od roku 1949, Prezidiální registratura, katalog. č. 8725.

²³ SOkA Jihlava, Archiv města Jihlava od roku 1849, Stavební archiv, č.p. 2073.

Jihlavou, [...] parcela byla určena pro budoucí sportoviště RAD²⁴ a cvičiště wehrmachtu.“²⁵ Po osvobození roku 1945 začínají opět vyjednávání. Protektorátní smlouva byla označena za neplatnou a byla zrušena. Nakonec byl uzavřen smír mezi oběma stranami, a to zápisem u Okresního soudu v Jihlavě pod č. d. 695/51 ze dne 22. března 1951. V 50. letech 20. století byla opravována zeď hřbitova a v 60. letech byla zcela odstraněna torza kdysi honosné obřadní síně.

Hřbitov má rozlohu 8879 m² a stojí zde přes 1000 náhrobků. Nejstarší náhrobky jsou z doby založení hřbitova. Podle knihy zesnulých, která je majetkem židovské náboženské obce Brno, se první pohřeb odehrával 20. prosince 1870. Jsou zde náhrobky členů zdejší židovské komunity - S. Wenera, rabína J. J. Ungara, rodičů a dvou sourozenců hudebního skladatele Gustava Mahlera a rodičů Louise Fürnbergera a mnoha dalších. Vedle vstupu na hřbitov je speciální dětské oddělení. V 50. letech 20. století působil na hřbitově poslední hrobník Jan Dočkal.

„V současnosti tvoří podstatnou část průčelí kovaná brána s motivem svícnu. Dílo bylo zhotoveno jihlavským uměleckým kovářem Leopoldem Habermannem ml. V levé části hřbitova stojí nová obřadní síň postavená v roce 1969. Autorkou projektu je Milena Kubíková-Veselá z Jihlavy. Uvnitř strohé síně, která zdaleka neodpovídá významu tohoto místa, jsou instalovány tři mramorové desky, které jsou jediným smutným pozůstatkem původní Stiassnyho obřadní síně. Na protilehlé straně se nachází památník věnovaný všem obětem holocaustu z Jihlavy a okolí, slavnostně odhalený 7. května 1995. Je společným dílem podniků Kamenosochařství Bursík v Jihlavě a výrobního družstva Kámen v Pelhřimově. Návrhy vstupní brány a památníku holocaustu připravil Jiří Kohn z Jihlavy, jehož rodina se ve spolupráci se správcem

²⁴ RAD (Reichsarbeits dienst – mladí lidé z Říše přicházeli na území Protektorátu vykonávat pracovní službu do německých podniků a venkovských usedlostí a statků).

²⁵ Vilímek, L.: Z historie jihlavského židovského hřbitova a hřbitovních obřadních síní. in Jihlavská archivní ročenka, svazek IV/2002, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv v Jihlavě, 2004, s. 68.

Zdeňkem Charvátem stará o obnovu a údržbu celého současného areálu hřbitova. V roce 2003 byla [...] provedena inventarizace všech hrobů. Celkem zde bylo zaevidováno 1379 pohřbených, z toho 126 dětí.“²⁶

Viz přílohu č. 21 - fotografie hřbitova.

Mnohé židovské stavební památky se nedochovaly. Historické domy byly necitlivě zbourány na přelomu 60. a 70. let 20. století. Židovská synagoga, vystavěná v letech 1862–1863, byla vypálena v březnu 1939. Zbytky synagogy byly strženy v roce 1950, na jejím místě byla zbudována tržnice. Dnes je místo, na kterém stávala synagoga, opět centrem zájmu, při odhalování zbytků základů synagogy. Připomínkou tragédie jihlavských Židů za druhé světové války je pamětní deska na hradební zdi poblíž tržnice, odhalená v dubnu 1992.

²⁶ Vilímek, L.: Z historie jihlavského židovského hřbitova a hřbitovních obřadních síní. in Jihlavská archivní ročenka, svazek IV/2002, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv v Jihlavě, 2004, s. 71.

4. TŘEŠŤ

Další místo s židovskou historií, které v mé práci následuje po Jihlavě, je město Třešť. Toto město leží v srdci Českomoravské vrchoviny, téměř v polovině cesty mezi Prahou a Vídní, „v soutěsce ohraničené vrchy Špičákem (734 m. n. m.), Čeřínkem (761 m. n. m.) a ve vzdálenějším jižním horizontu i nejvyšším vrcholem celého regionu Vysočiny Javořicí (837 m. n. m.)“.²⁷ V průběhu 13. století při kolonizaci pomezního hvozdu česko-moravského byla založena na křížení dvou obchodních cest – Lovětínské a Humpolecké farní ves Třešť.

Viz přílohu č. 22 - mapa zemských cest.

První písemná zpráva o Třešti pochází z roku 1349. Třešť prošla dlouhým obdobím, kdy se střídali její vlastníci. Avšak její vývoj a rozvoj tím nikterak neutrpěl. „Ve městě se rozvíjela řemesla a vzkvétaly cechy. Roku 1753 žilo v Třešti 187 řemeslnických mistrů a 19 tovaryšů. Z nich bylo téměř 100 soukeníků. V 19. století vznikají v Třešti továrny na výrobu sukna, nábytku (zvláště vyřezávané hodinové skříně dodávané do celé Evropy) a sirek, později vznikl průmysl oděvní a strojírenský. U zrodu průmyslu stáli místní židovští podnikatelé.“²⁸

Třešť se může pochlubit i významnými osobnostmi např.: „Josef Alois Schumpeter (8. únor 1883, Třešť – 8. leden 1950, Taconic, USA) byl na Moravě narozený americký akademický ekonom a politolog; Franz Kafka (3. červenec 1883 Praha – 3. červen 1924 Kierling), pražský spisovatel židovského původu, jeden z literárně nejvlivnějších a nejocetovanějších

²⁷ Oficiální internetové stránky města Třešť, O městě; [online]. 2006, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: < <http://www.trest.cz/?ID=1&Lang=cz&kod=historieTreste>>.

²⁸ Tamtéž.

spisovatelů 20. století.“²⁹ „Roku 1901 byla Třešť, tehdy největší městys na Moravě, povýšena na město.“³⁰

4.1. Historie židovského osídlení

První písemné zmínky o Třešti se objevují v 1. polovině 14. století. Doklady o prvních židovských obyvatelích se nedochovaly. Můžeme se pouze domnívat, že se zde po roce 1424 usazují Židé po vyhnání z Jihlavy. „Židovská komunita vznikala v Třešti brzo, neboť ve 2. polovině 13. století je zmiňován rabín Jakub z Třeště.“³¹ V letech 1593–1594 byli majiteli zdejších domů Židé Abraham a Jakub. V dalším století je zmínka o osmi židovských rodinách soukeníků, kteří se zde usazují v roce 1672, když předtím museli opustit Vídeň. O zdejším ghettu, ohraničeném zdí, kde stála synagoga, je zmínka z roku 1686. O několik let později, roku 1693, prodává zdejší vrchnost Židovi Mojžíšovi Pollackovi jednopatrový dům. Ten se nachází v již zmíněném ghettu, kde rovněž stála stará synagoga. Žid Mojžíš zde mimo jiné zřizuje vinopalnu. Roku 1723 byla vybudována další vinopalna pod hrází pivovarského rybníka. Židovská náboženská obec v Třešti čítala v roce 1789 celkem 102 rodin familiantů a ještě 20 tolerovaných rodin navíc. „Kolem roku 1845 žilo zde 621 Židů, jejich počet postupně klesal, až

²⁹ Wikipedia, Otevřená encyklopedie:Třešť [online], poslední editace 2008-03-03 [cit. 2008-04-06]. Dostupné z WWW: < <http://cs.wikipedia.org/wiki/T%C5%99e%C5%A1%C5%A5> >.

³⁰ Oficiální internetové stránky města Třešť, O městě; [online]. 2006, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: < <http://www.trest.cz/?ID=1&Lang=cz&kod=historieTreste> >.

³¹ Tamtéž.

roku 1929 žilo v Třešti pouze 38 židovských obyvatel.³² Třešťská farnost uvádí ještě v roce 1888 celkem 276 židovských obyvatel. Hlavním důvodem úbytku Židů bylo stěhování do Jihlavy. A další ranou do počtu třešťských židovských obyvatel bylo období nacismu, kdy se většinou stali obětí holocaustu.

Židovští podnikatelé, jak již bylo zmíněno, se významně zasloužili o průmyslový rozvoj města. „Bohatství okolních lesů bylo využito ve zdejším dřevařském a nábytkářském průmyslu. Již v roce 1843 založil v Třešti podnikatel Samuel de Majo výrobu zápalek. [...] Ovšem v roce 1876 postavil jiný podnikatel Moritz Meissner v Třešti novou sirkárnu. V roce 1888 začal vyrábět zápalky [...] a v roce 1906 se svou sirkařskou koncesí fúzuje s proslulou sušickou firmou Solo. Pod touto značkou se pak vyráběly zápalky v Třešti až do roku 1926. [...] Další dřevozpracovatelskou činnost v Třešti představovala výroba nábytku. Na počátku stál vídeňský podnikatel Moritz Knap, který zde v roce 1868 začal vyrábět hodinové skřínky a různý jednoduchý nábytek. Knap začal pracovat s 16 dělníky. [...] Prosperující firma v roce 1911 již zaměstnávala 300 dělníků. Její rozmach zastavila až 1. světová válka.“³³

Židé byli známí svým bohatstvím a péčí o vzdělání, což dokládá přítomnost nižší školy i známé ješivy³⁴. Mimo synagogu a školy zde byla řada dalších významných budov, židovských spolků a nadací. Ze spolků uvedu Israelitischer Frauenverein für Unterstützung von armen israelitischen Frauen či Deutscher Leseverein, z nadací chudinskou nadaci Karla Morawitze, nemocniční nadaci Žofie Morawitzové pro izraelitské nemocné, nadaci Sabath Eliáše Barucha a nadaci pro ošetřovatelky Charloty Meissnerové. Mezi významné osobnosti třešťských Židů patří rabíni Wolf Lichtenstadt, Eleazar ben Löw, Josef Frankfurter, Maxmilián Stern a poslední z nich, Abraham Kurzweil.

³² Oficiální internetové stránky města Třešť, O městě; [online]. 2006, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: < <http://www.trest.cz/?ID=1&Lang=cz&kod=historieTreste> >.

³³ Jaroš, Z.: Historie a současnost podnikání na Jihlavsku; Městské knihy s.r.o. Žehušice 2001, s. 169.

³⁴ Ješiva = vyšší náboženská škola.

Osobnost Franze Kafky nám v Třešti připomíná jeho strýc dr. Siegfried Löwy.

Vážnost a majetnost zdejších židovských rodin si můžeme odvodit z dalších písemností, které se týkají volby členů výboru židovské náboženské obce. Uvedu pouze, že v letech 1911–1936 byli jeho členy továrníci, obchodníci, lékaři, úředníci a soukromníci. Tehdejší židovská obec byla prý nazývána v židovských kruzích „Malý Berlín“. Nepochybně k tomu přispěli i rabíni Josef Frankfurter na počátku 19. století a PhDr. Maxmilián L. Stern, který v letech 1885 až 1908 spravoval obce Třešť, Telč a Batelov. Narodil se v roce 1844 v Novém Městě nad Váhom, v letech 1878 až 1884 byl rabínem v Moravském Krumlově. Zemřel v roce 1908 ve Vídni, ale pohřben byl 10. září 1908 na židovském hřbitově v Třešti. Měl sedm dětí, jeden z jeho synů, MUDr. Viktor Stern, byl poslancem v Berlíně.

Některé rodiny žily v Třešti od 17. do 20. století a násilně odtud byly odvečeny až v roce 1942 do koncentračních táborů.

Poslední seznam zastupitelstva a rady židovské náboženské obce v Třešti a Batelově je z roku 1936.

Poslední rabínem žijícím v Třešti byl podle archivních pramenů Abraham Kurzweil, který do roku 1926 působil jako rabín v Brtnici. Po přestěhování do Třeště spravoval obě židovské náboženské obce, a to až do své smrti. Z roku 1936 pochází zpráva o tom, že jihlavský rabín dr. Arnold Grünfeld je ustanoven, aby spravoval všechny tři židovské náboženské obce, což činil až do svého zatčení gestapem ve druhé polovině roku 1939.

Židovské osídlení v Třešti zaniká v období Protektorátu, kdy došlo k tzv. „konečnému řešení židovské otázky“. „Odpor obyvatel Třeště proti fašistické okupaci připomínají pamětní desky se jmény umučených

na budově městského úřadu a vězeňský dvůr, kde bylo v květnové revoluci 1945 zavražděno 33 občanů.“³⁵

Viz přílohu č. 23 - fotografie vězeňského dvora.

V archivu v Jihlavě je několik zajímavých písemností, které dokládají zruďnost celého postupného izolování židovského etnika, zabavování jeho majetku a následovanou deportaci do Terezína a odtud do likvidačních koncentračních táborů. V Jihlavě se roku 1940 mají nalézat duplikáty židovských matrik obcí Třešť a Batelov z let 1927–1939. Za tímto uskladením se skrývá soustředování všech židovských matrik, originálů i duplikátů, které v konečné fázi měly být likvidovány. Po Židech neměly zbýt žádné zápisy, žádné přehledy o počtech v jednotlivých obcích. Židé se měli jakoby vytratit, zmizet, okolí a generace měly zapomenout. Nemělo být možné vzpomenout na základě jediného dokumentu. Naštěstí se to nepodařilo. „Židovská obec v Třešti zanikla v roce 1942, kdy byli Židé odvečeni do koncentračních táborů.“³⁶

Památník obětem nacistické rasové perzekuce byl v Třešti odhalen v roce 1992. Je umístěn ve dvoře místní radnice a jeho autorem je architekt Jan Sedlák.

Viz přílohu č. 24 - fotografie památníku obětem holocaustu.

³⁵ Oficiální internetové stránky města Třešti, O městě; [online]. 2006, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: <<http://www.trest.cz/?ID=1&Lang=cz&kod=historieTreste>>.

³⁶ Bartošová, M. APIS MEDIA: Židovské památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku [online]. 2003, [cit. 2007-12-10]. Dostupné z WWW: <<http://zidovskepamatky.unas.cz/index3.htm>>.

4.2. Židovské památky

Židovská čtvrť tvořila severozápadní část městského jádra: dnešní náměstí Svobody s ulicí vedoucí k nádraží a uličky vybíhající z nich k západu. Celé židovské ghetto bylo ohraničené zdí a opatřené třemi brankami.

Ghetto zde bylo postupně zřízeno nejpozději však ve 2. polovině 17. století. Roku 1837 se skládalo ze 77 domů. Po zrušení hradeb se Židovská ulice rozrůstala dále podél silnice směrem k nádraží.

Viz přílohu č. 25 - plánec ulic města Třeště.

Do historie ghetta se zapsaly dva velké požáry. První požár dne 2. října 1824 zničil celou Židovskou ulici včetně synagogy. Další požár vypukl dne 30. října 1920 a zničil opět celou židovskou čtvrť. Mnoho původních budov z židovského ghetta bylo, s přestavbami po požáru z roku 1824, dochováno.

První písemná zmínka o tom, že ve městě stojí synagoga, pochází z roku 1693, kdy hrabě Herberstein prodal Mojžíši Polákovi a jeho synovi dům „poblíž staré synagogy“. Podobu této pravděpodobně barokní synagogy neznáme, neboť byla roku 1824 zničena požárem. V následujících měsících: „Díky sbírce a přispění Žida Jicchaka Wiesenwalda byla znovu postavena a vysvěcena 22. září 1825.“³⁷ Což dokládá i pamětní mramorová deska, která byla v roce 1957 sejmuta ze zdi synagogy a je dnes umístěna v pobočce Muzea Vysočiny v Třešti.

Viz přílohu č. 26 - fotografie pamětní desky.

„Do ulice se obrací v přízemí sloupovou předsíní. Klasicistní průčelí s podloubím (jediná synagoga s podloubím na českém území), klenutý sál se štukovou výzdobou.“³⁸ Znovu byla synagoga poškozena požárem v roce 1920, kdy při opravě došlo k dočasnému zazdění loubí na průčelí

³⁷ Oficiální internetové stránky města Třešť, O městě; historické památky: Bývalá židovská synagoga [online]. 2006, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: <<http://www.trest.cz/?ID=63&Lang=cz&kod=pamatkyMesta>>.

³⁸ Tamtéž.

budovy. Dvoupodlažní budova má obdélníkový půdorys. Je orientovaná téměř k východu, má pouze malou odchylku, která vychází z respektování trasy ulice. Vstup pro muže býval ze západní strany z otevřeného loubí. Ženy měly svůj vchod v severním traktu, schodištěm se dvěma rameny vystoupily přímo na tribunu v patře, jež byla od severu propojena se sálem pěti půlkruhovými emporami. Menší užší galerie se ještě nalézá na západní straně sálu. Hlavní síň má výšku 8,35 m, klenby zdobí štukatura – rámování lunet, kruhové terče s šesticípyými hvězdami, profilované hlavice pilastrů v patách kleneb a galerie. Uliční podloubí nesené toskánskými sloupy je opatřeno křížovými klenbami s vytaženými hřebínky. Třešťský templ působí i přes starší barokní osnovu z 2. poloviny 17. století jako klasicistní stavba z let 1824–1825 s pozdějšími úpravami. Je to jediná synagoga v naší zemi, která má v průčelí podloubí. Díky své složité historii, zajímavému dispozičnímu řešení a ušlechtilému průčelí patří mezi nejceněnější stavby svého druhu u nás, a je proto chráněna jako kulturní památka.

Viz přílohu č. 27 - fotografie synagogy.

K bohoslužbám byla synagoga užívána až do začátku okupace. Nacisté zničili zařízení interiéru, poté zde byl uskladněn zkonfiskovaný židovský majetek, především nábytek. Z vybavení synagogy se podařilo zachránit jen pár předmětů, které jsou dnes uloženy v muzeích, a to v třešťské pobočce Muzea Vysočiny a v Židovském muzeu v Praze.

Po 2. světové válce komplikovaný osud synagogy pokračoval. V roce 1947 budovu odkoupil místní národní výbor a začala být opět využívána jako skladiště. Pozoruhodný je i jeden z bodů smlouvy, kdy se kupující zavázal provždy udržovat židovský hřbitov. Majitelem hřbitova je Židovská obec v Brně.

V roce 1954 byl templ prodán Církvi československé husitské, která jej v letech 1955 až 1957 adaptovala na sbor apoštola Pavla. V letech 1993 až 1996 prošla celá budova další rekonstrukcí včetně statického zajištění. „Do 30. listopadu 2003 byla využívána jako stálá výstavní síň

Spolku přátel betlémů v Třešti.“³⁹ Dnes slouží k náboženským účelům pouze malá modlitebna v patře, v prostoru ženské galerie, ostatní prostory slouží jako galerie. V patře je instalována stálá expozice věnovaná Franzi Kafkovi, v přízemí se nachází expozice o historii židovské obce v Třešti. „Součástí stálé výstavy o životě židů v Třešti jsou i desky se jmény spoluobčanů, umučených nacisty. [...] Na chodbě visí fotografie místních židovských památek, v přízemí jsou vystaveny dobové předměty, které se ve městě zachovaly. V prvním poschodí je sbírka děl Franze Kafky. Pohřební desky a nové desky se jmény židovských občanů, umučených nacisty, jsou v hlavní lodi.“⁴⁰

Viz přílohu č. 28 – foto. seznamů obětí nacistické rasové perzekuce.

Hřbitov 1 500 m jihozápadně od synagogy, při silnici do Hodic „leží na stráni v tzv. Korečnicku na rozloze 3615 metrů čtverečních.“⁴¹

Viz přílohu č. 29 - plánec ulic města Třeště.

Byl založen snad v 17. století a dvakrát významně rozšířen, a to roku 1736 a ve 2. polovině 19. století. Nejstarší čitelný náhrobek je datován rokem 1705. Tento hřbitov je místem posledního odpočinku učených rabínů a významných osobností židovské obce (např. zakladatel první sirkárny Samuel de Majo). Pohřby se zde konaly až do 2. světové války, „kdy všichni místní Židé byli násilně odvezeni do koncentračních táborů a do Třeště se již nikdy nevrátili. Dnes je hřbitov majetkem Židovské obce“⁴² v Brně. Hřbitov je cennou památkou s kamennými náhrobky barokního a klasicistního typu je objektem chráněným státem jako nemovitá kulturní památka. Hřbitov byl roku 1981 opraven. V roce 2003

³⁹ Oficiální internetové stránky města Třešť, O městě; historické památky: Bývalá židovská synagoga [online]. 2006, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: < <http://www.trest.cz/?ID=63&Lang=cz&kod=pamatkyMesta>>.

⁴⁰ Noviny Kraje Vysočina, Měsíčník pro občany Vysočiny; Strategic Consulting s.r.o., Rok 2004/ Ročník 8, s. 7/ Kultura.

⁴¹ Oficiální internetové stránky města Třešť, O městě; historické památky: Židovský hřbitov [online]. 2006, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: < <http://www.trest.cz/?ID=63&Lang=cz&kod=pamatkyMesta>>.

⁴² Tamtéž.

po jednašedesáti letech zde byly uloženy ostatky třeštského potomka židovského rodu Münchů – Wolfganga, který zemřel v Anglii.“⁴³

Viz přílohu č. 30 - fotografie hřbitova.

⁴³ Oficiální internetové stránky města Třešť, O městě; historické památky: Židovský hřbitov [online]. 2006, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: < <http://www.trest.cz/?ID=63&Lang=cz&kod=pamatkyMesta>>.

5. BATELOV

Batelov je obec na západní Moravě, leží při česko-moravské zemské hranici v příjemném údolí, na pravém břehu řeky Jihlavy. Rozkládá se asi 18 kilometrů jihovýchodně od Pelhřimova a 16 km jihozápadně od Jihlavy. První zmínka o Batelovu je ze 13. století, kdy „v roce 1279 je o něm první písemná zmínka jako o vsi“.⁴⁴ Avšak první Židé přicházejí do Batelova až v polovině 15. století. Usazují se postupně při cestě z Batelova do Třeště.

5.1. Historie židovského osídlení

Zdejší židovská náboženská obec patřila mezi nejmenší na jihozápadní Moravě. Ze soupisu všech židovských obcí na Moravě, který se prováděl v roce 1742, „kvůli zaplacení válečné kontribuce, připadlo na Moravu 50 000 zlatých. Na šest židovských obcí Jihlavského kraje připadlo tehdy celkem 4 331 zlatých. Batelov jako nejmenší obec, měl odvést podíl 78 zlatých“.⁴⁵

Židovské osídlení zesílilo hlavně díky osidlování Židy, kteří museli odejít z Jihlavy. A podle zpráv, které lze nalézt v různých zápisech, se Židé z Batelova stěhovali především do Brtnice u Jihlavy. „Seznam ženatých Židů a vdovců v Brtnici z roku 1781 uvádí Židy z Batelova: Samuel Herschl, narozený v Batelově roku 1712, jako

⁴⁴ Internetová encyklopedie Wikipedie [online] 2002; [cit. 2008-06-25], Dostupné z WWW: < <http://cs.wikipedia.org/wiki/Batelov> >.

⁴⁵ Bořecký, J., Vilímek, L.: Židé v Batelově. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 59.

prvorozený syn žijící v Batelově 45 let. Jeho manželkou byla od roku 1746 Lída z Brtnice. Dalším byl Lebl Battelauer, narozený v Batelově roku 1741 jako prvorozený syn, žijící od mládí v Batelově 18 let, pak v Brtnici. Ženat se Sárrou z Brtnice od roku 1763.“⁴⁶

Zdejší židovská náboženská obec však neměla svého rabína, nejprve patřila pod rabinát v Třešti. Od „29. září 1830 je o všech zdejších událostech zpraven i rabín Mojžíš Friedenthal, který sem do Batelova dojíždí jednou až dvakrát ročně z Třeště“.⁴⁷ Je zajímavé, že i přestože synagoga byla v Batelově již v 18. století, působil zde vlastní rabín až v roce 1850. Tímto prvním batelovským rabínem se stal Simon Frankenstein, pocházející z Myslkovic v Čechách, a působil zde až do roku 1888. Podle dochovaných zpráv byl posledním rabínem zdejší obce rabín Salomon, který zde také vyučoval v židovské škole.

Podle zákona z 21. března 1890 byla v Batelově zrušena samostatná židovská náboženská obec a zdejší Židé připadli do Třeště. Tragický konec židovského osídlení Batelova, tak jako v jiných obcích, přinesla nacistická rasová perzekuce. Židovská komunita „zanikla za 2. světové války“.⁴⁸

Protože Židovští občané byli vždy velice podnikaví, dovídáme se o jejich podnikatelských aktivitách všude tam, kde jim bylo dovoleno se usadit. Jejich aktivity je možno vysledovat ve všech oblastech podnikání, které jim byly vrchností umožněny. Koncem 17. století najdeme zmínky o jejich působení na hospodách, koželužnách, různých krámech, zřizují řeznictví, vyrábějí potaš, ale především obchodují. Z toho tedy vyplývá, že většina batelovských Židů se zabývala obchodem. Mezi první zmínky patří smlouva uzavřená dne 1. července

⁴⁶ Bořecký, J., Vilímek, L.: Židé v Batelově. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 59.

⁴⁷ Regionalist - deník Vysočiny, www.regionalist.cz, editace a redakce: Leo a Eva Švančarovi; [online]. 1996, Vilímek, L.: Puklice; [cit. 2008-09-20]. Dostupné z WWW: <http://iglau.cz/jihlava_dejiny.php?page=vil01_2.htm>.

⁴⁸ Ehl, P., Fiedler, J., Pařík, A.: Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy; Paseka, Praha 1991, s. 150.

1733 „na roční pronájem koželužny s Lehlém Davidem a jeho synem Šimonem Jakubem Hrabařem a za rok potom s Josefem Davidem. 1. dubna 1736 je datována tříletá smlouva se Židem Sorerem na pronájem koželužny a zdejší palírny. Tomu se asi příliš nedařilo, a tak 1. ledna 1737 si koželužnu pronajímá na dva roky Lebl Mojžíš a 15. ledna téhož roku je pak uzavřena tříletá smlouva na papírnu a potašárnu s Lehlém Davidem Hrabařem a jeho dvěma syny. [...] Ani na počátku padesátých let nikterak nepovolují podnikatelské aktivity zdejší židovské komunity. Stále se objevují nová jména, nebo se lze domnívat, že jde o rodinné příslušníky, kdy otec zaučuje syny a předává jim své zkušenosti, než se pak některý z nich vypraví hledat své štěstí jinde“.⁴⁹ Další významnou událostí je, když v roce 1852 dochází k založení továrny na výrobu sukna. Roku 1852 totiž přeměnil zdejší Žid Šimon Böhm místní hamr - maltovnu na soukenickou továrnu, kterou v roce 1888 prodal rodině Novotných.

Protože Židé, jak už jsem zmiňovala, byli velice podnikaví a díky své pílì, pracovitosti a smyslu pro hospodaření a obchod se jim velice dařilo. Jejich obchody rostly a docházelo tak i k rozvoji obce. Proto mnozí z místních drobných podnikatelů rozšiřovali své obchody i do okolních měst (Třeště, Telče a především Jihlavy). Podmínky pro ně však byly těžké. Výrazná omezování pohybu a vstupu do měst jsou známá a já se o nich již také zmiňovala. I přes všechny protižidovské zákony a nařízení, které byly proti Židům v průběhu celého 18. století namířeny, se židovské obchody vyvíjeli i nadále.

Batelov měl i svou židovskou školu, vyučování zde probíhalo v německém jazyce. „V roce 1825 zde bylo zapsáno 25 žáků, roku 1857 24 žáci, roku 1888 25 žáků a v roce 1892 29 žáků. Školu navštěvovalo

⁴⁹ Bořecký, J., Vilímek, L.: Židovské podnikání na Batelovském velkostatku. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 65.

i mnoho českých dětí, aby se naučily řádně němčině. V roce 1914 byla škola uzavřena.“⁵⁰

Přestože batelovská židovská náboženská obec patřila mezi nejmenší na Moravě a zdejší Židovští občané byli soustředění v malém ghettu venkovského typu, vzešlo z těchto poměrů několik významných osobností. Z těch nejvýznamnějších to byl „rabín Schmul Battelau, který jako profesor působil v Budapešti, dále Moritz Antscherl působící ve Vídni, který pravidelně zajížděl do Batelova na prázdniny, akademický malíř Gustav Böhm a pozdější redaktor vídeňských novin Müller.

K vážnosti zdejší židovské náboženské obce přispěla i studentská nadace Josefa Hammerschmieda v letech 1908–1942, dále Kranken u. Unterstützungsverein Chevra-Kadischa a účast zdejších židovských podnikatelů ve spolcích Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v letech 1886–1939 a Národní matici v roce 1939.“⁵¹ Chevra-Kadischa byl významným spolkem, který byl „založený v roce 1883“.⁵² Statuta spolku z roku 1883 lze nalézt v jihlavském archivu a lze z nich vyčíst, že „jeho členy byli D. Antscherl, H. Böhm, J. Winter, I. Stein, R. Hamlish, B. Guttmann, L. Fluss, I. Stein, J. Hamlish. Poslední zpráva o tomto spolku je z roku 1939. Tehdy bylo složení H. Hamlish, B. Guttmann, L. Fluss, I. Stein, J. Hamlish a R. Hamlish. Dne 19. srpna 1939 dostává H. Hamlish na vědomí zákaz další činnosti tohoto spolku, a to z důvodů především hygienických. [...]

Poslední dopis Židů z Batelova je datován 20. ledna 1940 a je podepsán právě H. Hamlishem.“⁵³ Další záznamy o životě Židů

⁵⁰ Bořecký, J., Vilímek, L.: Židé v Batelově. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 60.

⁵¹ Tamtéž, s. 60.

⁵² Tausch, J.: Batelovsko v době první světové války – v kronikách a vzpomínkovém vyprávění; Obecní úřad v Batelově 1994, s. 25.

⁵³ Bořecký, J., Vilímek, L.: Židé v Batelově. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 60

v Batelově, tak jako na jiných místech v té době, jsou jen tragické. Protože ani Batelovu se nevyhnulo vystěhovávání Židů, zabavování jejich majetku a nakonec koncentrační tábory. Zcela poslední záznam o zdejších Židech je, že v „seznamu Židů z Batelova, který byl pořízen Státním židovským muzeem v Praze dne 10. května 1962, je uvedeno celkem 41 jmen těch, kteří zahynuli za okupace v koncentračních táborech Terezín, Osvětim, Ravensbrück a Dachau“.⁵⁴

5.2. Židovské památky

Před vstupem do městečka vzniklo ohraničené židovské sídliště. Středem tohoto sídliště byl volný prostor, jakési malé náměstí. Přízemní obytné budovy a malá synagoga tvořily jakousi hradbu a ohraničovaly celé ghetto. Batelov je rozdělen rácovským potokem na dvě téměř stejně hustě osídlené poloviny, spojnicí mezi polovinami tvořila jen malá lávka přes potok. Na jedné straně potoka byly jen křesťanské domy a na druhé straně bylo židovské ghetto. „Kousek od židovského ghetta, za polem, stojí osamocená kaple sv. Barbory. [...] Další dvě židovská obydlí jsou dvě stě kroků od křesťanského hřbitova s kaplí sv. Rocha, kde se konají všechny pohřby a častá procesí.“⁵⁵

Viz přílohu č. 31 - mapa Batelova.

⁵⁴ Bořecký, J., Vilímek, L.: Židé v Batelově. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 61.

⁵⁵ Tamtéž, s. 56.

Toto blízké sousedství Židů s křesťany se nelíbilo představitelům křesťanské církve. Byl proto vyvíjen nátlak na batelovskou vrchnost, aby tuto situaci řešila. „Bylo proto žádoucí přestěhování Židů bydlících blízko kostela do větší vzdálenosti, případně jim má býti zamezen pohled do těchto míst výstavbou zdi apod. [...] Ale situace se neustále komplikovala otázkou náhrady, výměny a oceňování jak židovských, tak i křesťanských domů, které by umožnily soustředění celé zdejší židovské komunity kolem stávajícího ghetta.“⁵⁶ O vzájemné nesnášenlivosti a neshodách svědčí i fakt že, ve zdech židovských domů bývaly dříve kruhy, kterými se protahovaly řetězy a ghetto se tak na noc uzavíralo. Z dochovaných záznamů není známo, jak celá situace skončila. Můžeme se pouze domnívat, že vše vyřešil v roce 1790 požár, který zničil téměř všechny domy v ghettu a také synagogu. Po tomto ničivém požáru bylo vystavěno celé nové židovské ghetto, jehož střed se dochoval až dodnes.

Viz přílohu č. 32 - fotografie ghetta.

Batelovští Židovští občané měli vždy ve svém ghettu alespoň malou synagogu. Ta první, o které jsem se již zmiňovala, shořela s celým ghetttem při požáru v roce 1790. Proto byla postavena synagoga nová, která byla dostavěna v roce 1794 v klasicistním slohu. Roku 1825 byly na synagoze prováděny další úpravy. „Ostatní pozdně barokní či klasicistní domy se v důsledku častých přestaveb nedochovaly. Roku 1825 byla u synagogy vyhloubena studna, která dodávala vodu pro rituální lázně. Vytěžené zeminy ze studně bylo použito ke zvýšení úrovně podlahy v synagoze. Obecní dům s pekárnou a lázní (č. p. 54), který nechala postavit rodina Schmulů, byl později zbořen.“⁵⁷

Viz přílohu č. 33 - fotografie synagogy.

⁵⁶ Bořecký, J., Vilímek, L.: Židé v Batelově. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 56–57.

⁵⁷ Tamtéž, s. 57.

V Batelově najdeme tedy z židovských památek „urbanisticky cenné malé ghetto se synagogou z konce 18. století“⁵⁸, která dnes patří Českému svazu zahrádkářů a je využívána jako moštárna. „Zachovalé domy židovského ghetta doplňují ráz města.“⁵⁹

Na návrší, západně nad městečkem, je umístěn židovský hřbitov. Jeho založení je datováno do 17. století, avšak nejstarší dochované náhrobky jsou barokní, pocházejí tedy z počátku 18. století. Přestože „v roce 1984 byl hřbitov provizorně opraven“⁶⁰ je dnes oplocen, uzamčen a neudržován.

Viz přílohu č. 34 - fotografie hřbitova.

Dalšími památkami připomínajícími židovské osídlení Batelova je skromná sbírka stříbrného náčiní, které bylo umístěno „někdy v letech 1941–1942 do Židovského muzea v Praze, kam protektorátní úřady soustřeďovaly všechny tyto předměty. Současně zde byly také uloženy i další písemné památky z batelovské obce z let 1892 až 1917. Památek připomínajících zdejší židovskou komunitu není mnoho, neboť po roce 1860 prakticky ustala zbožnost prokazovaná votivními dary místních Židů. Většina se rozhodla podnikat ve větších průmyslových střediscích, a tak na seznamu“⁶¹ z roku 1964, je pouze 41 předmětů batelovských Židů.

Dne 8. května 1995 byl v místě bývalé židovské radnice odhalen obětem nacistické rasové perzekuce z Batelova prostý kamenný památník.

Viz přílohu č. 35 - fotografie památníku.

⁵⁸ Ehl, P., Fiedler, J., Pařík, A.: Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy; Paseka, Praha 1991, s. 150.

⁵⁹ Internetová encyklopedie Wikipedie [online] 2002; [cit. 2008-06-25], Dostupné z WWW: < <http://cs.wikipedia.org/wiki/Batelov>>.

⁶⁰ Ehl, P., Fiedler, J., Pařík, A.: Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy; Paseka, Praha 1991, s. 150.

⁶¹ Bořecký, J., Vilímek, L.: Židé v Batelově. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 61.

6. BRTNICE

Město Brtnice leží v údolí říčky Brtnice, na komunikaci Jihlava – Třebíč. „Celý kraj kolem Brtnice byl až do počátku vrcholného středověku pokryt pomezním pralesem. Šířka pohraničního hvozdu mezi Moravou a Čechami činila před započítáním velké středověké kolonizace vzdušnou čarou něco přes 80 km [...]; již v časnějších periodách pravěku vedla přes pomezní hvozdy mezi Čechami a Moravou trasa dálkové komunikace směřující z Vindobony (nynější Vídně) přes Znojensko a Moravskobudějovicko do Polabí. [...] V písemných pramenech je poprvé existence této dálkové komunikace připomínána znovu až kronikářem Kosmou k roku 1101 a během středověku je nazývána cestou Haberskou. První písemné zprávy o osídlení Brtnicka máme až z 13. století. Poprvé se Brtnice připomíná v listině kladené k roku 1224 (známe pouze její mladší confirmaci). [...] Prvním autenticky dochovaným pramenem, kde se setkáváme s Brtnicí, je listina markraběte Přemysla, datovaná 31. října 1234, potvrzená králem Václavem I. i olomouckým biskupem Robertem, v níž dává nově založenému klášteru cisterciáků v Tišnově [...] spolu s jinými také Brtnici.“⁶²

Viz přílohu č. 36- mapa obchodních cest.

Název města je odvozen od míst, kde stávaly včelíny = brtě. „Nelze však ani vyloučit, že místní jméno mohlo být i hydronymem Brtnice jako "potok tekoucí brťovým lesem" a osada na říčce převzala její jméno.“⁶³ Až do třicetileté války byla Brtnice jedním z nejbohatších městeček na Jihlavsku, s kvetoucím obchodem a řemesly.

⁶² Měřínský, Z., Novotná, D., Straková, M.: Brtnice, rodiště Josefa Hoffmanna, Město Brtnice, 2006, s. 50.

⁶³ Tamtéž, s. 51.

6.1. Historie židovského osídlení

Židovské osídlení existovalo údajně už ve 14. století. Předpokládá se totiž, „že Židé, kteří museli v roce 1424 opustit Jihlavu, se usadili v řadě okolních obcí“⁶⁴, zůstali i zde. Další domněnka podporující osídlení Brtnice Židy ve 14. století říká, že Židé sem byli pozváni markrabětem Karlem. „Tuto domněnku měl také podpořit nálezkem kostry se zbytkem židovského rubáše na poli za "Kapličkou".“⁶⁵

Nejstarší dochovaný náhrobek na zdejším židovském hřbitově pochází z roku 1672 a na jeho nápisu je zmínka o „židovských vyhnancích z Vídně“. „Roku 1670 byli totiž Židé císařem Leopoldem skutečně z Vídně vyhnáni a část jich odešla na Moravu.“⁶⁶

Spolehlivě doložené je tedy židovské osídlení Brtnice až od poloviny 17. století. „A jejich počet neustále narůstal, neboť v šedesátých letech zde v ghettu s vlastní samosprávou bydlelo 11 rodin se 49 osobami a v letech 1723–1724 již 31 židovských rodin. V letech 1679–1680 řádl v panství mor. V roce 1715 vypukla další morová epidemie, na jejíž následky zahynulo 125 křesťanů a 59 židů.“⁶⁷ Od konce 18. do poloviny 19. století zde smělo bydlet 61 povolených židovských rodin. Roku 1834 tu žilo 62 rodin o 418 obyvatelích židovského vyznání (12 % obyvatel), roku 1857 maximum 540 osob, roku 1900 už jen 123 osob (4 %), roku 1930 pouze 33 osob (1 %). „Naprostá většina se věnovala obchodu, mnozí obchodovali s vlnou, někteří si najímali panské vinopalny nebo koželužny. [...]. Po zrušení omezení volného pohybu židů v roce 1848 se však jejich počet v Brtnici rapidně zmenšuje. Mimo jiné zde „kolem roku

⁶⁴ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 67.

⁶⁵ Tamtéž, s. 67.

⁶⁶ Tamtéž, s. 67.

⁶⁷ Měřínský, Z., Novotná, D., Straková, M.: Brtnice rodiště Josefa Hoffmanna, Město Brtnice, 2006, s. 56.

1850 působí židovští lazebníci Schmidt a Sambler.⁶⁸ Stagnace, zaviněná odklonem železnice, se během druhé poloviny 19. století zvětšuje.⁶⁹

„O vážnosti zdejší Židovské náboženské obce svědčí i památné album z roku 1895 věnované zasloužilému starostovi J. Hoffmanovi, které podepsala celá řada významných brtnických osobností včetně zástupců Židovské náboženské obce Simona Kaelbla a Morice Bretschneidera.“⁷⁰ Pro malý počet příslušníků obce, jen 26 osob a z toho pouze 7 mužů, postupně židovská obec upadá. „Po odchodu rabína Abrahama Kurzweila z Brtnice do Třeště“⁷¹ v roce 1926 byl pro tyto dvě obce vytvořen společný rabinát.

„Pro Brtnici byla přítomnost Židů velkým přínosem. Vedle rozvoje obchodu s sebou přinášeli i řadu řemesel, která dala později základ zdejším podnikům. Koncem 17. století zde byla při potoce zřízena "stará flusárna"⁷², která svým ročním výnosem 1000 zlatých patřila k nejvýnosnějším svého druhu na Moravě. Touto činností se zabývali právě především Židé. Rovněž obchod s kůžemi a jejich vydělávání byly židovskou záležitostí. A není divu, neboť v době pobělohorské byla Židům přístupná jen některá řemesla, která nebyla tolik vázána cechy. Mimo půjčování peněz na úrok, pálení kořalky, rukavičkářství a mydlářství to bylo právě vydělávání kůží.“⁷³ Na počátku 20. století působí v Brtnici mnoho židovských majitelů firem s desítkami dělníků, několik židovských továrníků a v neposlední řadě i mnoho obchodníků.

⁶⁸ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 68.

⁶⁹ Měřínský, Z., Novotná, D., Straková, M.: Brtnice rodiště Josefa Hoffmanna, Město Brtnice, 2006, s. 58.

⁷⁰ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 68.

⁷¹ Tamtéž, s. 68.

⁷² Flusárna = budova, kde se z dřevěného popela vyráběl louh a draslo (německy Fluss) potřebné k výrobě skla.

⁷³ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 69.

„Od roku 1922 v Brtnici působil jako druhý lékař MUDr. Josef Weissenstein.“⁷⁴ A v roce 1925 jsou v Židovské ulici dvě hospody.

„Bohatý byl bezpochyby i společenský život. V roce 1925 se připomíná ženský spolek Israelitischer Frauenverein. Významná je chudinská nadace Arona a Rosy Grünfeldových.“⁷⁵ To, že blízká Jihlava vždy přitahovala pozornost brtnických podnikatelů, znamenalo odliv brtnických Židů. Velká vlna stěhování se z Brtnice byla především v polovině 19. století, kdy jim bylo umožněno v Jihlavě „usazovat se na předměstích a zakládat, případně dále rozvíjet nově se rodící průmyslová odvětví“.⁷⁶

Již jsem se několikrát zmiňovala o tom, že počátky osidlování oblasti nebyly pro Židy lehké a že jim bránila různá opatření a zákazy. A další těžké období v životě Židů na Moravě nastává za okupace českých zemí. „Opět zákaz stíhá zákaz. Omezení pohybu, přiděly potravin, potupné označení, vyloučení z veřejného života. [...] Dne 30. července 1941 hlásí zdejší obecní úřad na Oberlandrat v Jihlavě situaci kolem židovského majetku, která se pak postupně upřesňuje až do 3. září 1941. Následuje seznam Židů bydlících v Brtnici, který obsahuje celkem 38 jmen. [...] Jiné zdroje uvádějí, že do Terezína bylo hromadně vystěhováno 48 či 49 osob.“⁷⁷ Výraz vystěhování je použit na jmenném seznamu pořízeném nacisty, ale ve skutečnosti se jednalo o násilné odvezení. Podle dochovaných záznamů byly tehdy nejmladšímu deportovanému tři roky a „jmenoval se Jiří Herrmann“.⁷⁸ Oproti tomu nejstarší deportovanou osobou „byla třiadevadesátiletá slepá Marie Kasmacherová“.⁷⁹ Všichni deportovaní zahynuli. I později byly zatýkány osoby z rasových důvodů.

⁷⁴ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 70

⁷⁵ Tamtéž, s. 70.

⁷⁶ Tamtéž, s. 70.

⁷⁷ Tamtéž, s. 70.

⁷⁸ Tamtéž, s. 70.

⁷⁹ Tamtéž, s. 70.

Byli to lidé za smíšených manželství. Tito všichni se živí šťastně vrátili do svých domovů v květnu 1945 z Postolopr.

Po 2. světové válce nebyla židovská náboženská obec obnovena. „Všem obětem 2. světové války byl slavnostně odhalen pomník. Slavnost se konala 4. května 1947 a autorem památníku byl J. Šlesinger.“⁸⁰

6.2. Židovské památky

Nejstarší židovský hřbitov se měl tedy nalézat na severní straně za kaplí Panny Marie Pomocné. V těchto místech byl pravděpodobně první židovský hřbitov až do doby, kdy byl na příkaz vrchnosti zrušen. Paní Kateřina Najímačka z Kunštátu, manželka Hynka z Valdštýna, „prý nasnášela pohled na hřbitov, a proto musel být přeložen“.⁸¹ Bezprostředně byl proto založen druhý hřbitov – na severovýchodním okraji městečka. Se stavbou se začalo v roce 1573, tudíž ke zrušení původního hřbitova muselo dojít tedy někdy okolo tohoto data. „O deset let dříve však pan Hynek z Valdštýna zve do Brtnice řadu řemeslníků a dovoluje jim se zde usadit, prosazuje u císaře Ferdinanda I. další trhy a přičiňuje se o velký rozvoj Brtnice. Snad právě proto“⁸² muselo dojít ke zrušení hřbitova, „který bránil většímu rozvoji a nové výstavbě. Další

⁸⁰ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 71.

⁸¹ Tamtéž, s. 67.

⁸² Tamtéž, s. 67.

zprávy, které by existenci tohoto hřbitova prokazovaly, se však nikde nenacházejí.“⁸³

Další hřbitov je pohřebiště obdélného tvaru, které je situované ve stráni mezi lesem a silnicí, „leží na konci ulice Pod Kaplou“⁸⁴ na ploše 2050 m². Náhrobky staršího typu v počtu asi 250 kusů jsou provedeny hlavně v místní žule, jejich členění a výzdoba je střídmo barokní, odpovídající 17. - 18. století. Jako symboly zde nalezneme motiv koruny, jelena, květu a vinného hroznu. Nejstarší dochovaný náhrobek má „letopočet 1672“.⁸⁵

„Vzhledem k tomu, že v polovině 19. století byl hřbitov zcela zaplněn, bylo přistoupeno k vybudování již třetího hřbitova. Při důkladných opravách v roce 1860 byla postavena nová obřadní síň. Po stu letech došlo k postupné devastaci objektu a nyní zůstala jen průčelní stěna. Na obou hřbitovech je kolem pěti set náhrobků.“⁸⁶

Malé ghetto se synagogou za severní stranou náměstí existovalo už v 1. polovině 17. století. V roce 1623 „se brtnického panství ujímá vlastník hrabě Rombaldo XIII. z Collalta et San Salvatore (*1579). [...] Přes nepřízeň válečné doby nový majitel zahajuje v Brtnici řadu stavebních podniků – kromě založení kláštera počíná s přestavbou evangelické modlitebny na zámecký kostel Nanebevzetí P. Marie, upravuje zámek, buduje panskou hospodu, staví soukenku. Postavena byla i židovská synagoga“⁸⁷ a to v roce 1629. V 18. a v 1. polovině 19. století přibývaly další židovské domy západně a severně od náměstí. Roku 1834 byla už celá severní polovina městečka z velké části židovská

⁸³ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 67.

⁸⁴ Měřínský, Z., Novotná, D., Straková, M.: Brtnice rodiště Josefa Hoffmanna, Město Brtnice, 2006, s. 32.

⁸⁵ Tamtéž, s. 32.

⁸⁶ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 67.

⁸⁷ Měřínský, Z., Novotná, D., Straková, M.: Brtnice rodiště Josefa Hoffmanna, Město Brtnice, 2006, s. 55.

(asi 50 židovských domů). „Nejvýznamnější objekty židovského města jsou domy č.p. 210, 215, 218, 221, 222 v Legionářské ulici.

Viz přílohu č. 37 - dobové fotografie židovských domů v Legionářské ulici.

Téměř všechny pocházejí z konce 18. století a začátku 19. století, mají zachovány plackové klenby přízemí, sklepů, některé z nich i původní štukovou výzdobu fasády.“⁸⁸ V roce 1899 při velikém požáru mnoho domů v Židovské ulici shořelo. „V rohu náměstí na místě synagogy z roku 1629 a špalíčku dalších objektů židovského města zbořených v roce 1988 bylo postaveno nákupní středisko. Kamenné desky Desatera ze synagogy byly zasazeny do zdi dvorku Valdštejnského domu.“⁸⁹

Do seznamu židovských památek by se dal zařadit i nárožní dům východní strany hlavního náměstí, známý jako „Hoffmannův dům“; je jedním z dokladů středověkého vývoje městské zástavby. Z renesančního období se zachovaly hřebínkové klenby. Jeho podobu určilo několik barokních přestaveb. Dům patřil více než dvě stě let patricijské rodině Hoffmannů, majitelům továrny na kartouny a místním starostům. Je rodným domem architekta Josefa Hoffmanna (1870–1956), světově proslulé vůdčí osobnosti vídeňské secese (Jugendstil) a tvůrce moderního designu. V budově je expozice „Josef Hoffmann“.

Viz přílohu č. 38 - fotografie „Hoffmannova domu“.

Další důležitou stavbou v obci byla židovská škola. Byla jednotřídní a všechny předměty se zde vyučovaly v německém jazyce. Škola byla úřady oficiálně schválena roku 1872, avšak „po smrti významného židovského učitele Josefa Glasera dne 30. května 1918, jenž zde působil několik desetiletí, škola zanikla“.⁹⁰

V důsledku požáru v roce 1920 se toho mnoho z historie židovské náboženské obce nezachovalo. Dostupné informace jsou až z let

⁸⁸ Měřinský, Z., Novotná, D., Straková, M.: Brtnice rodiště Josefa Hoffmanna, Město Brtnice, 2006, s. 22.

⁸⁹ Tamtéž, s. 22.

⁹⁰ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 68.

pozdějších. Přesto víme, že v Brtnici žil kolem roku 1690 učený rabín z rodu Horowitzů, který napsal knihu o Pentateuchu, tj. Pěti knihách Mojžíšových. Dále je také zachována žádost židovské náboženské obce z 26. října 1848 o zřízení okresního soudu v Brtnici. A také se zachoval doklad o tom, že v Židovské ulici č.p. 223 byla v roce 1873 zřízena první četnická stanice.

Viz přílohu č. 39 - současná fotografie náměstí, kde stála synagoga.

Centrem ghetta „byla synagoga, která stála na rohu ulic Židovské [...] a Pod Strání. Byla postavena roku 1629. přestavby a zvětšení se dočkala v roce 1888“.⁹¹ Původní vchod, který byl ze strany, byl nahrazen novým vstupem z průčelí. Nad vstupem „byl umístěn hebrejský text žalmu 100, verš 4: "Děkujíce projděte branami jeho, do předsíní jeho vkročte s chvalozpěvem!" Dne 13. dubna 1925 shořela střecha této modlitebny i střechy sousedního domu. Požár zničil i celý archiv, tiskopisy i stanovy Židovské náboženské obce v Brtnici.“⁹² Bohoslužby se zde konaly až do 2. světové války. V roce 1939 byly nacisty strženy a následně zničeny desky Desatera ze štítu synagogy. Opuštěná budova sloužila jako sklad a v roce 1988 byla zbořena, aby ustoupila výstavbě nákupního střediska.

Viz přílohu č. 40 - dobové fotografie synagogy z let 1952 a 1988.

⁹¹ Vilímek, L.: Židé v Brtnici. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 68.

⁹² Tamtéž, s. 68.

7. PUKLICE

Posledním místem, které v rámci mé práce budu popisovat je obec Puklice. Tuto obec najdeme 2 kilometry severně od Příseky a 7 kilometrů jižně od Jihlavy. Obec leží na cestě z Jihlavy do Luk nad Jihlavou.

K založení obce došlo někdy v 13. století, avšak „první zápis o existenci obce Puklice [...] pochází z roku 1318 a uvádí "in Pukilwicz sitis prope Iglauiam". Obce Puklice a Petrovice patřily biskupskému kostelu v Olomouci. Na listině z tohoto roku král Jan Lucemburský potvrzuje směnu Puklic a Petrovic Janovi z Řečice. Po jeho smrti dal král Jan Lucemburský roku 1327 obě vsi Jindřichu z Lipé, jehož rod měl místní kraj přes sto let, ale sami zde nikdy nebydleli. Správu této oblasti udíleli v manství (např. Jindřichu ze Žebráka).“⁹³

Název obce se dnes vykládá tak, že označoval ves lidí Puklových. Tento název vznikl modifikací jména z němčiny (Puklowitz, Puklitz, Puklovitze, Puoklitz, Pucklitz). Dnešní název se poprvé objevil v roce 1846.

⁹³ Neoficiální internetové stránky obce Příseka, Čeněk Doucha; Historie, Historie okolních obcí, [online]. 2008, [cit. 2008-10-05]. Dostupné z WWW: < http://www.priseka.unas.cz/historie/historie_okolnich_obci.htm >.

7.1. Historie židovského osídlení

Židovská komunita pravděpodobně žila v Puklicích již od 15. století. Můžeme se tak domnívat proto, že roku 1426 byli nuceni Židé opustit Jihlavu a usazovali se v blízkých okolních obcích. Po třicetileté válce „byla ke zjištění podmínek pro výběr daní za vlády Habsburků (v roce 1678–1679) prováděna vizitace.“⁹⁴ Při jedné takové vizitaci prováděné 23. října 1678 na Puklickém panství bylo zjištěno, že „v Puklicích byly v té době ze 13 usedlostí 4 pusté“.⁹⁵ Z dalšího pramenu, kterým je hlášení krajskému hejtmanovi z roku 1722 „o zdejší synagoze, což může vést k domněnce, že jedno z pustých stavení získali už koncem 17. století Židé“.⁹⁶

Více údajů o židovských občanech v Puklických se dozvídáme ze záznamů v 19. století. Počet Židů žijících v Puklicích „se postupem let zvýšil až na 71 osob v roce 1842, což vedlo k založení samostatné náboženské obce“.⁹⁷ V Puklicích byla samostatná náboženská obec, která však byla v roce 1891 zrušena a přičleněna k Jihlavě. „V době 1. republiky se k židovské víře hlásilo už jen několik osob, v roce 1921 čtrnáct, v roce 1930 šest. Patří k nim také statkář Richard Fischmann, majitel puklického záměčku, hospodářského statku, lihovaru a škrobárny. [...] V době protektorátu bylo několik posledních obyvatel přinuceno

⁹⁴ Oficiální internetové stránky obce Puklice; Historie obce, Prvopočátky vzniku našich obcí a další historie [online]. 2003, [cit. 2008-09-15]. Dostupné z WWW: < <http://www.obecpuklice.cz/historie/historie.htm>>.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Regionalist - deník Vysočiny, www.regionalist.cz, editace a redakce: Leo a Eva Švančarovi; [online]. 1996, Vilímek, L.: Puklice; [cit. 2008-09-20]. Dostupné z WWW: < http://iglau.cz/jihlava_dejiny.php?page=vil01_2.htm>.

⁹⁷ Tamtéž.

odejít 14. května 1942 do Třebíče a odtud byli transportováni do Terezína. Většina z nich válku nepřežila“.⁹⁸

7.2. Židovské památky

Dokladem nestaršího osídlení Puklic Židy je místní hřbitov. „Je považován za jeden z nejstarších na Moravě. Nejstarší náhrobní kámen má letopočet 1426. Někdy se uvádí i rok 1421, ale pravděpodobnější je rok 1426, kterému se připisuje vyhnání židů z Jihlavy“.⁹⁹ Protože tento hřbitov sloužil k pohřbívání Židů ze širokého okolí je poměrně velký. Hřbitov je „památkově chráněn (č. 5155) nejstarší kameny údajně z 15. století - na jednom snad letopočet 1421 - č. 5182 (nelze nalézt) - nejstarší nalezený kámen je z roku 1699 - Chana, dcera Leba. Poslední pohřeb v r. 1932. Pohřebiště je nepravidelného, přibližně trojúhelného tvaru, o výměře 1493 m², se sklopem ke vstupu na západě. Příchod býval menší márnicí, z níž zbyly jen stopy zdiva. Ohradní kamenná zeď krytá cihlovými tvarovkami je dochována jen ve fragmentech. Zcela nepravidelné řady hrobů jsou především v západní části plochy“¹⁰⁰ hřbitova. Současný stav hřbitova je ve velice špatném stavu, co se týče počtu jednotlivých náhrobků, zbylo jich okolo

⁹⁸ Svěrák, V.: Židovská náboženská obec v Puklicích. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 91.

⁹⁹ Oficiální internetové stránky obce Puklice; Historie obce, Prvopočátky vzniku našich obcí a další historie [online]. 2003, [cit. 2008-09-15]. Dostupné z WWW: < <http://www.obecpuklice.cz/historie/historie.htm> >.

¹⁰⁰ Internetové stránky o židovských hřbitovech, Vilímek, L.: Puklice; [online]. 2008, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: < <http://zide.vzahrade.net/obce/Puklice/index.html> >.

osmdesáti. Správa hřbitova však funguje dobře, zbývající náhrobky jsou postavené a opravené.

Viz přílohu č. 40 - fotografie hřbitova.

Další movitou památkou na židovské osídlení Puklic byla místní synagoga. Jak jsem se již zmiňovala, je první písemná zmínka o synagoze z roku 1722 v hlášení pro jihlavského krajského hejtmána. Ve které se píše, že „k bohoslužebným účelům slouží podkrovní místnost nad světnicí v jednom domě, upravená před čtyřiceti lety. Podle toho by byla synagoga zbudována někdy kolem roku 1680, kdy zdejší panství patřilo Jakubu Manuelovi z Tümmelu. Nápadně se tehdy podobala synagogám v Brtnici a Polné, které byly rovněž postaveny či přestavěny v 17. století, což jistě nelze považovat za náhodu. Z dalších výpisů z různých seznamů [...] vyplývá, že v Puklicích byla od té doby vždy uváděna synagoga, nikoliv modlitebna v domě. Tak na seznamu domů a jejich majitelů z roku 1820 je uvedena pod číslem popisným 36 - synagoga, [...] Na počátku 20. století jí bylo přiděleno popisné číslo 35. [...] Synagoga byla v nedávné době přestavěna na obytný dům“.¹⁰¹

Další velice zajímavé informace z puklické kroniky zveřejnil Ladislav Vilímek. „Židovský kostel byl postaven současně se hřbitovem. Synagoga je jednopatrová budova. V přízemí zůstával rabín, jenž zároveň vyučoval děti. V prvním patře je menší místnost pro ženy, spojená otevřeným oknem s hlavní bohoslužebnou síní pro muže. [...] Vlevo u dveří je cínová pokladnička, nad kterou se dával o Velikonocích maces [...] Vpravo u dveří je cínové umyvadlo. [...] Na stěně proti dveřím je dřevěná schránka opatřená hedvábnou clonou s hebrejským nápisem. Ve schránce uschovány dvě pergamenové thory ve svitcích, jež byly odvezeny do Jihlavy. Záclona v podobě opony, opatřená rolničkami na šňůrách, je drahocenné dílo. Před válkou chtěl ji koupiti nějaký bohatý

¹⁰¹ Regionalist - deník Vysočiny, www.regionalist.cz, editace a redakce: Leo a Eva Švančaroví; [online]. 1996, Vilímek, L.: Puklice; [cit. 2008-09-20]. Dostupné z WWW: < http://iglau.cz/jihlava_dejiny.php?page=vil01_2.htm>.

Žid z Pešti za 1200 zlatých. [...] Uprostřed kostela je zahrádka, v níž je stůl, na nějž kladlo se písmo svaté při bohoslužbě. Na klenutém obloukovitém stropě jsou hebrejské nápisy a pět svícňů. Po obou stranách je dvanáct sedadel se stolky, na něž při bohoslužbě kladli si Židé knížky, [...] Hlavní místnost je 8 m dlouhá a 5 m široká. [...] Vedle kostela v domku, jež má nyní pan František Líbal, krejčí, byla koupel, [...] Židé provozovali v obci obchod a řeznictví. [...] Po roce 1880 odstěhovalo se mnoho rodin do Jihlavy a v obci zůstaly pouze tři rodiny: Kohnova, Epsteinova a Švarcova. Následkem toho židovská obec zrušena a o kostel se nikdo nestaral. V roce 1927 koupil synagogu pan Salomon Kohn za 13000 Kč, aby si v ní zařídil skladiště a sýpku“.¹⁰²

Viz přílohu č. 41 - fotografie synagogy.

Viz přílohu č. 42 – záclona na Tóru.

Kolem synagogy se soustředila i výstavba židovských domů. Z dochovaných pramenů víme, že v těchto domech byly i obchody a malé firmy místních Židů. „Domy Židů byly soustředěny ve středovýchodní části dolní obce. [...] V 19. století se k nim počítala stavení č.p. 32, 33, 34, 35 (synagoga), 36, 39, 12, 14, [...], 72, 92, 96, 98 a 121 (u něj stála rituální lázeň mikve) a čtyři masné krámy u potoka, [...] Celek je v urbanistickém pojetí zachován, zbořeny byly jen dva domy při výstavbě samoobsluhy, jednotlivá stavení však byla upravena a modernizována“.¹⁰³

¹⁰² Regionalist - deník Vysočiny, www.regionalist.cz, editace a redakce: Leo a Eva Švančarovi; [online]. 1996, Vilímek, L.: Puklice; [cit. 2008-09-20]. Dostupné z WWW: < http://iglau.cz/jihlava_dejiny.php?page=vil01_2.htm >.

¹⁰³ Internetové stránky o židovských hřbitovech, Vilímek, L.: Puklice; [online]. 2008, [cit. 2008-02-04]. Dostupné z WWW: < <http://zide.vzahrade.net/obce/Puklice/index.html> >.

8. NACISTICKÉ GENOCIDA ŽIDŮ DANÉHO REGIONU

O nesnadných začátcích židovských obyvatel v daném regionu jsem se již zmiňovala. Jejich život nebyl lehký. Hladký průběh soužití Židů a ostatních občanů vždy něco narušovalo. Z počátku byli jihlavští Židé omezeni zákazem pobytu v Jihlavě. Později to byly spory mezi Židy a křesťany. Následovaly spory mezi českou a německou komunitou a židovští občané byly opět v centru sporů. Nicméně to vše bylo ničím ve srovnání s tím, co způsobili nacisté.

Židé byli diskriminováni již v období tzv. Druhé republiky. Židé podléhali od června roku 1939 rasovým zákonům na základě norimberské nomenklatury. Nastalo rychlé vylučování židovských obyvatel ze společnosti. „Od února 1940 byly všechny židovské občanské průkazy označeny výrazným červeným písmenem J (Jude). Židé měli zákaz vstupu na různá náměstí, ulice, do parků atd. Jiný zákaz se týkal návštěvy divadel, kin, knihoven, sportovních a zábavních zařízení. V hromadných dopravních prostředcích směli používat jen plošinu posledního vozu, na železnici jen poslední vagon (později pouze jeho poslední oddělení). Také pro ně byla omezena nákupní doba na dvakrát dvě hodiny denně“.¹⁰⁴ Zákaz stíhal zákaz. Snaha o úplné vyloučení ze společnosti byla uskutečňována přes zákazy. Židé nesměli používat telefony, poslouchat rádio, nesměli chodit po 20. hodině ven z domovů, nesměli cestovat bez povolení úřadů, děti byly vyloučeny ze škol aj. Toto diskriminování se neustále stupňovalo. Byly jim přidělovány jen základní potraviny a z ostatních přidělů byli vyloučeni. Od 17. září 1941 museli nosit na ošacení žlutou šesticípou hvězdu s nápisem Jude.

Po nástupu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora v roce 1941 se diskriminace ještě vystupňovala. Byly zavřeny všechny synagogy a začalo deportování židovských občanů do koncentračních táborů.

¹⁰⁴ Jaroš, Z., Zimola, D.: Židé z Jihlavska v transportech Av a Aw. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 151–152.

Mnoho židovských rodin se na základě stupňujících se zákazů a příkazů rozhodlo opustit své domovy. Od roku 1939 se z Jihlavy odstěhovalo 83 židovských rodin do Prahy a okolních obcí. V rozpětí let 1939 až 1941 odešlo 9 rodin do Třeště, 6 do Polné, 8 do Dačic, 5 do Velkého Meziříčí a 5 do Moravských Budějovic.

Nacistická snaha o odsun Židů byla uskutečňována konečným řešením židovské otázky. Židé byli shromažďováni ve sběrných táborech a pak deportováni do Terezína a v některých případech odtud do další koncentračních táborů. Židé z Jihlavy a okolí byly odváženi ze sběrného tábora v Třebíči do Terezína v období mezi 28. zářím a 28. říjnem 1944. Tyto transporty byly nazvány Av a Aw. „Transportem Av bylo deportováno celkem 720 osob“¹⁰⁵ a z tohoto počtu se vrátilo pouze 42 osob. V transportu Aw z „650 osob se dočkalo osvobození pouze 18“.¹⁰⁶

Tyto počty jsou hrůzné a z dochovaných zpráv je možné se dočíst takové zprávy, že ani ke konci války toto nacistické řádění neustávalo. Vždyť ještě na 7. května 1945 se plánovalo otevření nové plynové komory v Terezíně.

Jako součást práce uvádím i jmenné seznamy židovských občanů z obcí, které v mé práci popisují, kteří byli právě v transportech Av a Aw.

¹⁰⁵ Jaroš, Z., Zimola, D.: Židé z Jihlavska v transportech Av a Aw. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 154.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 154.

Jmenný seznam deportovaných Židů

Jihlava (Iglau)

<u>Čtvrtníčková Růžena</u>	* 21. 1. 1893, Lederergrund 6 (U Koželuhů), žena v domácnosti + ? registr. č.: 100123 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Dm (6. 9. 1943) do Osvětimi
<u>Humburger Josef</u>	* 23. 11. 1872, Berghäuergerasse 60 (Havířská), spolupracovník ŽNO + ? registr. č.: 100164 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky
<u>Kürschnerová Gabriela</u>	* 15. 8. 1900, Gelnhausengasse 4 (Legionářů), zřízenkyně osvobozena registr. č.: 100179 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Löwy Robert</u>	* 19. 9. 1922, Materngasse 25 (Kosmákova), zámečník + ? registr. č.: 100180 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Polák Hanuš</u>	* 16. 6. 1925, Berghäuergerasse 87 (Havířská), truhlář + ? registr. č.: 100191 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Polák Leopold</u>	* 1. 7. 1888, Berghäuergerasse 87 (Havířská), spolupracovník ŽNO + ? registr. č.: 100193 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Poláková Anna</u>	* 1. 9. 1922, Berghäuergerasse 87 (Havířská), zdravotní sestra + ? registr. č.: 100190 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Poláková Ilona</u>	* 6. 7. 1895, Berghäuergerasse 87 (Havířská), žena v domácnosti + ? registr. č.: 100192 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Stettnerová Julie</u>	* 24. 4. 1868, Graben 3 (Fibichova), soukromník + 1. 3. 1943 registr. č.: 100216 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Winter Karel</u>	* 4. 1. 1932, Frauengasse 12 (Matky Boží), studující + ? registr. č.: 100235 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Winter Oskar * 9. 5. 1892, Frauengasse 12 (Matky Boží),
spolupracovník ŽNO
+ ?
registr. č.: 100237
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Winterová Eva * 30. 3. 1929, Frauengasse 12 (Matky Boží), studující
+ ?
registr. č.: 100233
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Winterová Hermína * 16. 6. 1864, Frauengasse 12 (Matky Boží), soukromník
+ ?
registr. č.: 100234
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bw (19. 10. 1942) do Treblinky

Winterová Malvína * 5. 5. 1902, Frauengasse 12 (Matky Boží), žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 100236
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Třešť (Triesch)

Benedict Herbert * 13. 2. 1897, Třešť 488, dělník
+ ?
registr. č.: 101702
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Boehmová Hana * 9. 1. 1927, Třešť 851, studující
+ ?
registr. č.: 101703
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bu (8. 10. 1942) do Treblinky

Boehmová Marta * 22. 10. 1898, Třešť 851, žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 101706
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bu (8. 10. 1942) do Treblinky

Boehmová Nely * 25. 12. 1928, Třešť 851, studující
+ ?
registr. č.: 101707
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bu (8. 10. 1942) do Treblinky

Bondy Karel * 7. 5. 1866, Třešť 851, soukromník
+ 27. 5. 1942
registr. č.: 101709
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Brumlíková Zdeňka * 22. 4. 1877, Třešť 483, soukromník
+ 7. 7. 1942
registr. č.: 101710
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Brunner Gustav * 28. 3. 1866, Třešť 442, soukromník
+ 26. 6. 1942
registr. č.: 101711
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Duscek Max * 16. 6. 1864, Třešť 411, soukromník
+ ?
registr. č.: 101712
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bv (15. 10. 1942) do Treblinky

<u>Elsnerová Růžena</u>	* 4. 1. 1865, Třešť 469, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101713 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky
<u>Fanta Heřman</u>	* 5. 6. 1871, Třešť 488, důchodce + ? registr. č.: 101714 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Fleischer Leopold</u>	* 13. 3. 1905, Třešť 466, zubní technik + 31. 8. 1942 (Majdanek) registr. č.: 101715 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Friedenthalová Erna</u>	* 30. 5. 1889, Třešť 431, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101718 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Friedová Laura</u> (provd. Feuersteinová)	* 29. 3. 1915, Třešť 411, modistka osvobozena (Osvětim) registr. č.: 101761 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Ds (18. 12. 1943) do Osvětimi
<u>Grünberger Albert</u>	* 5. 3. 1863, Třešť 455, soukromník + 17. 7. 1943 registr. č.: 101719 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Grünberger Hilbert</u>	* 31. 7. 1896, Třešť 455, pomocný dělník + 6. 2. 1945 (Dachau) registr. č.: 101721 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Em (1. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Grünberger Petr</u>	* 13. 4. 1932, Třešť 455, studující + ? registr. č.: 101722 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Er (16. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Grünbergerová Eleonora</u>	* 10. 1. 1910, Třešť 455, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101720 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Er (16. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Grünwaldová Anna</u>	* 20. 11. 1873, Třešť 406, soukromník + ? registr. č.: 101723 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína By (26. 10. 1942) do Osvětimi
<u>Gutmann Bedřich</u>	* 29. 10. 1926, Třešť 442, studující + 28. 8. 1942 (Majdanek) registr. č.: 101724 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Guttmann David</u>	* 15. 7. 1875, Třešť 449, krejčí + ? registr. č.: 101727 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky

<u>Gutmann Zikmund</u>	* 8. 2. 1882, Třešť 442, obchodník + ? registr. č.: 101726 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Guttmannová Klára</u>	* 21. 5. 1883, Třešť 449, soukromník + ? registr. č.: 101731 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky
<u>Gutmannová Marie</u>	* 20. 1. 1891, Třešť 442, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101725 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Hechterová Kateřina</u>	* 3. 8. 1888, Třešť 449, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101746 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Dz (15. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Hechterová Žofie</u>	* 18. 10. 1858, Třešť 449, soukromník osvobozena registr. č.: 101747 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Heldová Cecilie</u>	* 9. 5. 1875, Třešť 411, soukromník + 2. 6. 1942 registr. č.: 101748 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Heská Josefa</u>	* 10. 6. 1862, Třešť 442, žena v domácnosti + 26. 8. 1942 registr. č.: 101749 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Hirschová Cornelia</u>	* 17. 12. 1878, Třešť 851, důchodce osvobozena registr. č.: 101750 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Isternitz Alfred</u>	* 15. 11. 1882, Třešť 483, obchodník + ? registr. č.: 101751 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Isternitz Erich</u>	* 31. 7. 1910, Třešť 417, řezník + ? registr. č.: 101752 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Isternitz Jindřich</u>	* 23. 3. 1869, Třešť 417, řezník + ? registr. č.: 101753 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky
<u>Isternitzová Hermína</u>	* 19. 7. 1882, Třešť 417, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101754 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky
<u>Isternitzová Kateřina</u>	* 11. 5. 1873, Třešť 483, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101755 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu

<u>Isternitzová Klementina</u>	* 16. 5. 1879, Třešť 483, soukromník + ? registr. č.: 101756 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Isternitzová Luisa</u>	* 3. 8. 1873, Třešť 411, soukromník + ? registr. č.: 101757 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky
<u>Isternitzová Marta</u>	* 9. 11. 1923, Třešť 417, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101826 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Jedlinská Arnoštka</u>	* 9. 5. 1868, Třešť 411, žena v domácnosti + 4. 6. 1942 registr. č.: 101758 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Joleschová Berta</u>	* 31. 3. 1884, Třešť 411, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101760 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Eb (18. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Joleschová Truda</u> (provd. Ptáková)	* 30. 7. 1918, Třešť 411, krejčová osvobozena (Bergen-Belsen) registr. č.: 101762 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Eb (18. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Knapp Otto</u>	* 17. 12. 1871, Třešť 423, obchodník + ? registr. č.: 101764 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Kraus Samuel</u>	* 26. 4. 1878, Třešť 417, obchodník + 13. 1. 1944 registr. č.: 101766 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Krausová Olga</u>	* 4. 7. 1882, Třešť 417, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101765 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Et (23. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Krausz Evžen</u>	* 31. 8. 1910, Třešť 411, dělník + ? registr. č.: 101767 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Dm (6. 9. 1943) do Osvětimi
<u>Krauszová Kateřina</u>	* 26. 7. 1937, Třešť 411, dítě + 6. 9. 1943 registr. č.: 101768 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Dm (6. 9. 1943) do Osvětimi
<u>Krauszová Markéta</u>	* 30. 5. 1914, Třešť 411, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101769 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Dm (6. 9. 1943) do Osvětimi
<u>Krauszová Netti</u>	* 20. 12. 1877, Třešť 411, žena v domácnosti osvobozena registr. č.: 101770 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

<u>Littner Vítězslav</u>	* 17. 9. 1899, Třešť 411, zřízenec + ? registr. č.: 101776 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Littnerová Emilie</u>	* 6. 4. 1871, Třešť 411, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101775 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Meissner Arnošt</u>	* 5. 7. 1924, Třešť 406, truhlář + ? registr. č.: 101779 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Ek (28. 9. 1944) do Osvětimi
<u>Meissner Hanuš</u>	* 25. 6. 1926, Třešť 406, studující + ? registr. č.: 101780 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Ek (28. 9. 1944) do Osvětimi
<u>Meissner Leo</u>	* 6. 4. 1920, Třešť 455, strojní technik + ? registr. č.: 101782 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Er (16. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Meissner Norbert</u>	* 26. 5. 1884, Třešť 455, spolupracovník ŽNO + ? registr. č.: 101783 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Er (16. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Meissner Pavel</u>	* 12. 8. 1929, Třešť 406, studující + ? registr. č.: 101784 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína En (4. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Meissner Valter</u>	* 1. 8. 1889, Třešť 488, dřevař + ? registr. č.: 101786 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Em (1. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Meissnerová Charlota</u>	* 25. 2. 1894, Třešť 455, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101778 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Er (16. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Meissnerová Helena</u>	* 8. 3. 1898, Třešť 406, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101781 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína En (4. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Meissnerová Žofie</u>	* 13. 4. 1922, Třešť 455, kojná + ? registr. č.: 101785 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Er (16. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Nalos Petr</u>	* 19. 4. 1930, Třešť 455, studující + ? registr. č.: 101795 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu

<u>Ofer Robert, dr.</u>	* 4. 6. 1889, Třešť 488, obuvník + ? registr. č.: 101796 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Ornstein Evžen, MUDr.</u>	* 12. 5. 1887, Třešť 488, lékař + ? registr. č.: 101798 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína AAi (13. 6. 1942) cíl transportu neznámý
<u>Pick Hugo</u>	* 17. 4. 1891, Třešť 455, zřízenec + ? registr. č.: 101799 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Planer Heřman</u>	* 29. 12. 1869, Třešť 442, obchodník + ? registr. č.: 101802 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Planerová Flora</u>	* 4. 3. 1876, Třešť 442, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101801 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Pollak Gustav</u>	* 29. 10. 1880, Třešť 446, pekař + ? registr. č.: 101806 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Eb (18. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Pollaková Cecilie</u>	* 10. 3. 1881, Třešť 406, soukromník osvobozena registr. č.: 101805 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Pollaková Růžena</u>	* 7. 2. 1852, Třešť 446, soukromník + 2. 8. 1942 registr. č.: 101807 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Pollaková Vincentia</u>	* 28. 11. 1885, Třešť 446, žena v domácnosti registr. č.: 101809 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Eb (18. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Rattnerová Anna</u>	* 24. 2. 1881, Třešť 406, soukromník + ? registr. č.: 101814 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Ep (9. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Reiss Willy</u>	* 1. 9. 1926, Třešť 353, pomocný dělník + ? registr. č.: 101816 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Ek (28. 9. 1944) do Osvětimi
<u>Rosnerová Kateřina</u>	* 23. 6. 1862, Třešť 442, soukromník + 3. 6. 1942 registr. č.: 101817 transporty: Aw (22. 5. 1942) do Terezína
<u>Schwarzbard Valtr</u>	* 8. 4. 1914, Třešť 844, dělník + ? registr. č.: 101829 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Schwarzbardová Anna * 17. 3. 1916, Třešť 844, žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 101824
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Cs (26. 1. 1943) do Osvětimi

Schwarzbardová Eliška * 29. 3. 1888, Třešť 844, žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 101825
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Cs (26. 1. 1943) do Osvětimi

Schwarzbardová Susie * 26. 5. 1885, Třešť 844, obchodnice
+ ?
registr. č.: 101827
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Cs (26. 1. 1943) do Osvětimi

Schwarzbardová Truda * 20. 7. 1920, Třešť 844, v zemědělství
+ ?
registr. č.: 101828
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bv (15. 10. 1942) do Treblinky

Singerová Käthe * 19. 11. 1873, Třešť 851, žena v domácnosti
+ 31. 8. 1942
registr. č.: 101832
transporty: Aw (22. 5. 1942) do Terezína

Spielmannová Laura * 7. 9. 1876, Třešť 442, žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 101836
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Spielmannová Ludmila * 12. 5. 1879, Třešť 442, žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 101837
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Spitzer Benno * 12. 12. 1893, Třešť 851, důchodce
osvobozen
registr. č.: 101840
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Spitzerová Anna, MUDr. * 21. 1. 1908, Třešť 851, lékařka
osvobozena
registr. č.: 101839
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Stiasná Lilly * 27. 11. 1904, Třešť 488, zdravotní sestra
+ ?
registr. č.: 101844
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Stiasný Paul * 6. 3. 1891, Třešť 488, obchodník
+ ?
registr. č.: 101845
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Stránská Irma * 17. 11. 1901, Třešť 455, žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 101794
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Stránský Gustav * 30. 8. 1899, Třešť 455, v zemědělství
+ ?
registr. č.: 101847
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

<u>Strauss Arnošt</u>	* 2. 8. 1894, Třešť 449, koželuh + ? registr. č.: 101849 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Strauss Gustav</u>	* 8. 2. 1906, Třešť 446, švec + ? registr. č.: 101850 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Eb (18. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Straussová Jolana</u>	* 3. 11. 1907, Třešť 446, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101851 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Eb (18. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Straussová Markéta</u>	* 16. 12. 1894, Třešť 449, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101852 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Thugut Alois</u>	* 1. 5. 1881, Třešť 449, pekař + 19. 9. 1942 registr. č.: 101853 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Thugutová Kamila</u>	* 12. 12. 1889, Třešť 449, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101854 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Eb (18. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Vogl Arnošt</u>	* 13. 11. 1919, Třešť 455, v zemědělství + 8. 9. 1942 (Majdanek) registr. č.: 101857 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Voglová Olga</u>	* 21. 12. 1887, Třešť 455, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101858 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Weissenstein Richard</u>	* 28. 5. 1876, Třešť 406, dělník v kartonážce osvobozen registr. č.: 101861 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Weissenstein Theodor</u>	* 9. 1. 1907, Třešť 406, dělník + ? registr. č.: 101862 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Ek (28. 9. 1944) do Osvětimi
<u>Weissensteinová Emma</u>	* 21. 11. 1879, Třešť 406, žena v domácnosti registr. č.: 101860 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Weissová Emilie</u>	* 17. 11. 1860, Třešť 449, soukromník + 15. 3. 1943 registr. č.: 101859 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Wolf Arnošt, JUDr.</u>	* 3. 8. 1890, Třešť 851, pomocný dělník + ? registr. č.: 101866 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu

<u>Wolfová Františka</u>	* 10. 7. 1899, Třešť 851, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101867 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Wottitzká Edita</u>	* 16. 6. 1936, Třešť 442, dítě + ? registr. č.: 101868 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Wottitzká Ida</u>	* 8. 8. 1907, Třešť 442, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101870 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Wotitzká Růžena</u>	* 29. 3. 1863, Třešť 442, soukromník + 3. 6. 1942 registr. č.: 101872 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Wottitzký Richard</u>	* 8. 6. 1898, Třešť 442, dělník + 31. 7. 1942 (Majdanek) registr. č.: 101871 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Wurmfeld Bedřich</u>	* 20. 12. 1916, Třešť 845, dělník + 21. 9. 1942 (Majdanek) registr. č.: 101874 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Wurmfeld Egon</u>	* 26. 6. 1878, Třešť 845, soukromník + ? registr. č.: 101873 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Wurmfeld Rudolf, dr.</u>	* 13. 11. 1913, Třešť 845, zřízenec + 24. 9. 1942 (Majdanek) registr. č.: 101876 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Wurmfeldová Markéta</u>	* 10. 2. 1887, Třešť 845, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101875 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Wurmsohnová Henrieta</u>	* 5. 12. 1865, Třešť 131, soukromník + 6. 7. 1942 registr. č.: 101878 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Batelov (Battelau)

<u>Fluss Otto</u>	* 25. 4. 1918, Batelov 7, dělník + ? registr. č.: 101716 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
-------------------	---

<u>Fluss Valtr</u>	*26. 6. 1913, Batelov 7, MUDr. + 1. 9. 1942 (Majdanek) registr. č.: 101717 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Guttmann Bedřich</u>	*3. 2. 1874, Batelov 34, obchodník + ? registr. č.: 101730 transporty: Aw (22. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Guttmannová Elsa</u>	*4. 2. 1883, Batelov 34, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101728 transporty: Aw (22. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Hamlisch Arnošt</u>	*28. 8. 1906, Batelov 53, řezník + ? registr. č.: 101733 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Hamlisch Bedřich</u>	*14. 3. 1910, Batelov 53, řezník + ? registr. č.: 101734 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Hamlisch Hermann</u>	*13. 8. 1861, Batelov 132, soukromník + 4. 8. 1942 registr. č.: 101736 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Hamlisch Ivan</u>	*10. 3. 1942, Batelov 53, dítě + 28. 4. 1943 registr. č.: 101881 transporty: Aw (22. 5. 1942) do Terezína
<u>Hamlisch Vítězslav</u>	*14. 8. 1887, Batelov 20, řezník + ? registr. č.: 101742 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Hamlischová Gertruda</u>	* 6. 1. 1904, Batelov 53, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101735 transporty: Aw (22. 5. 1942) do Terezína Dl (6. 9. 1943) do Osvětimi
<u>Hamlischová Marie</u>	* 2. 5. 1871, Batelov 53, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101739 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína By (26. 10. 1942) do Osvětimi
<u>Hamlischová Markéta</u>	*17. 2. 1898, Batelov 133, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101738 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bc (25. 8. 1942) do Malého Trostince
<u>Hamlischová Tereza</u>	*15. 3. 1894, Batelov 53, obuvnice + ? registr. č.: 101743 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Hauser Leopold</u>	*30. 3. 1883, Batelov 144, obchodník + ? registr. č.: 101745 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Dz (15. 5. 1944) do Osvětimi

<u>Hauserová Hedvika</u>	*16. 8. 1881, Batelov 144, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101744 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Dz (15. 5. 1944) do Osvětimi
<u>Inwaldová Eliška</u>	*19. 12. 1891, Batelov 191, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101879 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Jelínková Tereza</u>	*22. 2. 1891, Batelov 132, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101759 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína By (26. 10. 1942) do Osvětimi
<u>Metzlová Irma</u>	*17. 12. 1893, Batelov 12, soukromník + ? registr. č.: 101788 transporty: Aw (22. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Metzlová Josefa</u>	*16. 1. 1900, Batelov 12, zřízenkyně + ? registr. č.: 101789 transporty: Aw (22. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Offerová Zdeňka</u>	*26. 11. 1870, Batelov 34, důchodkyně + 26. 9. 1942 registr. č.: 101797 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Pollak Rudolf</u>	*23. 8. 1880, Batelov 262, obchodník + ? registr. č.: 101808 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Pollaková Terezie</u>	*2. 8. 1879, Batelov 7, žena v domácnosti + ? registr. č.: 101804 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Popper Vilém</u>	*3. 2. 1918, Batelov, optik + ? registr. č.: 101810 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Ranschburg Edvard</u>	*18. 6. 1864, Batelov 132, důchodce + 19. 7. 1942 registr. č.: 101813 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Ranschburgová Albína</u>	*5. 5. 1862, Batelov 132, soukromník + ? registr. č.: 101812 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Salomon Julius</u>	*18. 6. 1908, Batelov 262, kameník + ? registr. č.: 101818 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Salomon Moses</u>	*30. 7. 1874, Batelov 191, důchodce + 18. 2. 1943 registr. č.: 101819 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Schmolková Hermína *9. 11. 1872, Batelov 327, soukromník
+ ?
registr. č.: 101820
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bw (19. 10. 1942) do Treblinky

Schwarzová Růžena *15. 2. 1885, Batelov 20, zřízenkyně
+ ?
registr. č.: 101822
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Stein Ignatz *28. 12. 1862, Batelov 191, soukromník
+ 29. 6. 1942
registr. č.: 101843
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Steinová Alžběta *7. 6. 1889, Batelov 191, žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 101842
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Stiassná Ottilie *12. 9. 1864, Batelov 191, soukromník
+ 17. 2. 1943
registr. č.: 101846
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Witrofský Bedřich *11. 1. 1918, Batelov 20, řezník
+ ?
registr. č.: 101864
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Witrofský Robert *10. 8. 1910, Batelov 20, řezník
+ ?
registr. č.: 101865
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Brtnice (Pirnitz)

Berger Filip *13. 8. 1891, Brtnice 201, obuvník
+ ?
registr. č.: 100108
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Bergerová Berta *10. 10. 1890, Brtnice 201, žena v domácnosti
+ ?
registr. č.: 100107
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Bleimannová Berta *10. 11. 1876, Brtnice 210, soukromník
+ ?
registr. č.: 100111
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Ds (18. 12. 1943) do Osvětimi

Bretschneiderová Pavla *24. 2. 1899, Brtnice 226, soukromník
+ ?
registr. č.: 100120
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Er (16. 10. 1944) do Osvětimi

<u>Březnová Marie</u>	* 30. 10. 1883, Brtnice 271, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100122 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Fabian Ignác</u>	* 16. 6. 1876, Brtnice 376, obchodník + ? registr. č.: 100128 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína AAi (13. 6. 1942) cíl transportu neznámý
<u>Fabian Leo</u>	* 12. 1. 1919, Brtnice 376, dělník + ? registr. č.: 100144 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína AAi (13. 6. 1942) cíl transportu neznámý
<u>Fabianová Marta</u>	* 27. 4. 1913, Brtnice 376, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100129 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína AAi (13. 6. 1942) cíl transportu neznámý
<u>Fabianová Růžena</u>	* 10. 7. 1877, Brtnice 376, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100130 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína AAi (13. 6. 1942) cíl transportu neznámý
<u>Felsenberg Max</u>	* 26. 6. 1864, Brtnice 226, v zemědělství + 2. 6. 1942 registr. č.: 100132 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Freund Vítězslav</u>	* 23. 10. 1883, Brtnice 381, zubní technik + ? registr. č.: 100137 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Freundová Laura</u>	* 24. 11. 1886, Brtnice 381, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100136 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Fuchs Josef</u>	* 29. 12. 1880, Brtnice 223, soukromník + ? registr. č.: 100138 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Fuchsová Julie</u>	* 24. 3. 1882, Brtnice 223, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100139 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Furcht Bedřich</u>	* 30. 12. 1906, Brtnice 84, v zemědělství + ? registr. č.: 100142 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Furcht Josef</u>	* 18. 9. 1928, Brtnice 84, studující + ? registr. č.: 100144 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu

<u>Furcht Leopold</u>	* 16. 5. 1934, Brtnice 84, studující + ? registr. č.: 100146 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Furcht Otto</u>	* 1. 1. 1932, Brtnice 84, studující + ? registr. č.: 100147 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Furchtová Anna</u>	* 9. 11. 1929, Brtnice 84, studující + ? registr. č.: 100140 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Furchtová Cecilie</u>	* 28. 3. 1873, Brtnice 232, soukromník + ? registr. č.: 100141 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Furchtová Hermína</u>	* 31. 3. 1903, Brtnice 84, v zemědělství + ? registr. č.: 100143 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Furchtová Josefina</u>	* 25. 6. 1866, Brtnice 255, bez zaměstnání + ? registr. č.: 100145 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky
<u>Furchtová Růžena</u>	* 24. 9. 1878, Brtnice 239, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100148 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Be (1. 9. 1942) do Raasiku Jagala
<u>Herrmann Arnošt</u>	* 14. 1. 1908, Brtnice 223, dělník + ? registr. č.: 100159 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Herrmann Jiří</u>	* 1. 9. 1938, Brtnice 223, dítě + ? registr. č.: 100160 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Herrmannová Helena</u>	* 26. 10. 1935, Brtnice 223, dítě + ? registr. č.: 100161 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Herrmannová Irma</u>	* 9. 4. 1911, Brtnice 223, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100162 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Kasmacherová Marie</u>	* 11. 5. 1849, Brtnice 210, soukromník + 5. 6. 1942 registr. č.: 100167 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

<u>Kasmacherová Zdeňka</u>	* 14. 7. 1873, Brtnice 210, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100168 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Ds (18. 12. 1943) do Osvětimi
<u>Kelblová Jana</u>	* 25. 6. 1889, Brtnice 257, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100169 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Schulhof Edvard</u>	* 17. 2. 1901, Brtnice 226, dělník osvobozen (Friedland) registr. č.: 100204 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Er (16. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Schulhofová Kateřina</u>	* 4. 12. 1871, Brtnice 220, žena v domácnosti osvobozena registr. č.: 100205 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Schwarzbartová Antonie</u>	* 24. 4. 1864, Brtnice 257, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100206 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bv (15. 10. 1942) do Treblinky
<u>Singer Karel</u>	* 15. 10. 1905, Brtnice 213, dělník + 12. 9. 1942 (Majdanek) registr. č.: 100212 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Singerová Eva</u>	* 2. 2. 1937, Brtnice 213, dítě + ? registr. č.: 100209 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Singerová Helena</u>	* 19. 3. 1912, Brtnice 213, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100210 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Singerová Irma</u>	* 25. 2. 1877, Brtnice 213, soukromník + 13. 7. 1944 registr. č.: 100211 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Singerová Ruth</u>	* 6. 10. 1934, Brtnice 213, studující + ? registr. č.: 100213 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Starková Josefina</u>	* 2. 3. 1887, Brtnice 257, žena v domácnosti + 25. 5. 1942 registr. č.: 100214 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Stettnerová Jetty</u>	* 12. 5. 1857, Brtnice 228, soukromník + ? registr. č.: 100215 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Weinerová Anna</u>	* 31. 1. 1854, Brtnice 226, soukromník + 17. 9. 1942 registr. č.: 100223 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Weissensteinová Anna * 22. 8. 1905, Brtnice 207, prodavačka
+ ?
registr. č.: 100225
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Weissensteinová Marta * 28. 8. 1908, Brtnice 207, zřízenkyně
+ ?
registr. č.: 100228
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Weissensteinová Tereza * 9. 10. 1876, Brtnice 207, soukromník
+ ?
registr. č.: 100231
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bv (15. 10. 1942) do Treblinky

Wienerová Charlota * 11. 10. 1855, Brtnice 237, soukromník
+ 4. 8. 1942
registr. č.: 100232
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Wodičková Jana * 25. 1. 1879, Brtnice 226, soukromník
+ ?
registr. č.: 100238
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Wotzilková Markéta * 22. 9. 1894, Brtnice 256, zřízenkyně
+ ?
registr. č.: 100240
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Ds (18. 12. 1943) do Osvětimi

Wotzilková Terezie * 16. 9. 1870, Brtnice 256, soukromník
+ 11. 6. 1942
registr. č.: 100241
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Puklice (Puklitz)

Birnbaumová Bert * 7. 3. 1861, Puklice 159, soukromník
+ ?
registr. č.: 100109
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bw (19. 10. 1942) do Treblinky

Epstein Josef * 11. 4. 1864, Puklice 159, soukromník
+ 13. 7. 1942
registr. č.: 100126
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Kohn Karel * 14. 7. 1901, Puklice 32, dělník
+ 2. 9. 1942 (Majdanek)
registr. č.: 100170
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Kohn Šalomon * 7. 6. 1864, Puklice 34, soukromník
+ ?
registr. č.: 100172
transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína
Bw (19. 10. 1942) do Treblinky

<u>Kohnová Marie</u>	* 23. 8. 1870, Puklice 34, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100171 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bw (19. 10. 1942) do Treblinky
<u>Krčmářová Olga</u>	* 12. 5. 1898, Puklice 34, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100175 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Reinisch Otto</u>	* 1. 9. 1912, Puklice 36, zřízenec + 19. 9. 1942 (Majdanek) registr. č.: 100202 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Reinisch Albert</u>	* 26. 1. 1881, Puklice 36, obchodník + ? registr. č.: 100200 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Reinischová Anna</u>	* 1. 2. 1882, Puklice 36, žena v domácnosti + ? registr. č.: 100201 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu

Příseka (Prisnek)

<u>Kremličková Alžběta</u>	* 5. 12. 1895, Příseka 36, v zemědělství + ? registr. č.: 100176 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Bu (8. 10. 1942) do Treblinky
<u>Pokorný Pavel</u>	* 11. 5. 1893, Příseka 36, v zemědělství + 26. 7. 1942 (Majdanek) registr. č.: 100189 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Pokorná Eleonora</u>	* 2. 7. 1900, Příseka 36, v zemědělství + ? registr. č.: 100188 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Az (25. 5. 1942) do Lublinu
<u>Weissenstein Josef, MUDr.</u>	* 5. 12. 1893, Příseka 64, lékař + ? registr. č.: 100226 transporty: Av (18. 5. 1942) do Terezína Ev (28. 10. 1944) do Osvětimi
<u>Weissensteinová Anna</u>	* 7. 5. 1894, Příseka 64, žena v domácnosti + 24. 7. 1942 registr. č.: 100224 transport: Av (18. 5. 1942) do Terezína
<u>Weissensteinová Renata Ruth (provď. Borová)</u>	* 29. 11. 1923, Příseka 64, zdravotní sestra osvobozena registr. č.: 100230 transport: Av (18. 5. 1942) do Terezína

Jaroš, Z., Zimola, D.: Židé z Jihlavska v transportech Av a Aw. in Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava; Státní okresní archiv, 1998, s. 157–203.

9. ZÁVĚR

Na závěr své práce bych ráda shrnula závěry vyplývající z mého studia židovských památek a historie židovského osídlení v oblasti Jihlavy a moravské části jihlavského okresu. Při shromažďování podkladů k této práci jsem se bohužel nesetkala s židovskými obyvateli. Těch několik, kteří se vrátili z koncentračních táborů, dnes již v obcích, které jsem popisovala, nežije. Proto jsem čerpala převážně z písemných pramenů a literatury a také z informací získaných rozhovory s lidmi zabývajícími se židovskou historií. Přestože Židé patří do naší historie, zdá se, že není mnoho snahy o uchování co největšího množství památek na ně.

Celkový stav židovských památek a úroveň snahy nezapomenout na významnou komunitu žijící v minulosti ve většině obcí je neuspokojivá. Při zjišťování informací přímo v terénu jsem poznala různou úroveň snahy o zachování památek židovské kultury. Výborný stav v Třešti, kde mají v dobrém stavu synagogu využívanou z části jako modlitebnu a zčásti jako galerii. Expozice jsou věnované F. Kafkovi a židovské historii v Třešti. Také stav ostatních památek byl dobrý. Udržovaný hřbitov s opravenými a postavenými pomníky. Také památník umístěný ve dvoře radnice byl další reprezentativní ukázkou péče o zachování povědomí o židovské historii. V Třešti vydávají také uspokojivé množství propagačních a informačních materiálů vztahující se k židovským památkám a židovskému osídlení v Třešti. Další místo, kde jsem se setkala s dobrým stavem židovských památek, byl jihlavský hřbitov. Velice dobře udržovaný hřbitov však má obřadní síň zcela neodpovídající významnosti takovéto památky v krajském městě. Bylo by jistě na místě, využít tuto jedinou zachovanou movitou památku jako muzeum připomínající život Židů v Jihlavě. Jihlavská obřadní síň je prostá malá budova, která se nikterak nevyužívá. Oproti těmto příkladům stojí například synagoga v Batelově. Pěkná synagoga, z venku udržovaná, je však naprosto nepřístupná, jelikož je využívána Českým svazem zahrádkářů jako moštárna. Také zdejší hřbitov je ve špatném stavu. Náhrobky jsou poničené a poválené, tráva a ostatní porost naprosto neudržované a hřbitovní zeď je ve velmi špatném

stavu. Tomuto stavu hmotných památek odpovídá i množství písemných pramenů o Židech v Batelově. Zvláštní kategorii tvoří zaniklé památky. Synagoga v Puklicích byla sice zrušena a dům přešel do soukromého vlastnictví, ale modlitebna i její vybavení byly přeneseny od jihlavského muzea. A zničená synagoga v Jihlavě byla dlouhá léta připomínána pouze strohou pamětní deskou a na jejím místě byla tržnice. Avšak v letošním roce byla tržnice zrušena a začalo se s výzkumem zbytků základů synagogy. Bohužel se mi nepodařilo zjistit záměr do budoucna. Zda bude synagoga obnovena, nebo jestli budou základy zasypány a tento prostor se využije ke komerčním účelům.

Je otázkou, co naše společnost bude v budoucnu upřednostňovat. Zda budování kulturních, či konzumních hodnot. Ač židovští občané jsou v našem státu opravdovou menšinou, v důsledku nacistického teroru, rasová perzekuce téměř tuto menšinu zlikvidovala, je potřeba snažit se o zachování co největšího množství připomínek na židovskou historii. Dochované památky by měly být důstojným mementem. Není potřeba znovu budovat synagogy k náboženským účelům, ale je žádoucí, aby sloužily jako kulturní a vzdělávací centra. A využívání těchto míst jako moštárny či skladiště je nedůstojné. Také je potřeba vyvinout větší snahu o udržování židovských hřbitovů. Protože jen posekat trávu dvakrát do roka je málo. Údržba by měla obsáhnout i znovu postavení povalených náhrobních kamenů a opravení hřbitovních zdí. Vždyť je mnohem snadnější starat se o takovéto památky v dobrém stavu, než je pracně a nákladně opravovat a rekonstruovat ze zanedbaného stavu.

Vždy je potřeba starat se o historii a nedopustit, aby z ní bylo cokoli zapomenuto. Z tohoto důvodu je také velice dobré zapojit do udržování povědomí o místní židovské historii i žáky základních a studenty středních škol. Proto velice oceňuji projektové práce, přednášky a besedy na jihlavských základních školách s historikem L.Vilímkem, který se věnuje židovské historii na Vysočině.

Proto doufám, že v budoucnosti nezapomeneme nic z naší minulosti a budeme se moci z ní poučit.

10. SUMMARY

I would like to end this work by summarising the conclusions entailed in my studies of objects of Jewish cultural heritage and history of Jewish population in Jihlava region and Moravian part of Jihlava district. Unfortunately, I could not meet Jewish inhabitants while I was collecting data for this dissertation. Those few who did return from concentration camps no longer live in the villages that I visited. This is why I had to rely mainly on written sources and interviews with people dealing with Jewish history. Although Jews form a part of our history, we do not see much effort to preserve their cultural heritage.

The overall condition of objects of Jewish cultural heritage and the effort not to forget an important community of the past is far from satisfactory in most towns and villages. During my field research I got to know various levels of effort to preserve Jewish cultural heritage. Outstanding effort has been exerted in Třešť, where the local synagogue is used partly as a house of the prayer and partly as a gallery. The expositions deal with F. Kafka and Jewish history of Třešť. The condition of other objects of Jewish cultural heritage was also in a good condition. Well-tended cemetery with repaired and re-erected tombstones. The memorial situated at the town hall's courtyard represents another example of attempts to preserve the awareness of Jewish history. Třešť also publishes satisfactory numbers of promotion and information materials dealing with Jewish heritage and Jewish population in Třešť. The cemetery in Jihlava is another place where one can see objects of Jewish heritage in a good condition. This well maintained cemetery's ceremonial hall is, however, utterly inadequate to the importance of such an object in a regional capital. It would certainly be suitable to use this sole preserved object of Jewish cultural heritage as a museum commemorating the life of Jews in Jihlava. The ceremonial hall is a plain small building that is not utilised in any way. On the other hand, the synagogue in Batelov is an example of the opposite. The exterior of this nice synagogue is maintained, but it is never open to the public as it serves as a must making room for the Czech gardeners' union. The local cemetery is also

in a poor condition. The tombstones are dilapidated and cast down, the grass and other undergrowth is totally untended and the cemetery wall is in dire state. This condition of material heritage is reflected also in the numbers of written mentions of Jews in Batelov. Perished objects of Jewish heritage form a separate category. The synagogue in Puklice was cancelled and the house became a part of private property, but the chapel and its equipment and furniture were transferred to Jihlava museum. And the collapsed synagogue in Jihlava was for years commemorated by a plain memorial board and its location was occupied by a market place. However, the market place has been cancelled this year and a research of the fundamentals of the synagogue has commenced. Yet, I was unable to discover the authorities' future plans. I do not know whether the synagogue will be restored or whether the fundamentals will be buried again and the area will be used for commercial purposes.

It is a question of what our society is likely to prefer in the future. A decision between cultural or consumer values. Although citizens of Jewish origin are a true minority in this country, due to the Nazi terror whose racial persecution nearly succeeded in exterminating them, it is a sheer necessity to strive to preserve as many memorials of the Jewish history as possible. The objects of Jewish cultural heritage should be a dignified memento. It is not necessary to rebuild synagogues for religious purposes, but it is desirable to turn them into cultural and educational centres.

Using these places as stores or rooms for making must is degrading. It is also essential to exert more effort to maintain Jewish cemeteries. Cutting the grass twice a year is just not enough. The maintenance should involve erecting fallen tombstones and repairing cemetery walls. Obviously, it is much easier to take care of such objects in good condition than to repair and reconstruct dilapidated places, which is both costly and laborious.

It is always necessary to care about the history so that none of it will be forgotten. This is the reason why it is good to engage elementary school pupils and secondary school students in the effort to preserve the awareness of local Jewish history. Therefore, I highly appreciate projects, lectures and talks

organised by L. Vilímek, a historiographer dealing with Jewish history in the region, at elementary schools in Jihlava.

These efforts allow me to hope that in the future we will not forget anything from our history and will be able to learn from it.

11. PRAMENY

Bartůšek, A. a kol.: Umělecké památky Jihlavy. Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1960

Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska. Muzeum Vysočiny - Jihlava ; Státní okresní archiv, 1998

Ehl, P., Fiedler, J., Pařík, A.: Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy. Paseka, Praha 1991

Fiedler, J.: Židovské památky v Čechách a na Moravě. (Praha, Sefer 1992, anglická verze 1991)

Hoffmann, F.: Historický kalendář města Jihlavy. Okresní archiv Jihlava, 1957

Jaroš, Z.: Historie a současnost podnikání na Jihlavsku. Městské knihy s.r.o. Žehušice 2001

Klenovský, J.: Židovské památky Jihlavska. Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských X, 1996

Lagus, K., Polák, J.: Město za mřížemi. Praha 1964

Měřínský, Z., Novotná, D., Straková, M.: Brtnice rodiště Josefa Hoffmanna. Město Brtnice, 2006

Přibilová, T., Sellnerová, H.: Židé v Brtnici. Spolek pro starou Brtnici, gymnázium Jana Masaryka, Jihlava 2005

Tausch, J.: Batelovsko v době první světové války – v kronikách a vzpomínkovém vyprávění. Obecní úřad v Batelově 1994

Jihlavská archivní ročenka. Svazek IV/2002, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv v Jihlavě, 2004

Historický atlas měst České republiky. Svazek č. 8 - Jihlava, Historický ústav Akademie věd ČR, Praha, 2000

Noviny kraje Vysočina

Státní okresní archiv Jihlava

www.obecpuklice.cz

www.priseka.unas.cz

www.regionalist.cz

www.trest.cz

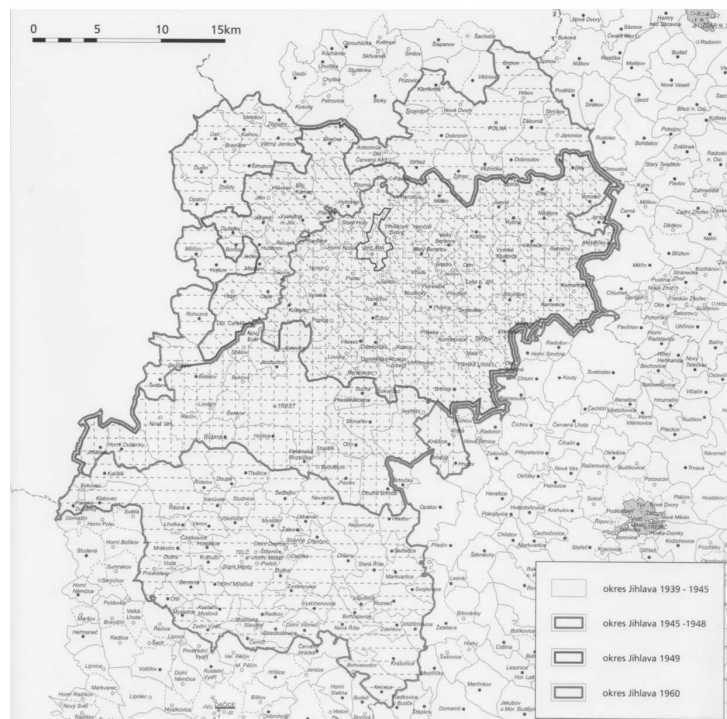
www.wikipedia.org

www.zide.vzahrade.net

www.zidovskepamatky.unas.cz

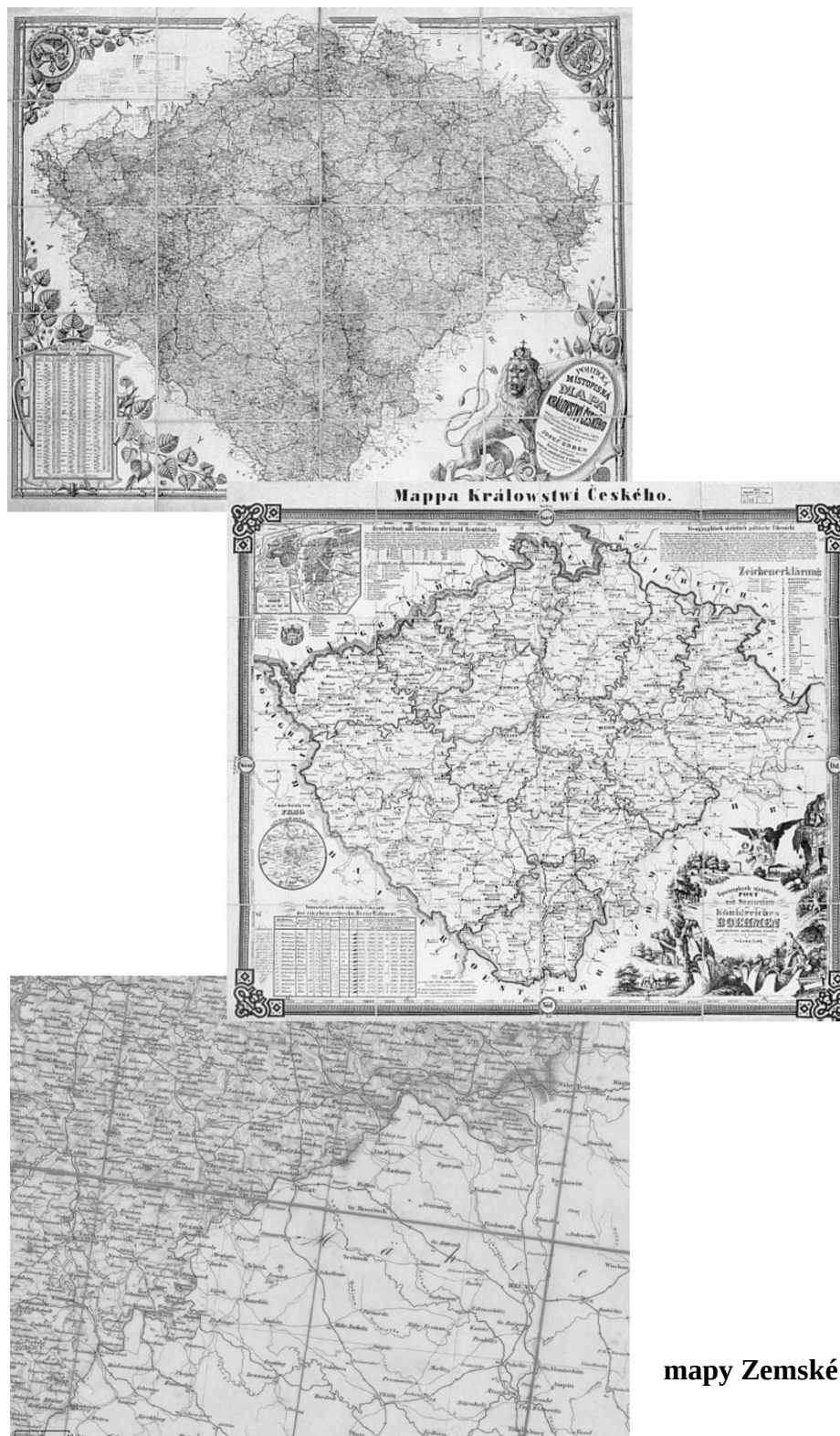
12. PŘÍLOHY

přílohu č. 1

mapy okresu

přílohu č. 2

mapy Zemské hranice

přílohu č. 3

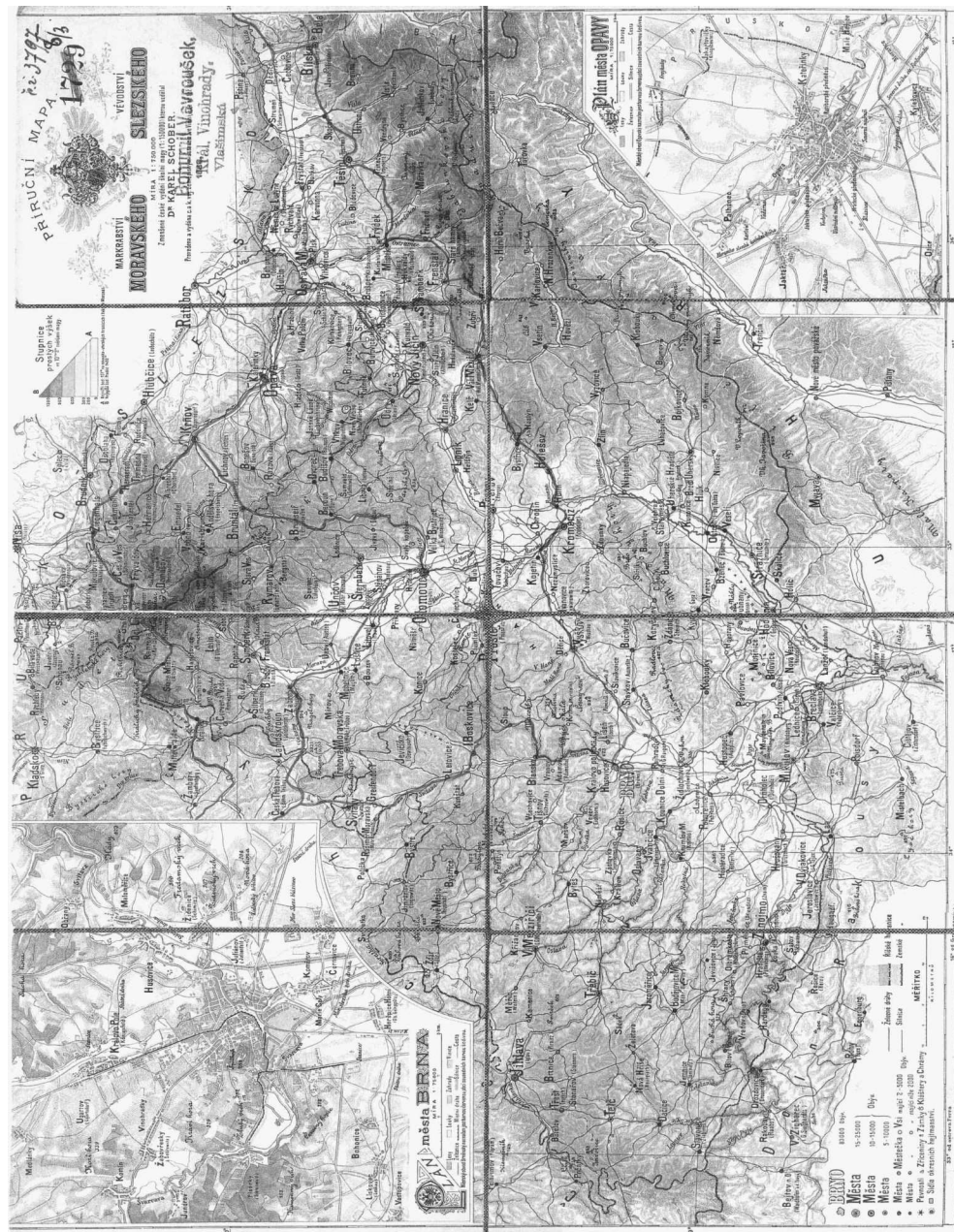

fotografie hraničního kamene

Jaroš, Z.: Historie a současnost podnikání na Jihlavsku;

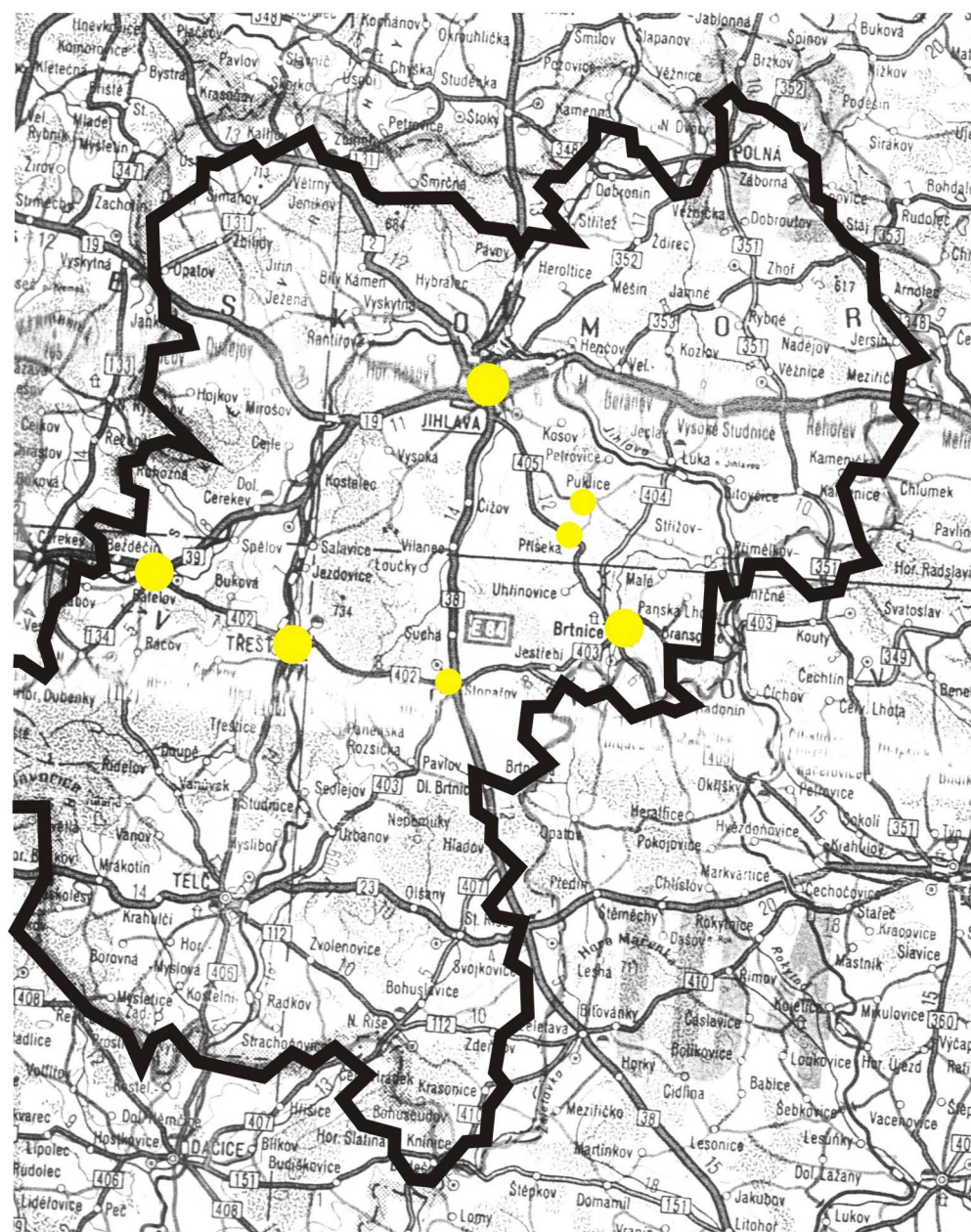
Městské knihy s.r.o. Žehušice 2001, s.90

přílohu č. 4

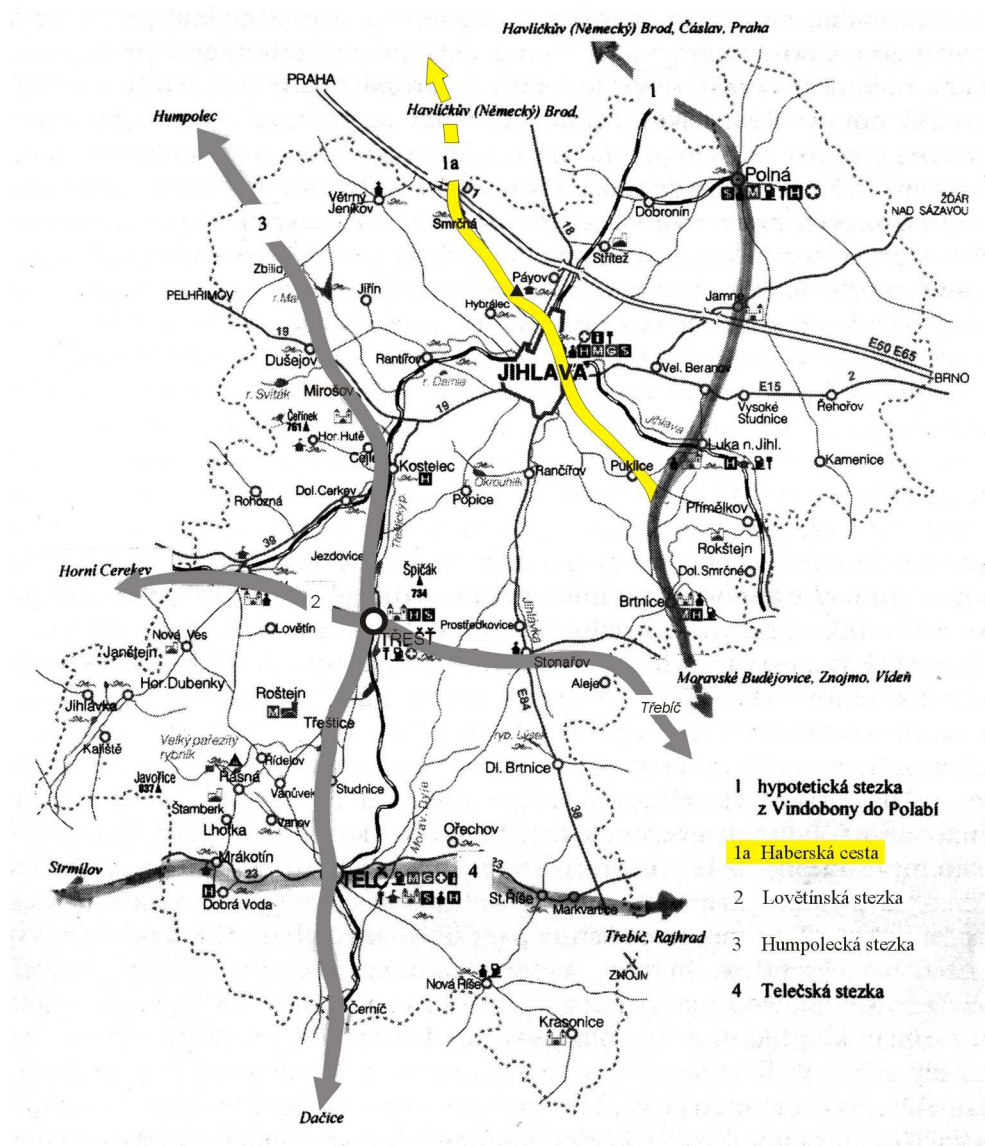

mapa z roku 1888

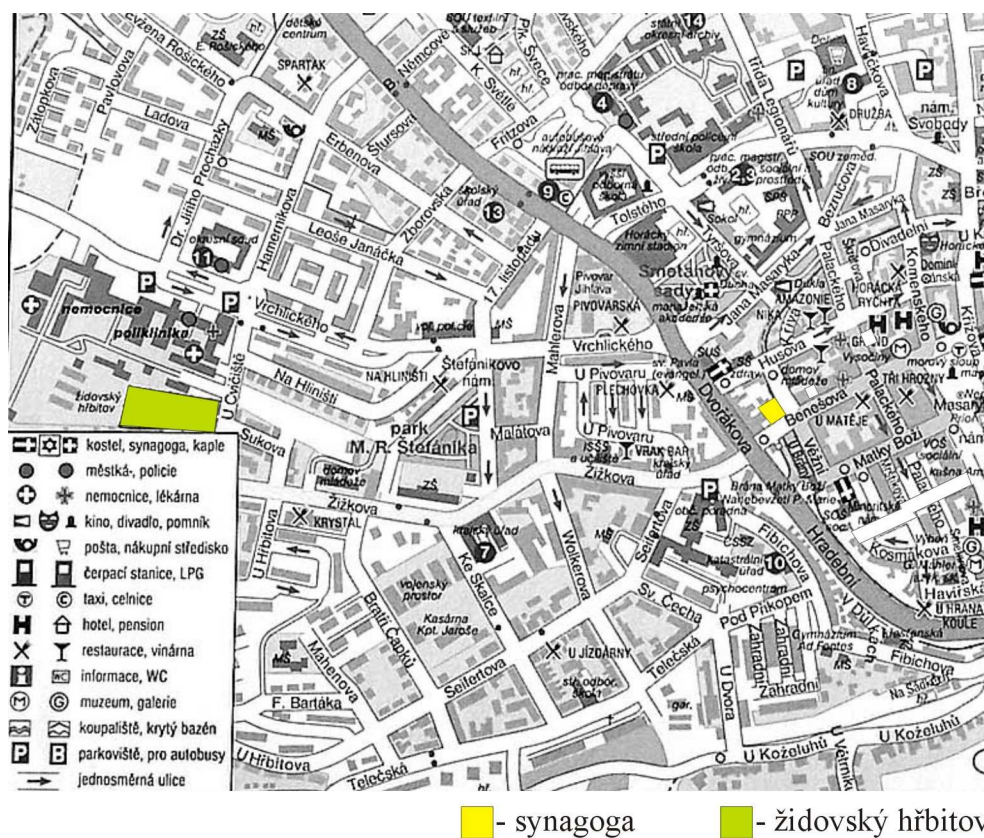
obce s židovskou historií

mapa zemských cest

Jaroš, Z.: Historie a současnost podnikání na Jihlavsku,
Městské knihy, Žehušice, 2001, s. 11

Historický atlas měst České republiky, svazek č. 8 - Jihlava, mapový list č 09
Historický ústav Akademie věd ČR, Praha, 2000

plánek ulic města Jihlavy

přílohu č. 10

dobová fotografie synagogy z roku 1863

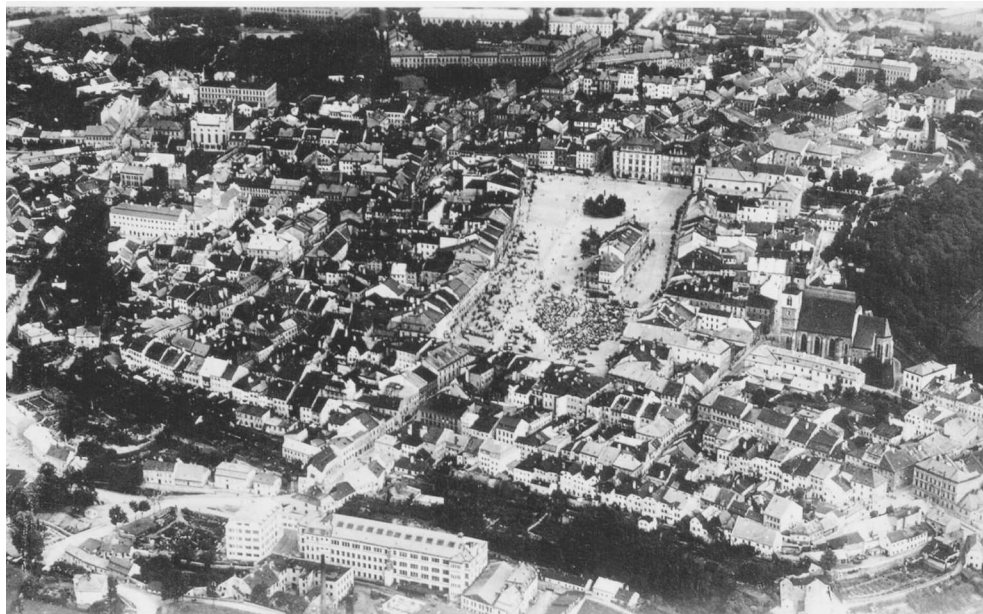
Křesadlo, K.: Kapitoly z historie Jihlavy,
NOVINA Jihlava, 1992, s.187

dobová fotografie synagogy z roku 1863

Jaroš, Z.: Historie a současnost podnikání na Jihlavsku,
Městské knihy, Žehušice, 2001, s. 124

přílohu č. 10

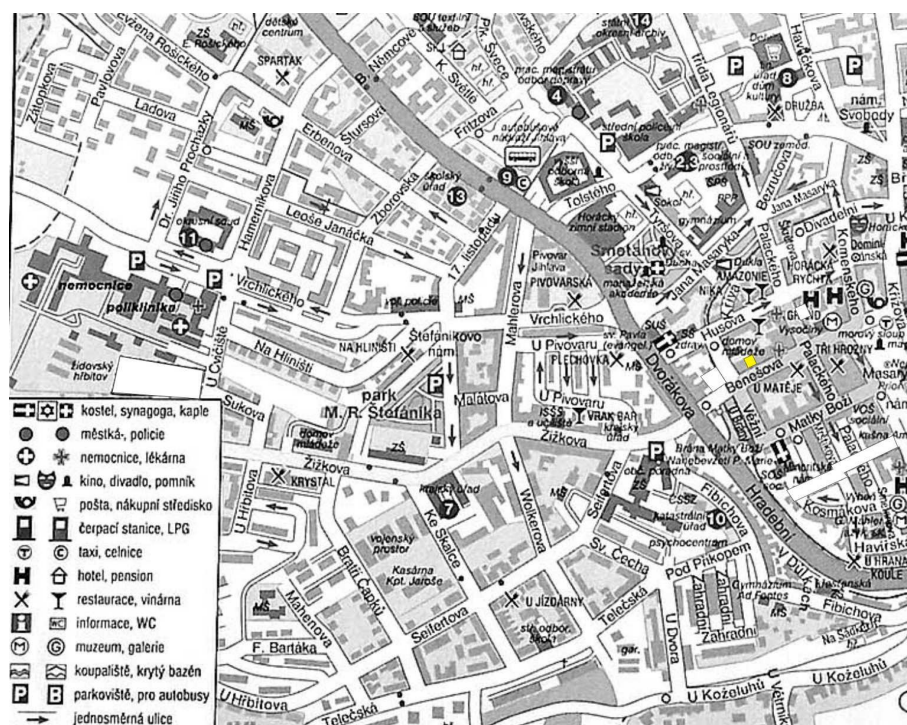

letecký snímek města Jihlavy z roku 1923, pohled od jihu

Historický atlas měst České republiky, svazek č. 8 - Jihlava, mapový list č 12

Historický ústav Akademie věd ČR, Praha, 2000

přílohu č. 11

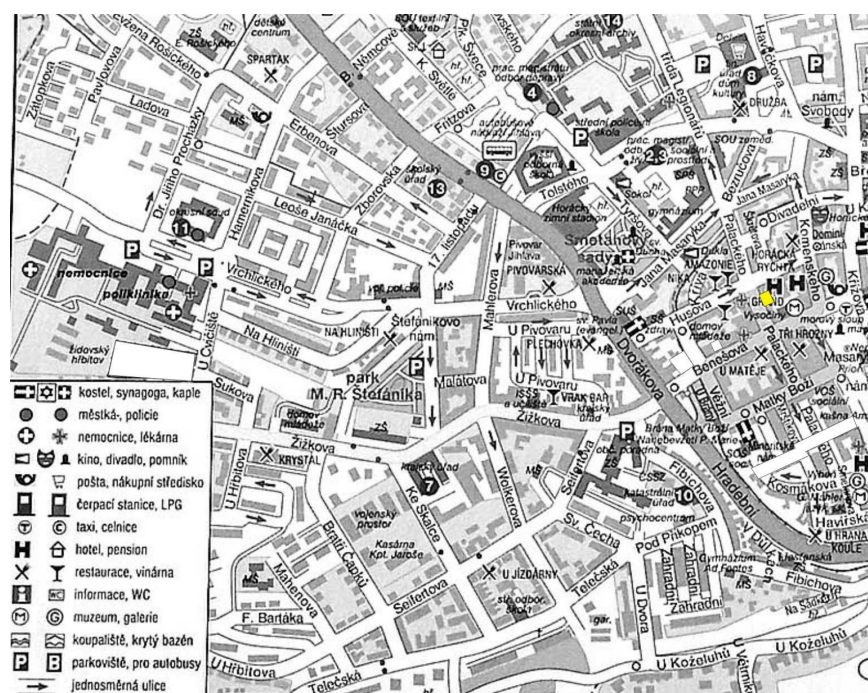
■ - Benešova 30

současná fotografie domu

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 12

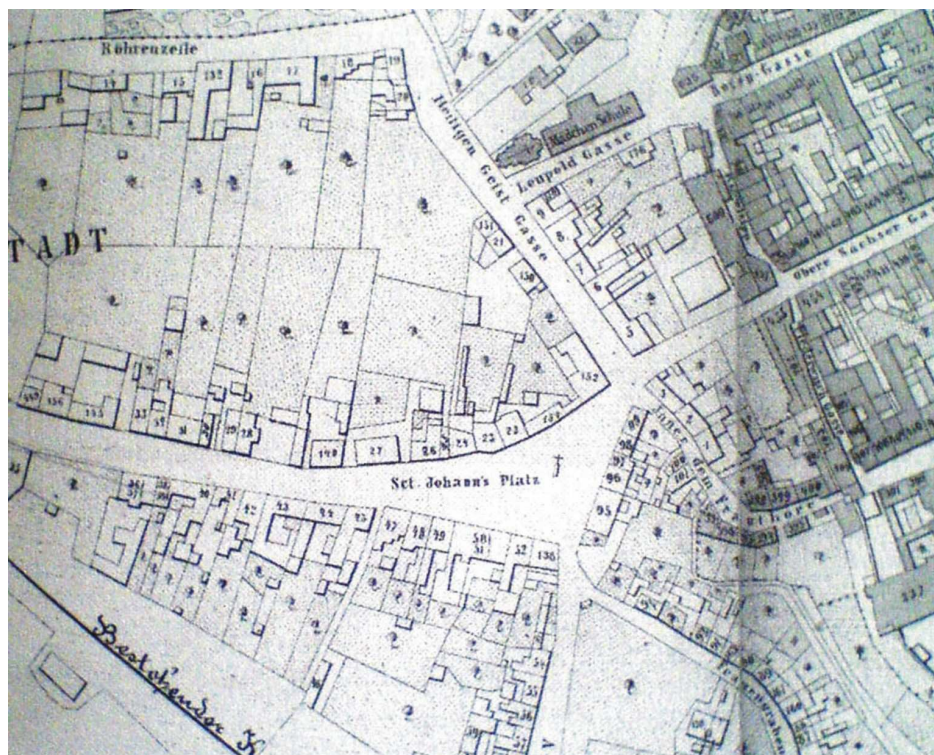
■ - Palackého 30

současná fotografie domu

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 13

výřez plánu Jihlavy z roku 1876

Historický atlas měst České republiky, svazek č. 8 - Jihlava, mapový list č 09

Historický ústav Akademie věd ČR, Praha, 2000

výřez plánu Jihlavy z roku 1835

Historický atlas měst České republiky, svazek č. 8 - Jihlava, mapový list č 07

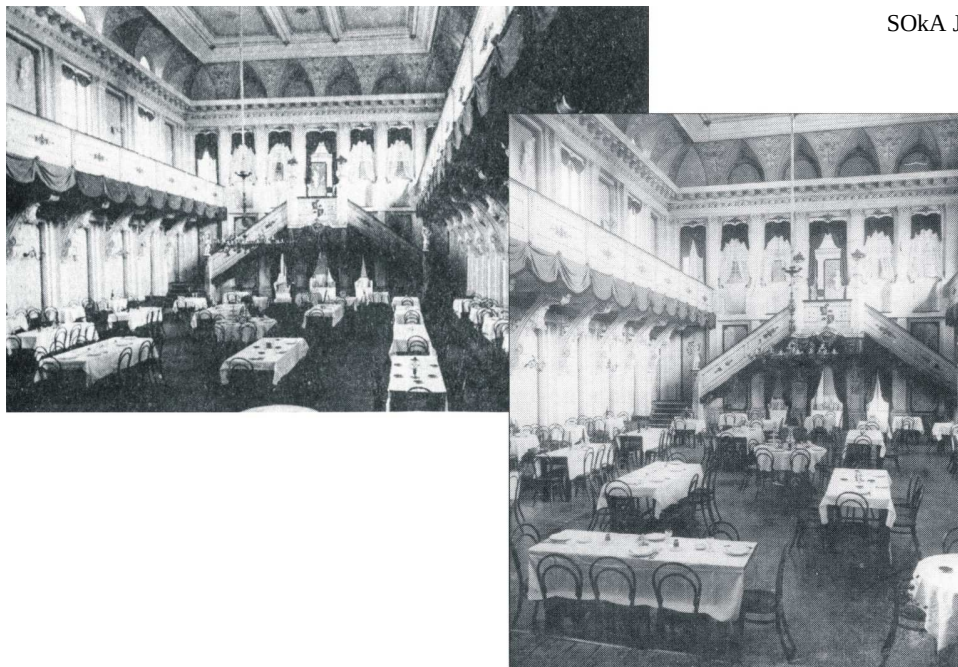
Historický ústav Akademie věd ČR, Praha, 2000

přílohu č. 14

**dobová pohlednice zachycující Budějovickou (dnešní Žižkovu) ulici
kolem roku 1910**

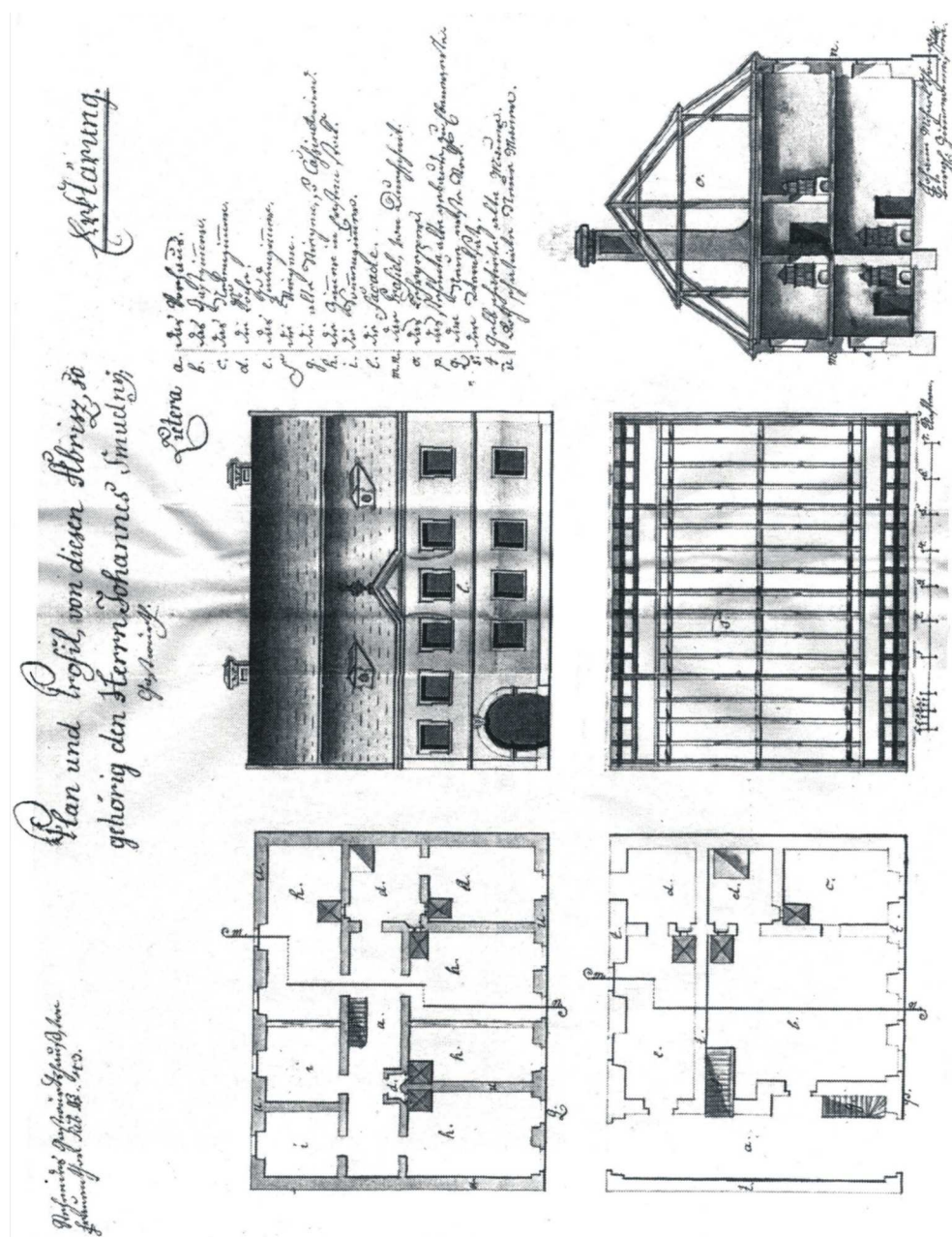
SOKA Jihlava

slavnostní sál hotelu Czap

Křesadlo, K.: Kapitoly z historie Jihlavy, NOVINA Jihlava, 1992, s. 107

Jaroš, Z.: Historie a současnost podnikání na Jihlavsku, Městské knihy, Žehušice, 2001, s. 123

plán přestavby hostince Holubník z roku 1793

SOkA Jihlava

fotografie pamětní desky

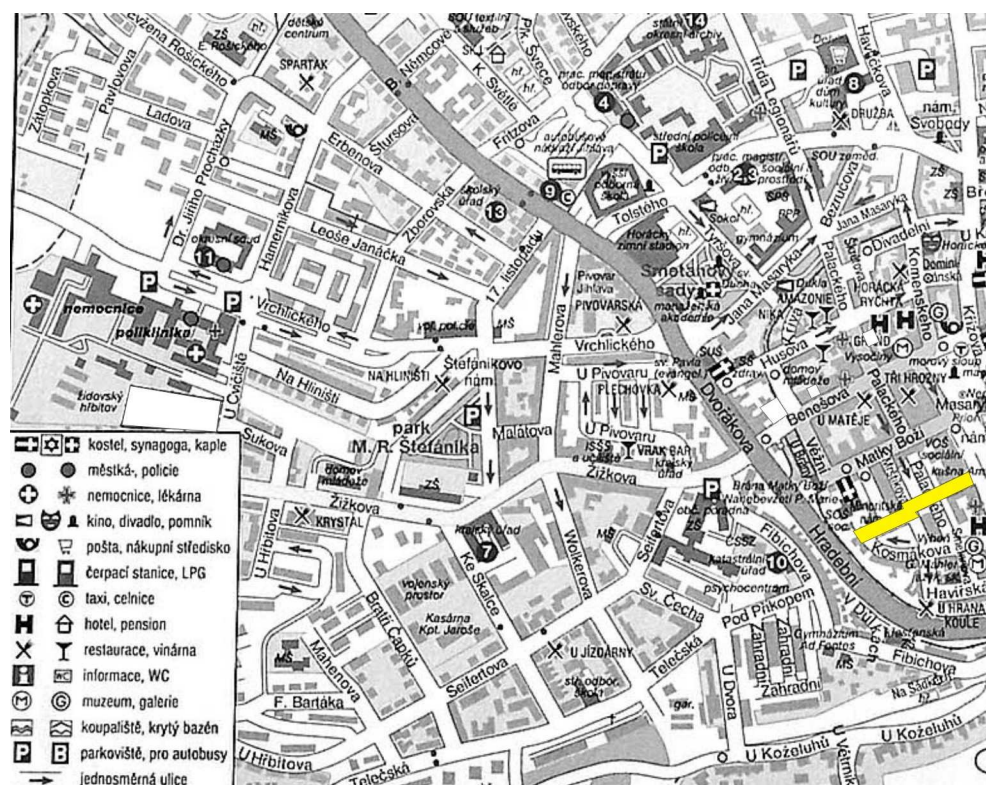
fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 17

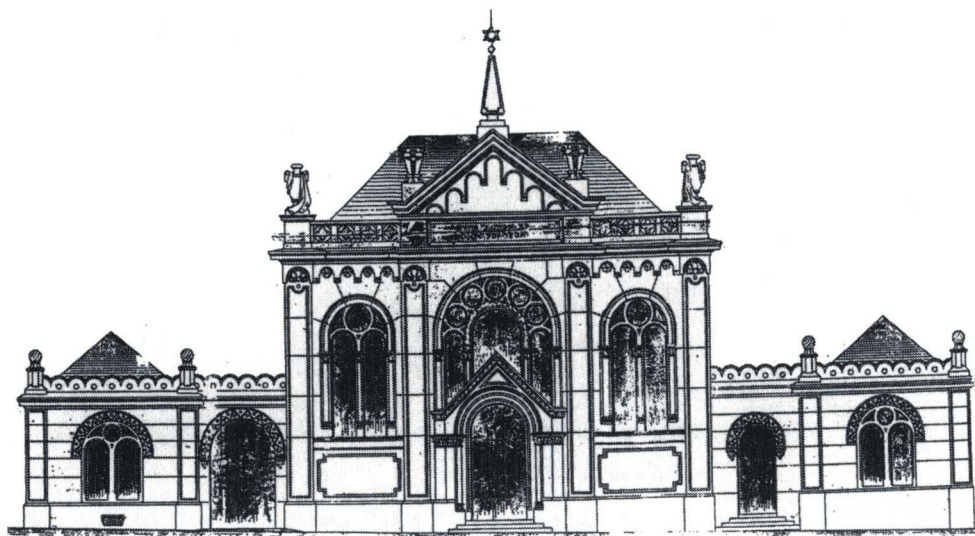
fotografie vykopávek základů synagogy

fotila Jana Šinkovská 2008

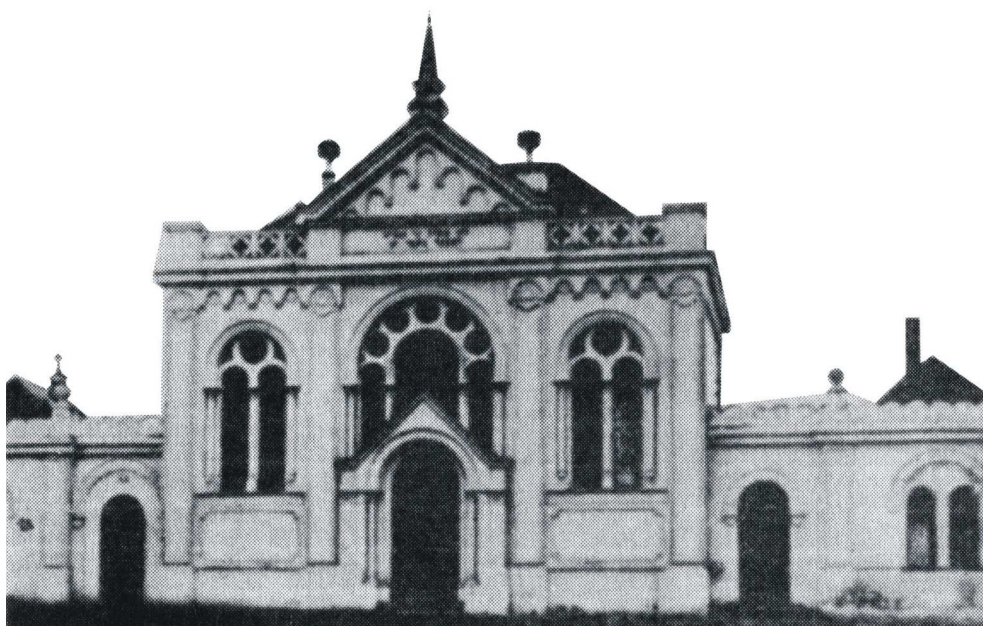
■ - Židovská ulice

plánek ulic města Jihlavy

průčelí obřadní síně, autor projektu W. Stiassny 1903

SOKA Jihlava

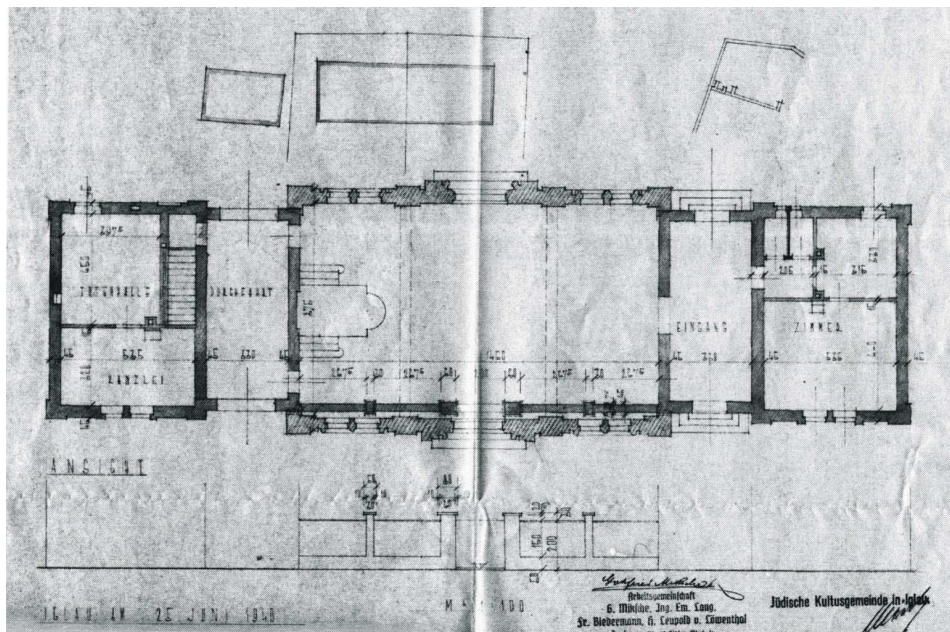
průčelí nové obřadní síně

Gold, H.: Juden und Judengemelden in Vergangenheit und Gegenwart, Brno, 1929

plán a dobová fotografie průčelí obřadní síně

A black and white photograph of a small, ornate building, likely a mausoleum or tomb. The building features a tiled roof with decorative finials, a scalloped cornice, and arched windows and doorways. It is situated on a grassy area next to a road.

foto H. Haberl
SOkA Jihlava

dobová fotografie a plán na obnovu obřadní síně

přílohu č. 21

vstupní brána zhotovená Leopoldem Habermannem ml.

nová obřadní síň postavená v roce 1969

Autorkou projektu je Milena Kubíková-Veselá

mramorové desky umístěné uvnitř obřadní síně

fotografie hřbitova

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 21

památník věnovaný všem obětem holocaustu z Jihlavy a okolí,
slavnostně odhalený 7. května 1995

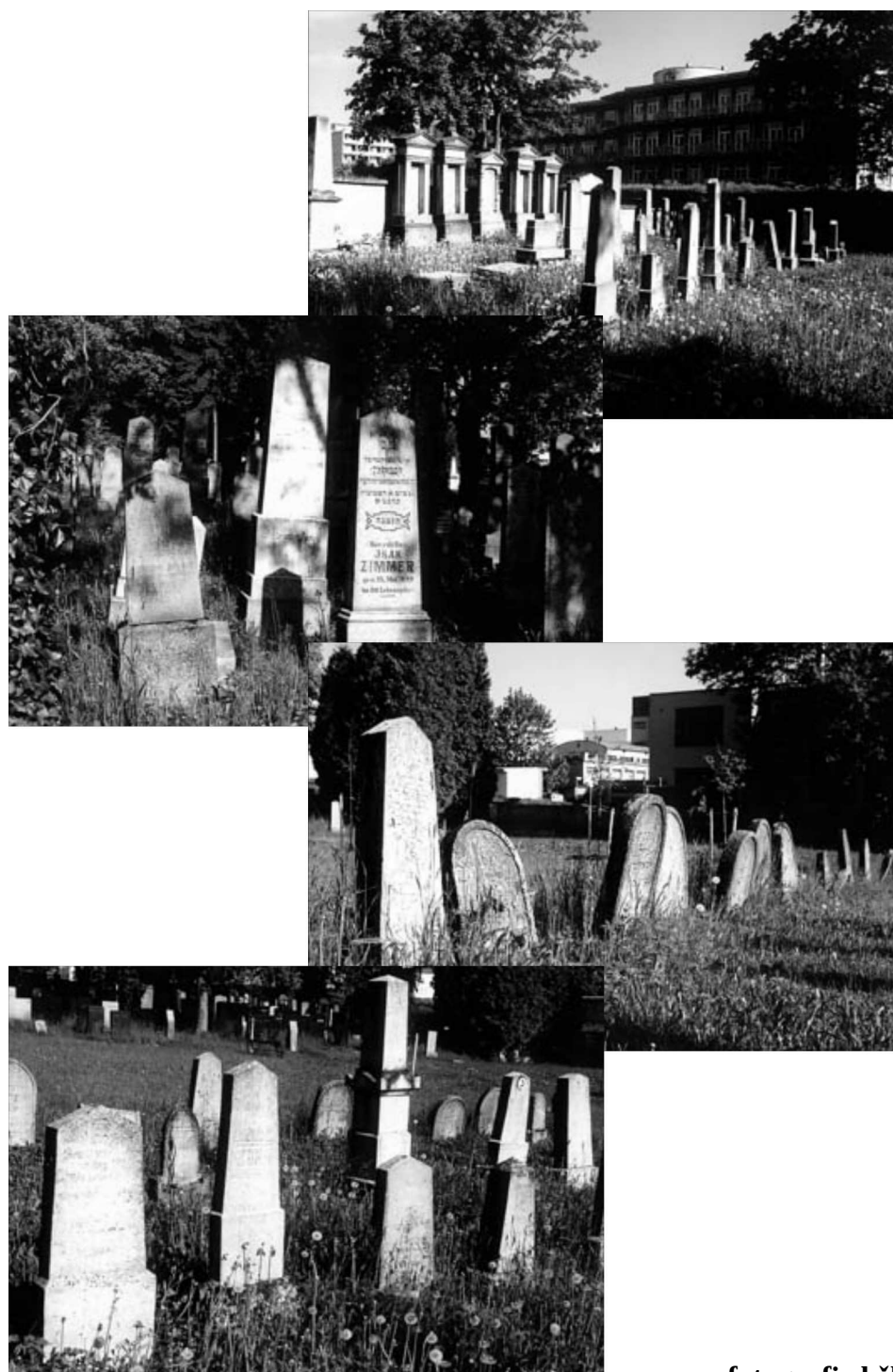
památník obětí 1. světové války

speciální dětské oddělení

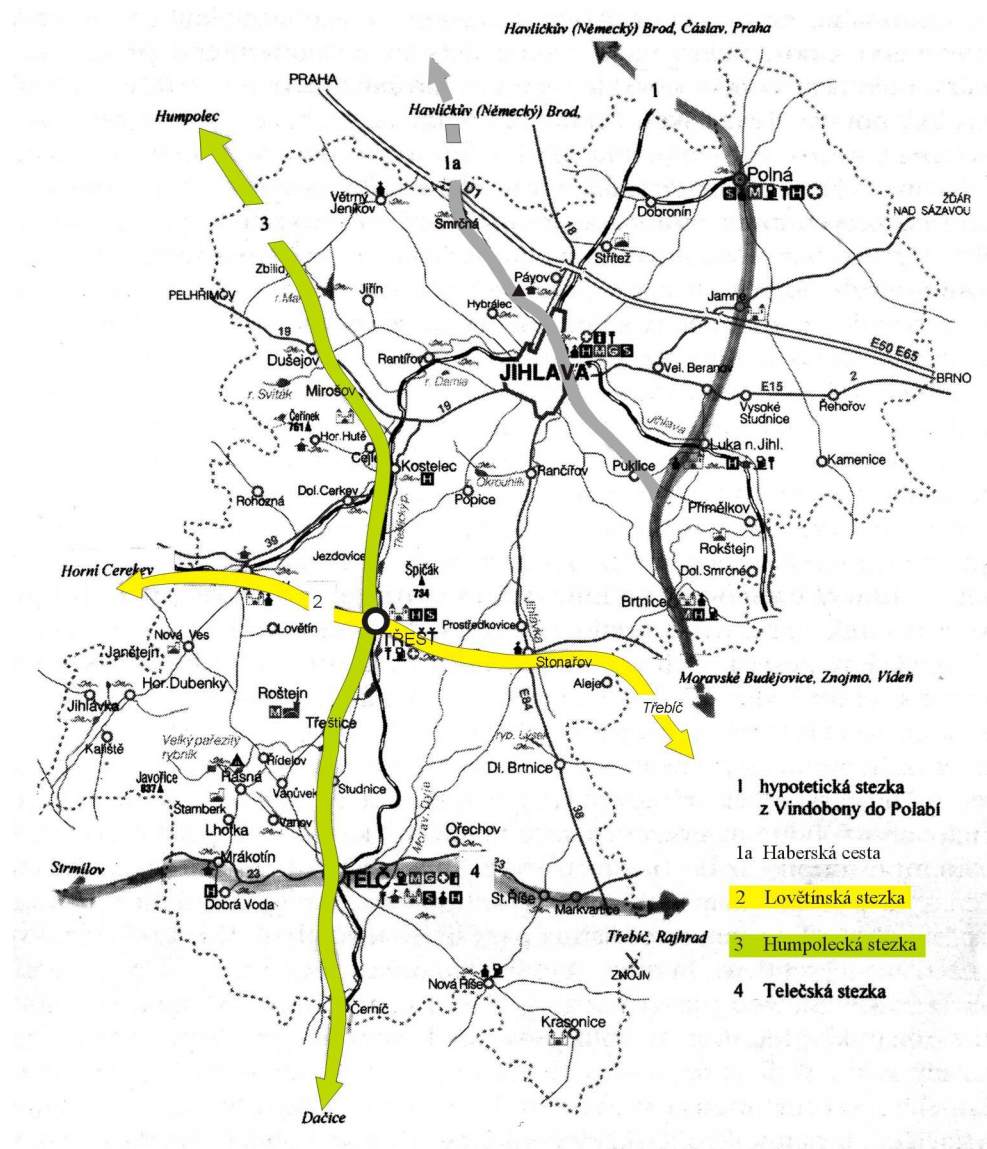
fotografie hřbitova
fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 21

fotografie hřbitova

fotila Jana Šinkovská 2008

mapa zemských cest

Jaroš, Z.: Historie a současnost podnikání na Jihlavsku,
Městské knihy, Žehušice, 2001, s. 11

přílohu č. 23

současné fotografie vězeňského dvora

fotila Jana Šinkovská 2008

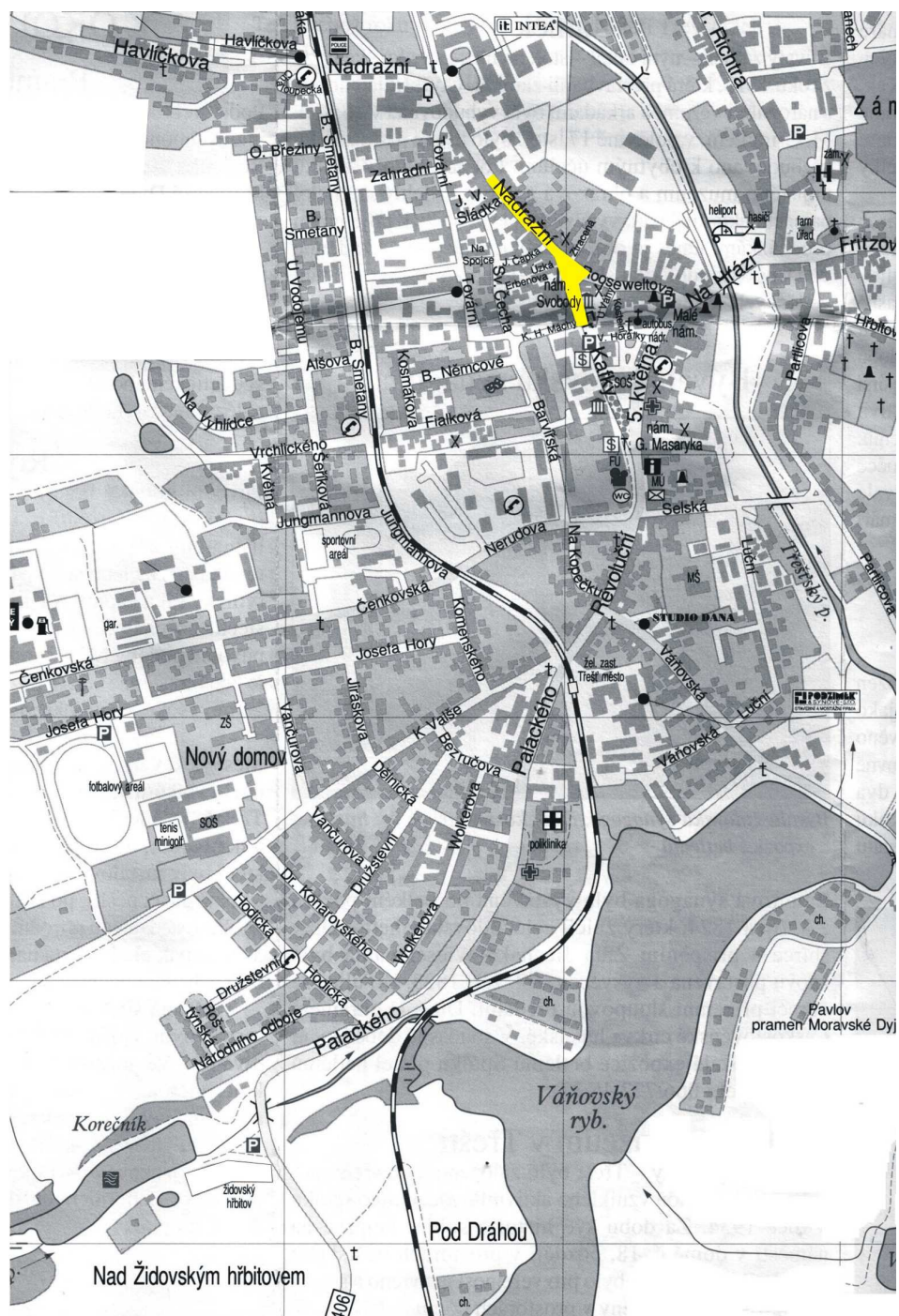
přílohu č. 24

současné fotografie památníku obětem holocaustu

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 25

■ - ghetto

plánek ulic města Třešňe

přílohu č. 26

fotografie pamětní desky

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 27

současné fotografie synagogy

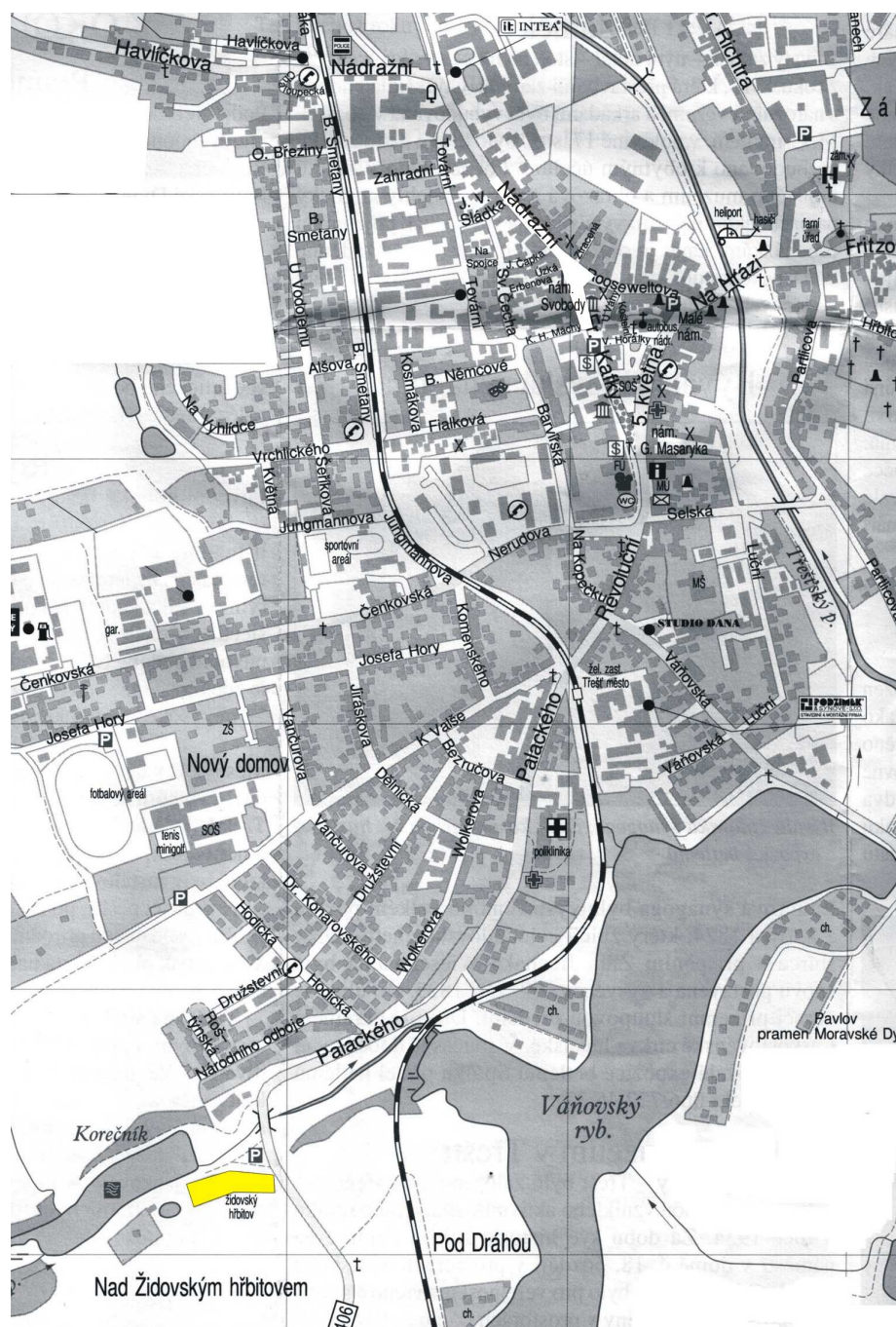
přílohu č. 28

OBĚTI NACISTICKÉ RASOVÉ PERZEKUCE Z TREŠTĚ A OKOLÍ			
Benedikt Herbert	+13. 2. 1897	+25. 5. 1942	Lublin
Böhmová Hanna	+ 9. 1. 1927	+ 8. 10. 1942	Treblinka
Böhmová Mariha	+22. 10. 1898	+ 8. 10. 1942	Treblinka
Böhmová Nela	+25. 12. 1926	+ 8. 10. 1942	Terezín
Bondy Karel	+ 7. 5. 1866	+27. 5. 1942	Terezín
Brumliková Zdeňka	+22. 4. 1877	+ 7. 7. 1942	Terezín
Brunner Gustav	+28. 3. 1864	+26. 6. 1942	Treblinka
Dusček Alex	+16. 6. 1864	+15. 10. 1942	Treblinka
Elisnerová Růžena	+ 4. 1. 1865	+15. 10. 1942	Treblinka
Fanta Herman	+ 5. 6. 1871	+19. 10. 1942	Lublin
Fleischer Leopold	+11. 3. 1905	+25. 5. 1942	Lublin
Friedenthalová Erna	+10. 5. 1889	+25. 5. 1942	Terezín
Grünberger Albert	+ 5. 3. 1863	+17. 7. 1943	Dachau
Grünberger Hilbert	+11. 7. 1876	+ 6. 7. 1945	Osvětim
Grünberger Petr	+13. 4. 1912	+16. 10. 1944	Osvětim
Grünbergová Eleonora	+10. 1. 1910	+16. 10. 1944	Osvětim
Grimwaldová Anna	+20. 11. 1873	+26. 10. 1942	Lublin
Gutmann Bedřich	+29. 10. 1926	+25. 5. 1942	Lublin
Gutmann Zikmund	+ 8. 2. 1882	+25. 5. 1942	Lublin
Guttmann David	+20. 1. 1891	+25. 5. 1942	Treblinka
Guttmannová Klára	+15. 7. 1875	+15. 10. 1942	Treblinka
Hechterová Kateřina	+21. 5. 1883	+15. 10. 1942	Terezín
Heldová Cecílie	+ 3. 8. 1888	+15. 5. 1944	Osvětim
Heska Josefa	+ 9. 5. 1875	+ 2. 6. 1942	Terezín
Isternitz Alfred	+10. 6. 1862	+26. 8. 1942	Lublin
Isternitz Erich	+15. 11. 1882	+25. 5. 1942	Lublin
Isternitz Jindřich	+11. 7. 1910	+25. 5. 1942	Treblinka
Isternitzová Hermína	+23. 3. 1869	+15. 10. 1942	Treblinka
Isternitzová Kateřina	+19. 7. 1882	+15. 10. 1942	Lublin
Isternitzová Klémmentina	+11. 5. 1873	+25. 5. 1942	Lublin
Isternitzová Luise	+16. 5. 1879	+25. 5. 1942	Treblinka
Isternitzová Marta	+ 3. 8. 1873	+15. 10. 1942	Lublin
Jedliňská Arnoštka	+ 9. 11. 1923	+25. 5. 1942	Terezín
Joleschová Berta	+ 9. 5. 1868	+ 4. 6. 1942	Osvětim
Knappe Ota	+31. 3. 1884	+18. 5. 1944	Treblinka
Kraus Samuel	+17. 12. 1871	+19. 10. 1942	Terezín
Krausová Olga	+26. 4. 1878	+11. 1. 1944	Osvětim
Krausz Evžen	+ 4. 7. 1882	+23. 10. 1944	Osvětim
Krausová Kateřina	+31. 8. 1910	+ 6. 9. 1943	Osvětim
Krausová Markéta	+26. 7. 1937	+ 6. 9. 1943	Osvětim
Littner Vítězslav	+10. 5. 1914	+ 6. 9. 1943	Osvětim
Littnerová Emilie	+17. 9. 1899	+19. 10. 1942	Treblinka
Meissner Arnošt	+ 6. 4. 1871	+19. 10. 1942	Treblinka
Meissner Hanuš	+ 5. 7. 1924	+28. 9. 1944	Osvětim
Meissner Leo	+25. 6. 1926	+28. 9. 1944	Osvětim
Meissner Norbert	+ 6. 4. 1920	+16. 10. 1944	Osvětim
Meissner Pavel	+26. 5. 1884	+16. 10. 1944	Osvětim
Meissner Valtr	+13. 8. 1929	+ 4. 10. 1944	Osvětim
Meissnerová Charlota	+ 1. 8. 1889	+ 1. 10. 1944	Osvětim
Meissnerová Helena	+25. 2. 1894	+16. 10. 1944	Osvětim
Meissnerová Zofie	+ 8. 3. 1898	+ 4. 10. 1944	Osvětim
Nalos Petr	+13. 4. 1922	+16. 10. 1944	Osvětim
	+19. 4. 1930	+25. 5. 1942	Lublin

OBĚTI NACISTICKÉ RASOVÉ PERZEKUCE Z TREŠTĚ A OKOLÍ			
Offer Robert	+ 4. 6. 1889	+25. 5. 1942	Lublin
Ornstein Evžen	+12. 5. 1887	+15. 6. 1942	Lublin
Pick Hugo	+17. 4. 1891	+25. 5. 1942	Treblinka
Planer Herman	+28. 2. 1869	+19. 10. 1942	Treblinka
Planerová Flora	+ 4. 3. 1876	+19. 10. 1942	Osvětim
Pollak Gusta	+29. 10. 1880	+18. 5. 1944	Terezín
Pollaková Růžena	+ 7. 2. 1882	+ 2. 8. 1942	Osvětim
Pollaková Vincetina	+28. 11. 1885	+18. 5. 1944	Osvětim
Rattnerová Anna	+24. 2. 1881	+ 9. 10. 1944	Osvětim
Reiss Vilík	+ 1. 9. 1926	+28. 9. 1944	Terezín
Rosenová Kateřina	+31. 6. 1862	+ 3. 6. 1942	Osvětim
Schwarzbachová Hedvika	+25. 5. 1893	+21. 2. 1943	Osvětim
Schwarzbard Süssie	+26. 5. 1885	+26. 1. 1943	Lublin
Schwarzbard Walter	+ 8. 4. 1914	+25. 5. 1942	Osvětim
Schwarzbardová Anna	+17. 1. 1916	+25. 5. 1942	Osvětim
Schwarzbardová Eliška	+29. 3. 1888	+26. 1. 1943	Treblinka
Schwarzbardová Truda	+20. 7. 1920	+15. 10. 1942	Osvětim
Singer Alfred	+14. 9. 1897	+23. 10. 1944	Osvětim
Singer František	+26. 9. 1929	+31. 8. 1942	Terezín
Singerová Kateřina	+19. 11. 1873	+23. 10. 1944	Osvětim
Singerová Markéta	+14. 7. 1900	+23. 10. 1944	Osvětim
Smolinová Eliška	+26. 8. 1903	+10. 9. 1943	Lublin
Spiekmannová Laura	+ 7. 9. 1876	+25. 5. 1942	Lublin
Spiekmannová Ludmila	+12. 5. 1879	+25. 5. 1942	Osvětim
Spitz Vilém	+16. 5. 1902	+15. 2. 1943	Lublin
Stišanský Pavel	+27. 11. 1904	+25. 5. 1942	Lublin
Stránský Gustav	+ 6. 3. 1891	+25. 5. 1942	Lublin
Strass Arnošt	+17. 11. 1901	+25. 5. 1942	Lublin
Strassová Jolana	+10. 8. 1899	+25. 5. 1942	Lublin
Strassová Markéta	+ 2. 8. 1894	+25. 5. 1942	Osvětim
Šicová Berta	+ 8. 2. 1906	+18. 5. 1944	Osvětim
Thugut Alois	+ 3. 11. 1907	+18. 5. 1944	Osvětim
Thugutová Kamila	+16. 12. 1894	+25. 5. 1942	Lublin
Vogl Arnošt	+ 3. 3. 1894	+ 2. 5. 1942	Ravensbr
Voglová Olga	+ 1. 5. 1881	+18. 9. 1942	Terezín
Weissenstein Bohdan	+12. 12. 1889	+18. 5. 1944	Osvětim
Weissensteinová Ema	+13. 11. 1919	+25. 5. 1942	Lublin
Weissová Emilie	+21. 12. 1887	+25. 5. 1942	Lublin
Wolf Arnošt	+ 9. 1. 1907	+28. 9. 1944	Osvětim
Wolfová Františka	+21. 11. 1879	+22. 11. 1943	Terezín
Wortitzka Edita	+17. 11. 1860	+15. 5. 1943	Terezín
Wortitzka Ida	+ 3. 8. 1890	+25. 5. 1942	Lublin
Wortitzka Růžena	+10. 7. 1899	+25. 5. 1942	Lublin
Wurmfeld Bedřich	+16. 6. 1916	+25. 5. 1942	Lublin
Wurmfeld Egon	+ 8. 8. 1907	+25. 5. 1942	Lublin
Wurmfeld Rudolf	+29. 3. 1863	+ 3. 6. 1942	Terezín
Wurmfeldová Markéta	+ 8. 6. 1898	+25. 5. 1942	Lublin
Wurmsohnová Bedřiska	+20. 12. 1916	+25. 5. 1942	Lublin
	+26. 6. 1878	+25. 5. 1942	Lublin
	+13. 11. 1913	+25. 5. 1942	Lublin
	+10. 2. 1887	+25. 5. 1942	Lublin
	+ 5. 12. 1865	+ 6. 7. 1942	Terezín

fotografie seznamů obětí nacistické rasové perzekuce

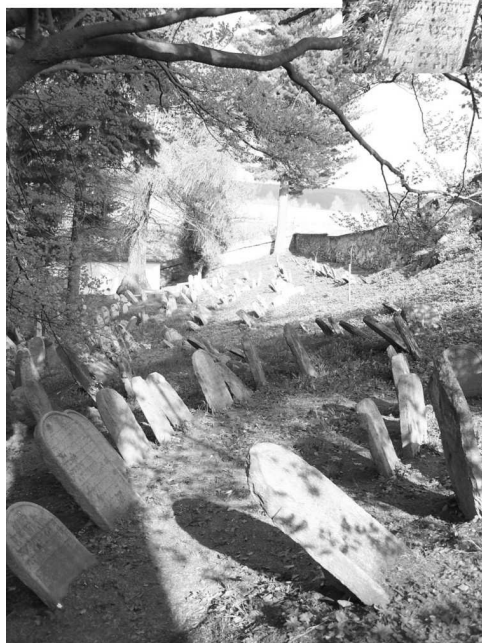
fotila Jana Šinkovská 2008

■ - židovský hřbitov

plánek ulic města Třeště

přílohu č. 30

fotografie hřbitova

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 30

fotografie hřbitova

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 30

fotografie hřbitova

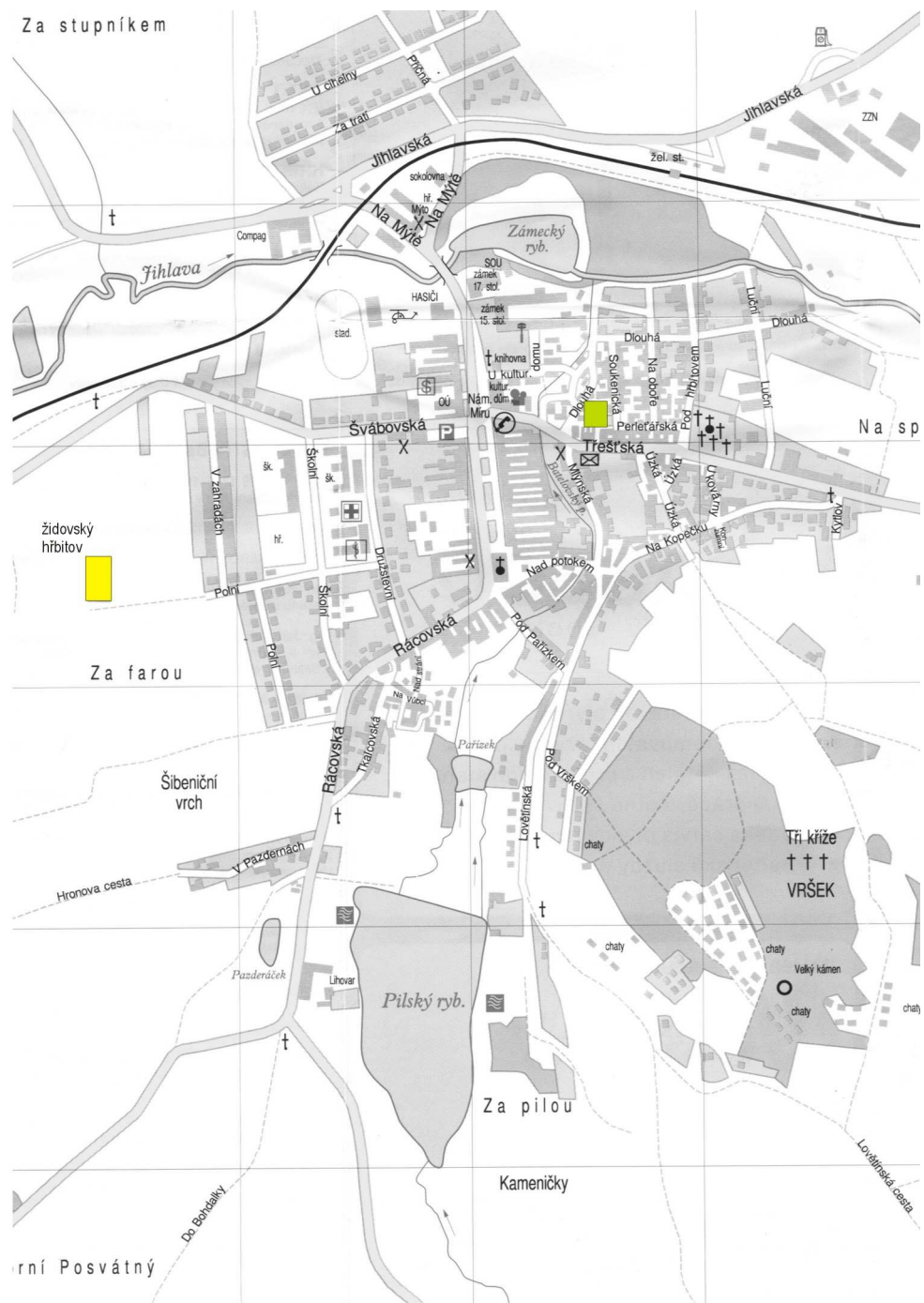
fotila Jana Šinkovská 2008

fotografie hřbitova

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 31

■ - hřbitov

■ - ghetto se synagogou

mapa Batelova

přílohu č. 32

fotografie ghetta

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 33

fotografie synagogy

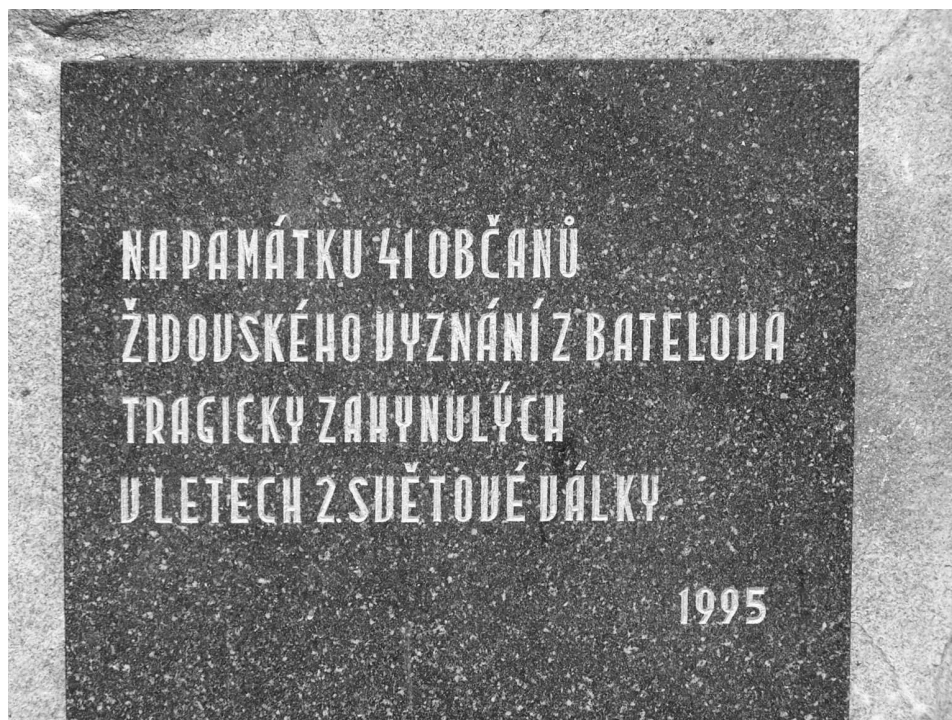
fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 34

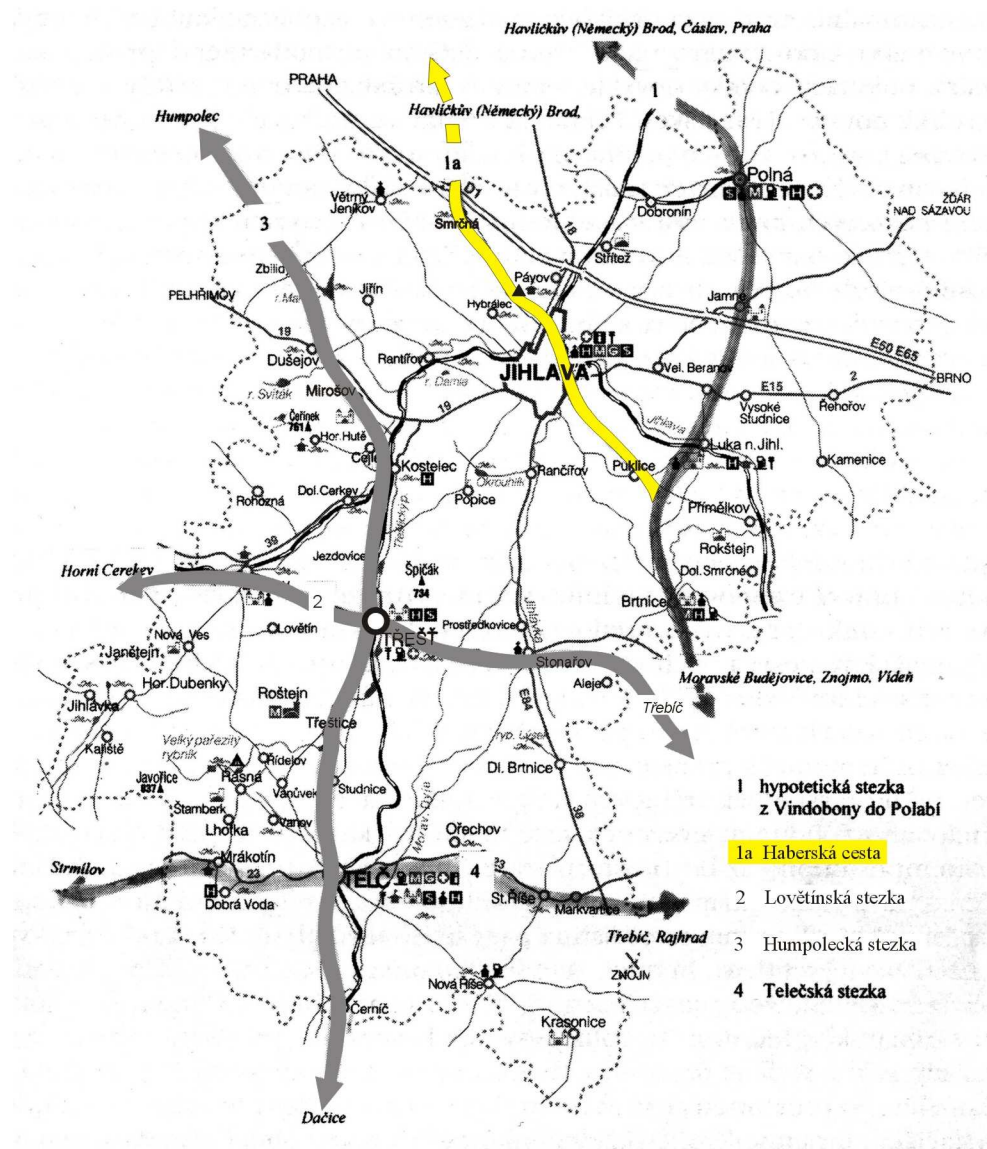
fotografie hřbitova

fotila Jana Šinkovská 2008

fotografie památníku

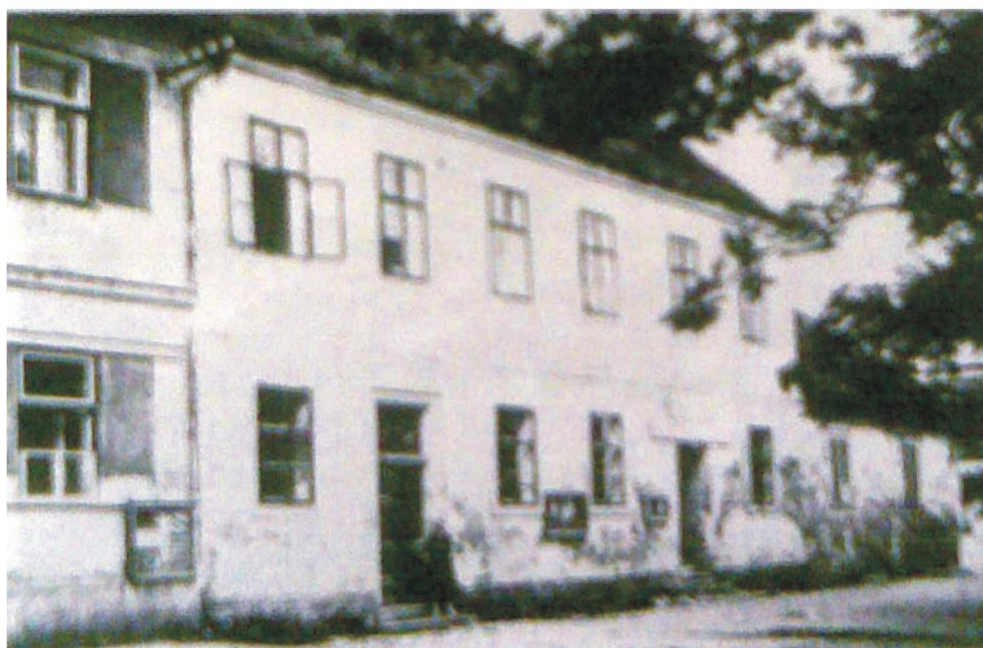
fotila Jana Šinkovská 2008

mapa zemských cest

Jaroš, Z.: Historie a současnost podnikání na Jihlavsku,
Městské knihy, Žehušice, 2001, s. 11

přílohu č. 37

dobové fotografie židovských domů v Legionářské ulici

Přibilová, T., Sellnerová, H.: Židé v Brtnici;
Spolek pro starou Brtnici, gymnázium Jana Masaryka, Jihlava 2005 s 61

přílohu č. 38

fotografie „Hoffmannova domu“

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 39

současná fotografie náměstí, kde stála synagoga

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 40

dobové fotografie synagogy z let 1952 a 1988

Přibilová, T., Sellnerová, H.,: Židé v Brtnici;
Spolek pro starou Brtnici, gymnázium Jana Masaryka, Jihlava 2005 s 68

přílohu č. 41

fotografie hřbitova

fotila Jana Šinkovská 2008

přílohu č. 42

fotografie synagogy

Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava;
Státní okresní archiv, 1998, s. 93

přílohu č. 43

záclona na Tóru

Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska, Muzeum Vysočiny - Jihlava;

Státní okresní archiv, 1998, s. 90